ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY
ATATÜRK RESEARCH CENTER

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Journal of Atatürk Research Center

CİLT/VOLUME: **XXX** | TEMMUZ/JUNE: **2014** | SAYI/ISSUE: **89**

ISSN 1011 - 727X

Mart, Temmuz ve Kasım Aylarında Yayımlanan Hakemli Dergi
Peer Reviewed Journal Published in March, July and November

Levent Şahverdi Arşivi

BU SAYININ HAKEMLERİ / ABRITRALS FOR THIS ISSUE

Prof. Dr. İsmail COŞKUN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÇUFALI	TÜBİTAK
Prof. Dr. Osman KÖSE	Polis Akademisi
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ	Erzincan Üniversitesi
Doç. Dr. Abdurrahman BOZKURT	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM	Hacettepe Üniversitesi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

CİLT/VOLUME: **XXX** TEMMUZ/JUNE: **2014** SAYI/ISSUE: **89**

Sahibi / *Owner*

Atatürk Araştırma Merkezi adına Başkan / *Owner on behalf of Atatürk Research Center*
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN

Editörler / *Editors*
Prof. Dr. Selma YEL
(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
(Ankara Üniversitesi)

Editör Yardımcıları / *Assistants of Editor*
Mukaddes ARSLAN
Orhan NEÇARE
Aynur YAVUZ AKENGİN
Halit Aytuğ TOKUR

Yayın Kurulu / *Editorial Board*
Prof. Dr. Mehmet CANATAR
(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Çağrı ERHAN
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ
(Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU
(Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Selma YEL
(Gazi Üniversitesi)
Nihat BÜYÜKBAŞ
(Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yrd.)

Yazı İşleri Müdürü / *Journal Administrator*
Hüseyin TOSUN

HABERLEŞME / *INFORMATION*
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Caddesi Nu: 19 06520 Balgat / ANKARA
Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 • Fax: (0 312) 285 55 27
e-mail: dergi@atam.gov.r. • web: http://www.atam.gov.tr.

Basıldığı Yer: Üç S Basım Limited Şirketi - Tel: 0 312 395 94 45
Basım Tarihi: Nisan 2016 - Ankara

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER / *CONTENTS*

Nuri KÖSTÜKLÜ Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'de Kastamonu Mevlevi Şeyhi Âmil Çelebi ve Ailesi
Amil Chalabi, The Mavlavi Sheikh of Kastamonu, And His Family In World War I And National Struggle..... 1

Ali DİKİCİ 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi ve Türk Polisi
27 May 1960 Military Coup And The Turkish Police 11

Mehmet PINAR 1950-1951 Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler ve Demokrat Parti'nin Göçmen Politikası
Turkish Migration From Bulgaria in 1950-1951 and The Migration Policy of Democrat Party.....61

Necati ÇAVDAR Birinci Dünya Harbi Sonunda İstanbul'da Kömür Kıtlığı ve Buna Bağlı Sıkıntılara Çözüm Arayışları
Coal Shortage in Istanbul at the End of The World War I and The Search For Solutions For Related Problems 95

Mukaddes ARSLAN Kurtuluşunun 94. ve 95. Yıldönümlerinde Erzurum.....131

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Yayın İlkeleri..... 143
Publication Principles of The Journal of Atatürk Research Center..... 149

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE MİLLÎ MÜCADELE'DE KASTAMONU MEVLEVİ ŞEYHİ ÂMİL ÇELEBİ VE AİLESİ (1910-1923)

Nuri KÖSTÜKLÜ*

ÖZET

Bilindiği üzere, Birinci Dünya Savaşı ve arkasından başlayan Millî Mücadele, Anadolu'da Türk-İslam varlığının devam edip edememe gibi fevkalade kritik gelişmeleri ihtiva eden bir "nefs-i müdafaa" hareketidir. Şüphesiz bu kritik süreç içerisinde, bazı gayr-i millî gelişmeler ve problemler yaşanmakla birlikte, yediden yetmişe herkes vatan savunmasında elinden gelen gayreti gösterdi. Bu gayret içinde sufi kurumların da önemli bir sorumluluk yüklendiği görülmektedir. Bu cümleden olmak üzere, Türk sufiliği içinde kayda değer bir mevkie sahip bulunan Mevlevihaneler, fevkalade önemli roller üstlenmiştir.

Mevlevihaneler, Balkan Savaşı'nda, yaralı askerler için hastane açılması ve benzeri bazı lojistik destek faaliyetleri içinde bulundular. Birinci Dünya Savaşı'nda ise gönüllü tabur kurarak fiilen cepheye katıldılar. Millî Mücadele'de ise kamuoyu oluşturulması ve vatan savunmasında önemli hizmetlerde bulundular. Mevlevilerin bütün bu faaliyetleri içinde Kastamonu Mevlevihanesi Post-nişîni Amil Çelebi ve ailesinin ise oldukça aktif yer aldığı görülmektedir.

Bu bildiride Amil Çelebi ve ailesinin Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele sırasındaki faaliyetleri Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Mevlana Müzesi Arşivi başta olmak üzere, dönemin basını ve diğer kaynaklar ışığında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Amil Çelebi, Kastamonu, Birinci Dünya Savaşı, Millî Mücadele, Kastamonu Mevlevihanesi.

* Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Başkanı- Meram-KONYA, nkostuklu@konya.edu.tr

Levent Şahverdi Arşivi

AMIL CHALABI, THE MAVLAVI SHEIKH OF KASTAMONU, AND HIS FAMILY IN WORLD WAR I AND NATIONAL STRUGGLE

ABSTRACT

As it is known, World War I and the following National Struggle was a self defence movement that comprised exceptionally critical developments like continuance of the Turco-Islam presence in Anatolia. Although there were some problems and non-national developments during that critical process, everybody from seven to seventy went all out to defend the country. The sofi foundations made significant contributions to those struggles, as well. The Mavlavihanas, having important positions in Turkish sufism, undertook exceptional missions.

The Mavlavihanas took part in providing logistic support such as establishing hospitals and the like for the injured soldiers in the Balkan War. They volunteered to form a battalion and actually fought in the fronts during World War I. They also peformed important services in molding public opininon and defending the homeland during the National Struggle. Amil Chalabi, the postnishin of Kastamonu Mavlavihana, and his family took part considerably in all those activities.

In this paper, the activities Amil Chalabi and his family took part enduring World War I and the National Struggle will be dealt with especially in the light of the documents in Ottoman Archive of Prime Ministry, Republic Archive of Prime Ministry, and Archive of Mevlana Museum and other sources.

Key Words: Amil Chalabi, Kastamonu, World War I, National Struggle, Kastamonu Mavlavihana.

Levent Şahverdi Arşivi

Bilindiği üzere, Birinci Dünya Savaşı ve arkasından başlayan Millî Mücadele, Anadolu'da Türk-İslam varlığının devam edip edememe gibi fevkalade kritik gelişmeleri ihtiva eden bir "nefs-i müdafaa" hareketidir. Şüphesiz bu kritik süreç içerisinde, bazı gayr-i millî gelişmeler ve problemler yaşanmakla birlikte, yediden yetmişe herkes vatan savunmasında elinden gelen gayreti gösterdi. Bu gayret içinde sufi kurumların da önemli bir sorumluluk yüklendiğini görüyoruz. Bu cümleden olmak üzere, Türk sufiliği içinde önemli bir mevkie sahip bulunan Mevlevihanelerin fevkalade önemli roller üstlendiğine şahit oluyoruz.

Mevlevihaneler, Balkan Savaşı'nda, yaralı askerler için hastane açılması ve benzeri bazı lojistik destek faaliyetleri içinde bulundular. Birinci Dünya Savaşı'nda, gönüllü tabur kurarak fiilen cepheye katıldılar. Millî Mücadele'de ise kamuoyu oluşturulması ve vatan savunmasında önemli hizmetlerde bulundular[1]. Mevlevilerin bütün bu faaliyetleri içinde Kastamonu Mevlevihanesi Post-nişîni Âmil Çelebi ve ailesinin ise oldukça aktif yer aldığını görüyoruz.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Mevlevihanelerin en göze çarpan faaliyeti; "Ordunun kuvve-i maneviyesini tezyid (artırmak) ve ahaliyi askerliğe teşvik etmek maksadıyla"[2] sonradan alaya dönüşecek olan Gönüllü Mevlevi Taburu oluşturarak Şam Cephesi'ne katılmaları ve burada fiilen hizmet vermeleri olmuştur. 1914 yılı Aralık ayı ortalarında başlayan bu faaliyete hemen bütün Mevlevihaneler, başlarında şeyhleri olduğu halde gönüllü maiyetleriyle birlikte aktif destek vermişlerdir. Bir kısım Mevleviler yol mesafelerinin durumuna göre İstanbul'da toplanıp buradan Konya'ya, bazı Mevleviler ise doğrudan Konya'ya hareket ederek burada toplanacak ve Konya'da yapılan son organizasyon ile cepheye hareket edecekler idi.

Bu planlama sürecinde, Kastamonu Mevlevihanesi Şeyhi Âmil Çelebi'nin oldukça aktif rol aldığını söyleyebiliriz. Âmil Çelebi, vakit geçirmeden kırkı geçkin dervişi ile gönüllü tabura katılmak üzere hazırlıklarını tamamladı. Ancak bu kadar kişinin iaşe ve yol masrafları ciddi bir maliyet getireceği için Vilayetten 6000 kuruş talep etme mecburiyetinde kaldığını görüyoruz. Kastamonu Valisi

---

1 Mevlevihanelerin Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'deki faaliyetleri tarafımızdan ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir. Bkz., Nuri Köstüklü, **Vatan Savunmasında Mevlevihaneler (Balkan Savaşlarından Millî Mücadeleye),** Konya 2005; ayrıntılı ikinci baskı, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2010. (metin içinde yapılan atıflar, 2010 baskısınadır).

2 **ATASE Arşivi,** Kutu:71, Gömlek:65, Belge no:65-1.

Levent Şahverdi Arşivi

Reşid, Âmil Çelebi'nin bu talebini 20 Ocak 1915 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne arz etti[3]. Dâhiliye Nezareti ise hemen bir gün sonra gönderdiği cevapta; "cihada gidecek Mevlevi dervişânının hükümetçe iaşesi için istenilen paranın hükümetçe verilmesinin mümkün olmadığını ve hiçbir yerde de verilmediğini"[4] bildirdi. Durum böyle olunca, Âmil Çelebi ve maiyeti, bazı sıkıntılar yaşasalar da kendi imkânlarıyla yola koyuldular. Öyle anlaşılıyor ki, en az 10 derviş parasızlık ve imkânsızlık yüzünden cepheye gidemedi[5].

Âmil Çelebi katılabilen dervişânıyla birlikte Şubat'ın ilk günlerinde Ankara- Afyon istikametinden Konya'ya hareket etti. Kastamonu, Ankara, Çankırı, Afyonkarahisar şeyhleri ve dervişlerinin içinde bulunduğu gönüllüler 8 Şubat akşamı Konya istasyonuna ulaştılar. Burada Konyalı dervişler ve halk tarafından meşalelerle coşkulu bir şekilde karşılandılar. Takip eden bir-iki gün içinde de diğer Mevlevi şeyhleri gönüllüleriyle Konya'ya gelmeye başladı. İstanbul'da toplananlar ise 14 Şubat'ta Konya'ya ulaştılar[6].

Mevlevi Taburu gerekli cephe hazırlığı için bir müddet Konya'da kaldı. Bu süre içerisinde çevre vilayet ve ilçelerden çeşitli yardımlar geldi. Konya'daki mülki ve askerî erkân, halk ve basın Mevlevi Taburu'na özel bir ilgi gösterdi. Gönüllü dervişlerin maddi- manevi ihtiyaçlarının karşılanması için adeta herkes imkânları ölçüsünde seferber oldu. Bu hazırlıklar içerisinde Tabur Komutanı Veled Çelebi ve Kastamonu şeyhi Âmil Çelebi için mücehhez birer Arap atı hazırlandığını görüyoruz. Dönemin basınında ayrıntılı yer alan bu gelişmelerde[7] Âmil Çelebi'nin Komutan Veled Çelebi ile birlikte anılması onun, bu organizasyonda diğer Mevlevi şeyhlerine nazaran ayrı bir yeri ve öneminin olduğunu gösteriyor.

Yapılan hazırlıklardan sonra Mevlevi Taburu 26 Şubat (1915) Cuma günü dualarla cepheye uğurlandı. Gönüllüler, trenle Karaman, Tarsus, Adana, İslâhiye güzergâhı üzerinde, bazı yerlerde geceleyerek 12 Mart'ta Halep'e, 14 Mart'ta da Şam'a vardılar. 4. Ordu emrinde hizmet verecek olan bu gönüllü birlik Şam'da

---

3 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BOA),** DH-SYS, 22-4/2 (81).

4 **BOA,** DH-SYS, 22-4/2 (80/1).

5 Cephedeki gönüllüler listesine baktığımızda Mart 1915 tarihi itibarıyla Kastamonu Mevlevilerinin sayısının 29 olduğu görülüyor. (Süleymaniye Kütüphanesi, Süheyl Ünver Defter no; 59 "Edirne Mevlevihanesi".)

6 **Edirneli Kadri Dedenin Hatıraları,** Yayınlanmamış yazma nüsha, s.44; Köstüklü, **a.g.e.,** s.81.

7 Yapılan yardımlar, hazırlıklar ve törenler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., **Babalık,** 29 Kanun-i sani 1330, nu:281; 10 Şubat 1330, nu:283; Köstüklü, **a.g.e.,** s.80-86.

Levent Şahverdi Arşivi

karargâhını kurdu. Süheyl Ünver'in tespitlerine göre şeyhleri ile birlikte söz konusu gönüllü tabura 47 Mevlevihane iştirak etmiş idi. Kastamonu Mevlevi Şeyhi Âmil Çelebi 29 gönüllü dervişi ile cepheye gelmişti. Zaman içerisinde kadrosunun genişlemesiyle alaya dönüşen Mevlevi Gönüllüleri, Eylül 1918 sonuna kadar aşağı-yukarı 3,5 yıl Filistin-Şam Cephesi'nde kendisine verilen görevleri bir heyecan ve azim içerisinde yerine getirdi. Ama Mondros'a giden çizgide yenilgiler ve geri çekilme, söz konusu Mevlevi Alayı'nın da ömrünü sona erdirdi. Mevlevi şeyleri maiyetleriyle birlikte memleketlerine dağıldılar[8].

Âmil Çelebi de gönüllü dervişleri ile birlikte muhtemelen 1918 Ekim ayında Kastamonu'ya dönmüş olmalıdır.

Bilindiği üzere, Birinci Dünya Savaşı sonunda Mondros Mütarekesi imzalandı. Mütareke akabinde vatan coğrafyasının büyük bölümü işgal edilmeye başlandı. Emperyalist güçlerin netice itibarıyla Anadolu'da Türk-İslam siyasi hâkimiyetine son vermeyi amaçlayan "şark meselesi" neredeyse gerçekleşmek üzere idi. İşte böyle bir ortamda yeniden dirilişin destanı yazılacak ve İstiklal Savaşı veya daha geniş anlamda Millî Mücadele başlayacaktır. Bu mücadelede de -Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi- Kastamonu Mevlevihanesi Post-nişîni Âmil Çelebi ve ailesinin millî bir sorumluluk ve gayret içerisinde bulunduğuna şahit oluyoruz.

O günlerin Kastamonu'suna baktığımızda, buradaki millî gelişmelerde Mevlevihane mensupları ve özellikle Şeyh Âmil Çelebi ve eşinin isminin sıkça geçtiğini görüyoruz.

Bazı örnekler vermek istiyoruz;

Fransızların Urfa, Antep ve Maraş'ı işgallerinden dolayı 16 Kasım 1919'da İstanbul'daki İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika siyasi temsilciliklerine birer protesto metni hazırlanması ve çekilmesinde Post-nişîn Âmil Çelebi'nin aktif çalıştığını biliyoruz. Söz konusu protesto telgrafına imza atanların başında Âmil Çelebi bulunuyordu[9].

Yalnızca Âmil Çelebi değil, Çelebi'nin eşi Zekiye Hanım da fiilî olarak millî teşkilatlanma ve hareketlerin bizzat içinde yer aldı. 28 Eylül 1919'da Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasından kısa bir süre sonra, Müdafaa-i

8 Mevlevi Alayı'nın cephedeki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Köstüklü, **a.g.e.,** s.90-120.

9 **Açıksöz,** 16 Teşrin-i sani 1335 (1919).

Levent Şahverdi Arşivi

Hukuk Kadınlar Cemiyeti teşekkül etti. Bu cemiyetin kuruluşunda Şeyh Âmil Çelebi'nin eşi Zekiye Hanım, muhakkak ki eşinin de destek ve teşvikiyle, başı çekenlerden idi. Söz konusu cemiyetin umumi kâtipliğini yapan Saime (Ayoğlu) Hanım'ın, daha sonra yayınlanan hatıralarında anlattığı üzere, Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Cemiyeti'nin Birinci Reisi: Mevlevi Şeyhi Âmil Çelebi'nin Eşi Zekiye Hanım idi. Bu Cemiyet, Kastamonu'da Millî Mücadele ruhunun inşasında fevkalade kıymetli mesailerde bulunmuştur. Mesela, başta başkanları olmak üzere cemiyet kurucu üyeleri mahalle mahalle dolaşarak kadınları millî dava yönünde uyandırmaya, onların maddi-manevi desteğini almaya çalıştılar. Yine bu günlerde validen de yardım görerek Nasrullah Camii'nde mevlid okuttular. Mevlid öncesi bütün kurucu üyeler, esnafa mesajlarını iletebilmek için siyahlar giyinmiş olarak çarşıyı dolaştılar. Tabii ki bütün bu çalışmalar kısa sürede etkisini göstermeye başladı. Askere, don gömlek dikilmesi, yabancı hükümdar eşlerine protesto telgrafı çekilmesi, para yardımlarının toplanması vb. hususlarda Zekiye Hanım'ın başkanlığını yaptığı Kadınlar Cemiyeti oldukça faydalı çalışmalarda bulundu[10].

Açıksöz Gazetesi'nin 14 Aralık (1919) tarihli nüshasında yazdığına göre; Kastamonu'da düzenlenen büyük mitingde Zekiye Hanım bir konuşma yapmıştır. Zekiye Hanım, konuşmasının başında Türk Milleti'nin matemini dile getirmiş ve işine geldikleri zaman hak ve adaleti dillerinden düşürmeyen Avrupalıların, milletimize reva gördükleri haksızlıklardan bahsetmiştir. Zekiye Hanım konuşmasının devamında, İzmir'in Yunanlarca vahşice işgali ve yapılan katliamlar, Antep ve Maraş'ta Fransızların zulüm ve işkenceleri anlatarak milletimize yapılan bu haksızlık ve zulümler karşısında susmayacaklarını, kalplerindeki imanlarına ve kendilerini yaratan Allah'ına güvenerek, canla başla mücadele vereceklerini söylemiştir. Bu durumu İtilaf devletleri temsilcileri eşlerine telgrafla şikâyet edeceklerini ifade eden Zekiye Hanım, buna rağmen yapılan bu haksızlıklar devam ederse hanımlar olarak evlatları ile aynı saflarda çarpışıp, şerefle şehadet şerbetini içerek, kanlarını evlatlarının kanlarına karıştırmaktan gurur duyacaklarını belirtmiştir[11].

---

10 "Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Cemiyeti Genel Sekreteri Saime Ayoğlu Anlatıyor: Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Cemiyeti Nasıl Kuruldu?", röportaj: Mustafa Baydar, **Cumhuriyet Gazetesi,** 29 Haziran 1972, s.4; Ayrıca Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Faaliyetleri hakkında bkz., Nurettin Peker, **1918-1923 İstiklâl Savaşının Vesika ve Resimleri, (İnönü, Sakarya, Dumlupınar Zaferlerini Sağlayan İnebolu ve Kastamonu Havalisi Deniz ve Kara Harekâtı ve Hatıralar)**, Gür basımevi, İstanbul 1955, s. 102 vd.

11 **Açıksöz,** 14 Kanun-i evvel 1335, sayı:25; Faruk Söylemez, "Millî Mücadele'de Kastamonu'da Kurulan Cemiyetler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** sayı: 34, s.163-164.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu ateşli sözleriyle Kastamonu halkının Millî Mücadele azmini inşa etmekte, eşi Post-nişîn Âmil Çelebi'den geri kalmayan Zekiye Hanım, ileriki yıllarda Kuvâyı Millîye'ye yardım eden cemiyetlerde de ön saflarda fiilen görev almıştır. Bu cümleden olarak 20 Nisan 1921'de Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) Kastamonu Kadınlar Şubesi'nin açılmasında Zekiye Hanım'ın kurucu üye olarak bulunduğunu ve yardım toplama işlerinde canla başla çalıştığını görüyoruz[12].

Kastamonu'da bu millî hareketler yaşanırken, Konya'da cereyan eden ve Mevlevileri de yakından ilgilendiren önemli bazı olaylara bakmak istiyoruz.

İstiklal Savaşı'nın devam ettiği ve düzenli orduya geçiş çalışmalarının başladığı günlerde Konya'da başlayan ve civara yayılma temayülü gösteren Delibaş Hadisesi ile ilgili bazı gelişmeler yaşandı. Bu isyan sırasında Post-nişîn Abdülhalim Çelebi'nin tutum ve davranışları bazı şikâyetlere yol açtı. Konya Divan-ı Harbi, Çelebi'yi suçlu buldu. Bunun üzerine, Heyet-i Vekile'nin 16 Ekim 1920 tarihli oturumunda Abdülhalim Çelebi'nin azline ve yerine Kastamonu'da mukim Âmil Çelebi Hazretlerinin tayinine karar verildi[13]. Karar, ertesi gün yayınlandı ve Konya Post-nişînliği'ne Âmil Çelebi atandı. Mevlevihanelerin merkezi durumunda olan Konya Mevlâna Dergâhı Post-nişînliğine Âmil Çelebi'nin tercih edilmesi, yine yukarıda bahsedildiği üzere Mevlevi Gönüllülerin Komutanı Veled Çelebi'yle birlikte Âmil Çelebi'nin ön planda bulunması, O'nun Mevlevi Şeyhleri arasında önemli bir mevkide bulunduğunu gösteriyor.

Âmil Çelebi, Konya'da Post-nişîn olarak bulunduğu sıralarda, manevi teşvik ve tezahüratlarıyla Millî Mücadele'ye desteğini hep sürdürdü. Hatırlanacağı üzere, düzenli orduya geçilmesiyle Yunan kuvvetlerine karşı verilen mücadele daha organize bir hale gelmiş ve üstünlük kurulmaya başlanmıştı. 1921 yılının ilk aylarında düzenli ordu, Yunan kuvvetlerine karşı ciddi başarılar elde etmeye başladı. Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri (10/11 Ocak, 31 Mart), Dumlupınar'daki başarılar ve Afyonkarahisar'ın işgalci Yunan kuvvetlerinden geri alınması (7 Nisan 1921), o zamana kadar sürekli geri çekilen ve bu yüzden moral bozukluğu ve kendine güvensizlik psikolojisi içinde bulunan bir millete, Türk milletine adeta doping etkisi yaptı. Zaferler bütün vatan coğrafyasında büyük coşkularla kutlandı. Âmil Çelebi, Mevlâna Dergâhı Post-nişîni olarak Afyonkarahisar'da Güney

12 Mustafa Eski, **Kastamonu Basınında Millî Mücadele'nin Yankıları,** Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 1995.

13 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (=BCA),** 030.18.01/ 01.15.4.

Levent Şahverdi Arşivi

Cephesi Komutanı Refet Paşa'ya bir kutlama telgrafı gönderdi. Çelebi bu telgrafında; vatan ve milletin kurtuluşu hakkında Allah'ın yardımına her zaman yakın olan kutsal amaca binaen, kendileri vasıtasıyla Karahisar'ın kurtarılmış olmasıyla tebrik ve teşekkürlerini takdim etti[14]. Bu ifadelerden de açıkça anlaşılacağı üzere, Âmil Çelebi'ye göre, Millî Mücadele'nin amacı kutsaldır ve Allah bu mücadelenin yanındadır.

Yukarıda sözü edilen muharebeler başlamadan önce, Konya Divan-ı Harb mahkemesinin Abdülhalim Çelebi hakkında verdiği karar yeniden Meclis gündemine taşınmış bulunuyordu. Bir taraftan düzenli ordu planlaması devam ederken bir taraftan da sözkonusu mahkemenin kararı üzerinde Meclis'te ayrıntılı müzakereler yapılıyordu. Gizli ve açık oturumlarda gayet demokratik ve hararetli geçen bu müzakereler neticesinde daha önce verilen kararın adil olmadığı ortaya çıktı. BMM'nin 6 Aralık 1920 günkü oturumunda Abdülhalim Çelebi Efendi hakkında verilen Divan-ı Harp kararı hükümsüz sayıldı ve Meclis, Çelebi'yi akladı[15]. Öteyandan, isnat edilen bu iddia ile Post-nişînlik görevinden alınan Abdülhalim Çelebi'nin uğradığı haksızlık, Bakanlar Kurulu'nun 6 Haziran 1921 tarihli kararıyla düzeltildi. Yapılan soruşturma neticesinde, "Çelebi'ye azv olunan (yakıştırılan, iftira) ahvâl ve ef'âlin sübutuna (fiil ve durumların sabit olduğuna) kanâat hasıl olmamasından tekrar Mevlânâ Dergâhı Post-nişinliği'ne atanması", Heyet-i Vekile'nin 6 Haziran 1921 tarihli oturumunda karara bağlanmıştır. Aynı kararda bu zamana kadar vazifesini başarıyla yerine getiren Âmil Çelebi'ye de bir teşekkür gönderilerek eski makamı Kastamonu Dergâhı Post-nişînliği'ne müreffehen iadesi kararlaştırılmıştır[16]. Böylece, Âmil Çelebi'nin, 7 ay 17 gün süren Konya

14 **Mevlana Müzesi Arşivi,** Zarf no:108, Belge no:15.

15 Bu müzakereler hakkında Bkz., **TBMM GCZ,** C.1, s.198- 213, **TBMM ZC,** C.6, Ankara 1943, s. 239- 251; ayrıntılı bir değerlendirme için, Ahmed Güner Sayar, a.g.m.

16 **BCA,** 030.18.01/ 01.15.4, eki. Heyet-i Vekile'nin 6 Haziran 37 tarih ve 935 numaralı kararı; Mevlevihanelerle ilgili bazı akademik çalışmalarda, (bkz., Sezai Küçük, "Halep Mevlevihanesi", **İLAM Araştırma Dergisi,** C.III, sayı:2, Temmuz- Aralık 1998, s.87; Yakup Şafak, "Konya Mevlana Dergahı Postnişinlerine Dair Bir Liste" Dipnot: 20 http://akademik.semazen.net/author_article_print.php?id=1448), Abdülbaki Gölpınarlı'ya atfen **Mevlanadan sonra Mevlevilik,** İstanbul 1953, s.153, 180-181. "*Amil Çelebi Konya'da post-nişin olduğu sırada yaşlı ve rahatsız olduğu için 1920 yılında vefat etmiş ve yerine üçüncü defa Abdülhalim Çelebi atanmıştır*" ifadesi kullanılmaktadır. Bu tespit doğru olamaz. Çünkü, yukarıdaki belgeden de anlaşılacağı üzere, Heyet-i Vekile'nin kararı ile Abdülhalim Çelebi görevine iade edilmiş ve Amil Çelebi de "müreffehen Kastamonu'daki görevine iade" edilmiştir. Ayrıca metinde temas ettiğimiz üzere 10 Eylül 1922 günü Kastamonu'da yapılan kutlamalarda Amil Çelebi dua okumuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Mevlâna Dergâhı Post-nişinliği görevi resmî olarak sona ermiş ve Kastamonu'ya dönüş hazırlıkları başlamıştı.

Bu günlerde, İzmit'ten sevindirici bir haber geldi. Türk kuvvetleri aylardır Yunan işgalinde bulunan İzmit'i 28 Haziran'da işgalden kurtarmıştı. Tabii ki bu haber vatan sathında sevinçlere yol açtı. Bu sevinci paylaşanların başında Âmil Çelebi geliyordu. Kendisi İzmit'in kurtarılışı dolayısı ile TBMM'ne Konya'dan tebrik telgrafı gönderdi[17]. Zaman içerisinde dönüş hazırlıklarını tamamlayan Âmil Çelebi'nin muhtemelen Temmuz ayı veya takip eden günlerde Kastamonu'ya dönmüş olabileceğini düşünüyoruz.

Âmil Çelebi Kastamonu'ya döndükten sonra, daha önceleri olduğu üzere, buradaki millî teşkilatlanma ve heyecanın sürmesinde hep ön planda yer almaya devam etti.

Takip eden günlerde artık Türk ordusu zafere yaklaşıyordu. Bilindiği üzere, 26 Ağustos Büyük Taarruzla başlayan son darbe, 9 Eylül 1922'de Türk kuvvetlerinin İzmir'e girmesiyle sonuçlandı. Türk ordusunun bu zaferi, bütün vatan sathında, büyük bir coşku ve sevinç gösterileriyle kutlandı. Memleketin hemen her tarafında törenler yapılıyordu. Kastamonu'daki törenlerde yine Âmil Çelebi ön saflarda idi. 10 Eylül 1922 Pazar günü önce Belediye ve daha sonra Vilayet önünde yapılan coşkun kutlamadan sonra buradaki muhteşem kalabalık orduya şükranlarını sunmak üzere Fırka (Tümen)'ya gitti. Burada Menzil Müfettişi İsmail Hakkı Bey tarafından bir konuşma yapılarak zaferin nasıl kazanıldığı anlatılmış ve duyulan sevinç ifade edilmiştir. Bu coşkulu tören Post-nişîn Âmil Çelebi tarafından okunan ve orada bulunanları oldukça duygulandıran bir dua ile sona ermiş idi[18].

Emperyalist güçlerin 1853'te "hasta adam" olarak nitelendirdiği ve netice itibarıyla Anadolu'da Türk-İslam siyasi hâkimiyetine son vermeyi amaçlayan "şark meselesi" hedefine ulaşmak için, uygulamaya konan Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı sonunda, neredeyse şer odaklarının niyetleri gerçekleşmek üzere idi. Mondros ve arkasından dayatılmak istenen Sevr'in anlamı budur. Ama tamamen bir *nefs-i müdafaa* anlamı taşıyan İstiklal Savaşı ile emperyalizmin bütün bu hesapları allak-bullak olmuş, koca bir çınardan Osmanlı çınarından yeni bir Türk devleti Türkiye Cumhuriyeti filizi çıkmıştır. Bir milletin istikbali ve hatta

17 **TBMM ZC,** C. 11, s.126, 04.07.1337 tarihli oturum.

18 **Açıksöz,** 11. 09. 1922, sayı:577; Eski, **a.g.e.,** s.63.

Levent Şahverdi Arşivi

biyolojik olarak bile devam edip edememesinin söz konusu olduğu bu süreçte, Mevlevi Şeyhi Âmil Çelebi ve ailesinin kendi imkânları çapında *"millet"* ve *"vatan"* kavramlarının inşasında cansiperane bir gayret ve azim içerisinde bulundukları görülmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

27 MAYIS 1960 ASKERÎ DARBESİ VE TÜRK POLİSİ

Ali DİKİCİ*

ÖZET

Türk ordusu 27 Mayıs 1960 tarihinde kansız bir darbe ile yönetime el koydu. 27 Mayıs'a giden süreçte meydana gelen olaylarda polis, siyasi taraf tutmakla (hükümet yanlısı olmakla) ve böylece tarafsızlığını kaybetmekle suçlandı. Bu nedenle darbenin hemen ardından askerî yönetim polis teşkilatını öncelikle ele alarak, bir takım yenileştirme ve yapılandırma faaliyetlerine girişti. Ancak Yassıada'da gerçekleştirilen askerî yargılamalar esnasında Emniyet mensupları da yargılandı ve birçoğu çeşitli hapis cezalarına çarptırıldılar. Bu süreçte Emniyet Teşkilatı darbeden en çok etkilenen kurumlardan birisi oldu ve uzun yıllar darbenin etkisini üzerinden atamadı. Bu makale darbe öncesi polisin olayları algılama ve karşı koymadaki yetersizliği ve darbenin akabinde polis teşkilatının yaşadığı sıkıntıları ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs Darbesi, Menderes, Polis, 28–29 Nisan Olayları.

* Doç. Dr., E. 1. Sınıf Emniyet Müdürü, Ankara, alidikici40@yahoo.com.tr

Levent Şahverdi Arşivi

27 MAY 1960 MILITARY COUP AND THE TURKISH POLICE

ABSTRACT

Turkish Army officers staged a bloodless coup in Turkey on 27 May 1960. In the lead up to 27 May a number of separate incidents took place in Turkey. The Turkish Police were to blame on the ground that they politically (government) motivated against these incidents and lost its impartiality. Immediately after the coup a priority was given to police by the military coup leaders and some renovation and reorganization projects regarding police were put into effect. However, many police officers were judged by military courts in Yassıada and some of them were sentenced to different years in prison. The Turkish National Police Organization was one of the mostly affected state bodies by the coup and could not get rid of this effect for decades. This article shows how the police organization failed to respond to advance warnings and incidents of this coup and the main problems as to its own organization following the coup.

Key Words: 27 May Coup, Adnan Menderes, Police, 28-29 April Incidents

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

27 Mayıs 1960 günü Türk Silahlı Kuvvetleri, 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlerde iktidara gelen Demokrat Parti (DP) Hükümetini devirerek yönetime el koydu. Ülkenin içinde bulunduğu durumun gittikçe kötüleştiği ve ülkede bir kardeş kavgasının başlamak üzere olduğunu ileri sürerek yönetime el koyan Türk Silahlı Kuvvetleri, darbenin hemen ardından başta Cumhurbaşkanı, Başbakan, Büyük Millet Meclisi Başkanı, Bakanlar olmak üzere DP Milletvekillerini, bütün DP sorumlularını ve aralarında askerlerin ve polislerin de bulunduğu birçok bürokratı tutukladı ve bunlar Yassıada'da kurulan mahkemede yargılandılar.

27 Mayıs 1960 Darbesi, üzerinde çok tartışılan ve yorum yapılan konulardan birisidir. Darbe ile ilgili kaleme alınmış birçok yazı ve kitap mevcuttur. Bunların arasında özellikle hatıratlar önemli yer tutuyor. Ancak darbeyi çok farklı açılardan ele alan bu eserlerde, polislerin gerek darbe öncesinde gerekse darbeden sonra yaşadıklarından çok fazla söz edilmemekte ve çoğu kaynaklarda bu olgu göz ardı edilmektedir. Bu makalede mevcut kaynaklar taranarak 27 Mayıs Darbesi iç güvenlik ve polis perspektifinden incelenmeye çalışıldı. Darbeye giden süreçte meydana gelen 28–29 Nisan olayları, bu olaylar karşısında polisin tutumu, bunun sonucu olarak polis imajının kamuoyuna yansıması ve polisin içine düştüğü atmosfer, darbe sonrasında ise teşkilat mensuplarının yaşadığı sıkıntılar, Yassıada'da yargılanan polisler, teşkilatta uzun süre kendisini hissettiren "kurumsal travma" ve darbeden en çok etkilenen kurumlardan birisi olması yönüyle emniyet teşkilatı bu yazının ana temasını oluşturmaktadır.

A- Askerî Darbeye Giden Süreçte Meydana Gelen İç Güvenlik Olayları

1950'lerin sonuna doğru siyasi kavgalarda ve öğrenci olaylarında büyük artış gözlenmektedir. Bu olaylar, 27 Mayıs 1960 Darbesinden sonra birçok polisin Yassıada'da yargılanmasına neden olması ve darbeye giden süreci hızlandırması yönüyle büyük önem arz etmektedir.

30 Nisan 1959'da CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün Uşak gezisi büyük olaylara neden oldu. İnönü'nün, Kurtuluş Savaşı'nda karargâh olarak kullandığı evi ziyaret etmesi, Uşak valisi tarafından önlenmek istendi ve toplanan kalaba-

Levent Şahverdi Arşivi

lık İnönü'yü ve yanındakileri protesto gösterilerinde bulundu[1]. Valinin, ziyaretin engellenmesi yönündeki emrini kabul etmeyen Emniyet Müdürü ve Jandarma Komutanı o gün görevden alındılar[2]. Görevden alınan emniyet müdürü Adnan Çakmak'ın yerine Kütahya Emniyet Müdürü Vahdet Vural vekâleten atandı. Vural, Kütahya'dan getirdiği takviye kuvvetle asayişi temin etti[3]. İnönü'yü bu seyahati süresince izlemek üzere özel olarak gönderilen Emniyet Genel Müdürü Cemal Göktan ve Ankara emniyet müdür yardımcısı İsmail Küntay, gelişmeleri dakikası dakikasına Ankara'ya bildiriyor, oradan aldıkları emirlerle duruma yön vermeye çalışıyorlardı. Ziyaretin ikinci günü tren istasyonuna gitmekte olan İnönü'nün arabası durduruldu. Arabadan inip, yaya olarak istasyona giderken atılan bir taşla başı yarılan İnönü, başından kan akarak trene ulaştı. 1 Mayıs'ta Manisa'ya geçen İnönü'nün sonraki durağı İzmir oldu. İzmir'de de gerginlik devam ederken Demokrat İzmir gazetesinin basılıp tahrip edilmesi olayları daha da tırmandırdı.

4 Mayıs 1959'da İstanbul'a dönen İnönü'yü taşıyan konvoy Topkapı'ya gelince durduruldu ve 10–15 kişilik bir grubun saldırısına uğradı. Aracın geçişine izin vermeyen kalabalık, arabayı tekmeledi, camları taşladı[4]. Orada bulunan polis ve askerlerin olup biteni seyrettiği öne sürüldü[5]. Ancak bir binbaşının olaya müdahale edip askerlere emir vermesi sonucu İnönü oradan uzaklaşabildi. Güzergâh boyunca polisler İnönü'ye sevgi gösterilerine aşırı güç kullanarak müdahale etmekle suçlandı. İnönü 7 Mayıs'ta Ankara'ya döndü. Yine kalabalık bir grup tarafından karşılandı ve polisle çatışmalar oldu.

Bu olayların ardından CHP, TBMM'ye bir önerge vererek Uşak, Turgutlu, Akhisar, İzmir, İstanbul olaylarından dolayı Menderes ve İçişleri Bakanı Namık

---

1 "İnönü Uşak'ta taşla hafif yaralandı. M. Vekili, gazetecilere tecavüz oldu", **Dünya** (01.05.1959). "İnönü'nün Uşak ziyareti hadiseli oldu", **Akşam** (1 Mayıs 1959). Gazetenin haberinde Uşak Valisinin "Vur emri" verdiği ancak emniyet Müdürünün bu emri dinlemediği ileri sürüldü. 27 Mayıs Darbesi'nden sonra Uşak olaylarına karıştığı iddia edilen 29 kişi tutuklandı. Bkz. "İnönü'ye tecavüz edenler hesap veriyor." **Milliyet** (28.06.1960).

2 Gazeteler valinin de görevden alındığını yazdılar. Bkz. "Uşak Valisi ve Emniyet Müdürü Bakanlık emrine alındı", **Dünya** (01.05.1959).

3 Erol Özdemir, "Vahdet Erdal İle Söyleşi: İstikrar Abidesi 12 İlde 21 Yıl İl Emniyet Müdürlüğü ve Aynı Özel Sektörde 26 Yıldır Devam Eden İş Hayatı", **Çağın Polisi**, Yıl: 4, Sayı, 42, Haziran 2005, s. 10–15.

4 27 Mayıs Darbesi'nden sonra 11 DP'li İnönü'yü Topkapı'da öldürmeye teşebbüs iddiasıyla tutuklandı. Bkz. "İnönü'ye tecavüz edenler hesap veriyor." **Milliyet** (28.06.1960).

5 Şevket Süreyya Aydemir, **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990, s. 285.

Levent Şahverdi Arşivi

Gedik hakkında soruşturma açılmasını istedi. Bu önerge gündeme alınmayınca muhalefet meclisi topluca terk etti. Eylül'de CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek ve beraberindeki milletvekillerinin Çanakkale-Geyikli'de karşılaştıkları protestolar ve çıkan olaylar neticesinde bazı partililer ve muhalefete mensup milletvekilleri gözaltına alındılar. CHP kurulunun bu bölgeye gitmesi engellendi, olaylar hakkında yayın yasağı getirildi. Geyikli olayları iktidar-muhalefet çatışmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Bu süreçte iktidar, muhalefeti darbe kışkırtıcılığıyla, muhalefetse iktidarı istibdat idaresi kurmuş olmakla suçluyordu. İktidar ve muhalefet liderlerinin uzlaşmaz tavırları, dozu aşan suçlamalar, basının tahrikleri, DP'nin muhalefeti dışlayan tavırları, iktidar ve muhalefet yandaşlarının partizanca hareketleri, TBMM'de milletvekili kavgaları siyasi kutuplaşmayı ve sokak çatışmalarını körüklemiş, 1960 yılının ilk aylarından itibaren yurt çapındaki olaylarda DP ve CHP mensupları birbirleriyle çatışmaya başlamıştır. Olaylar zincirinin ilk adımı Yeşilhisar'da (Kayseri) atıldı. DP'li ve CHP'li ilçe parti yöneticileri arasında çıkan kavgaya taraftarlar da karıştı. Birbirleriyle kavga eden parti mensuplarına müdahale eden polis, 2 DP üyesini ve 11 CHP üyesini gözaltına aldı[6]. Vilayetten görevlendirilen Necati Soyuyüce ve Abdulkadir Yücedağ adlı iki polis, gözaltına alınan CHP'lilere işkence yapmakla suçlandılar.

Özellikle İsmet İnönü'nün yurt gezilerinde durmadan olay çıkmaktaydı. En ciddi olay İnönü'nün CHP il kongresinde konuşmak için Kayseri'ye gittiği sırada yaşandı. 2 Nisan'da trenle yola çıkan[7] İnönü ve beraberindeki heyetin Kayseri'ye girmesi Vali yardımcısı Şükrü Kenanoğlu ve diğer yetkililer tarafından engellendi[8]. Ancak üst makamlardan gelen talimat üzerine Vali yardımcısı, İnönü'nün Kayseri'ye girmesine izin verdi. Kayseri olayları sırasında bir ara Menderes ve Bayar sıkıyönetim ilanını düşünmüşlerse de orduya tam güvenemedikleri için vazgeçmişlerdir[9]. Kayseri'den sonra Yeşilhisar ilçesine gitmek isteyen İnönü'ye izin verilmediği için Ürgüp'e geçti. Bu olaylarda polis şiddetli eleştirilerin hedefi oldu ve iktidar partisinin yandaşı olmakla suçlandı.

---

6 "Yeşilhisar'da polis halka ateş açtı.", **Cumhuriyet** (25.03.1960).

7 İnönü daha Ankara Garı'nda iken olaylar başlamış, İnönü lehine tezahürat yapan 11 genç "aşırı tezahürat" yaptıkları gerekçesiyle gözaltına alınmış ve kimlik tespitinden sonra serbest bırakılmıştır. "Ankara Garındaki Hadise", **Akşam** (03.04.1960).

8 "Treni Himmetdede'de Vali Muavini ve J. Komutanı tarafından durdurulan İnönü dün Kayseri'ye sokulmak istenmedi." **Akşam** (03.04.1960).

9 Abdi İpekçi- Ö. Sami Coşar, **İhtilalin İçyüzü**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1965, s. 133.

Levent Şahverdi Arşivi

1960 yılının ilk aylarında, üniversite öğrencileri arasında da hareketlilik artmış ve olaylar çoğalmaya başlamıştı. Millî Türk Talebe Birliği (MTTB), 9 Ocak 1960 tarihinde "irticayı kınamak" için İstanbul Üniversitesi'ndeki Atatürk heykeline çelenk konmasına karar verdi. Ancak, İstanbul Emniyet Müdürlüğü Birinci Şube'de görevli polis memurları, MTTB idarecilerini gözaltına aldılar. Buna rağmen Atatürk heykeli önünde toplanan 200 kadar üniversite talebesinin eylemine polis müdahale etti ve 16 öğrenci gözaltına alındı. Aynı gün saat 23.00 sıralarında serbest bırakılan bu öğrenciler polisler tarafından dövüldüklerini beyan ederek şikâyetçi oldular. Gerek öğrencilerin üniversite bahçesinde gözaltına alınması sırasında, gerekse Birinci Şube'de öğrencilere dayak atıldığı iddialarının odağında polis memuru Bumin Yamanoğlu vardı[10].

Ancak asıl darbeye giden süreci hızlandıracak olan olaylar, 18 Nisan 1960'ta "Muhalefet ve basının yıkıcı faaliyetlerini incelemek amacıyla" TBMM'de DP'li 15 milletvekilinden oluşan bir Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasıyla başladı. Bu komisyona geniş yetkiler veren kanunun kabul edilmesi[11] üzerine üniversite gençliği arasında iktidara karşı duyulan tepki giderek arttı ve ilk büyük öğrenci gösterisi 19 Nisan'da Kızılay'da düzenlendi. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye sevgi gösterisinde bulunan ve iktidarın tutumunu kınayan sloganlar atan topluluk, polis tarafından dağıtıldı ve biri gazeteci, yirmi biri öğrenci toplam 22 kişi gözaltına alındı, bunlardan beşi tutuklandı[12]. Nisan ayının son günlerinde hoşnutsuzluk doruk noktasına ulaştı. 27 Nisan günü İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencilerinin kongresinde, yaptıkları özgürlük mücadelesinden dolayı Güney Kore Üniversitesi'ne bir telgraf çekildiği gerekçesiyle kongre polis tarafından basıldı. Polisin çok şiddetli bir şekilde müdahale etmekle suçlandığı bu baskında, ismi ön plana çıkan Emniyet Birinci Şube'den yine Bumin Yamanoğlu oldu. CHP Gençlik Kolları'nın yönlendirdiği öğrenciler, aynı gün toplanarak 28 Nisan'da bir eylem yapma kararı aldılar ve İstanbul'daki tüm öğrenci yurtlarını dolaşarak şu duyuruyu yaptılar: "Yarın saat 7'de üniversite bahçesinde, Atatürk Anıtı'nın çevresinde toplanılacak."[13]

---

10 "Bumin, Başvekil'e Şikâyet Edildi", **Milliyet**, 14.01.1960.

11 "Siyasi faaliyetler durduruldu. Dün Kurulan 15 kişilik Tahkikat Komisyonu çalışmaya başladı ve tahkikat sonuna kadar kongrelerle her türlü parti toplantılarını menetti." **Akşam** (19.04.1960).

12 **Ulus** (21.04.1960).

13 Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze),** İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 77.

Levent Şahverdi Arşivi

B- Askerî Müdahaleye Zemin Hazırlayan 28–29 Nisan Olayları ve Polisin Çaresizliği

28 Nisan 1960'ta İstanbul Üniversitesi'nin Beyazıt'taki merkez binasında, önce bazı Hukuk Fakültesi öğretim görevlileri, daha sonra da öğrenciler dersleri protesto ederek orta bahçede toplanmaya başladılar. Ancak eylemden haberi olan polis, üniversite bahçesinde gerekli tedbirleri almıştı. Polis, göstericilere derhal dağılmalarını, aksi takdirde müdahale edeceklerini söyledi. Öğrenciler ise, polisin üniversiteden çıkmasını, askerin gelmesini isteyen sloganlar atıyorlardı. Polisin uyarılarına rağmen kalabalık dağılmamakta ısrar etti ve İstiklal Marşı'nı söylemeye başladı. Bunun üzerine aralarında Bumin Yamanoğlu'nun[14] da bulunduğu polisler, göstericilere müdahale etti. Polislerden yaralananlar oldu. İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'ın ve dekan vekili Sulhi Dönmezer'in polislerin müdahalesine karşı çıkıp polisin üniversiteyi terk etmesini istemesi üzerine, Bumin Yamanoğlu ve Eminönü Emniyet Amiri Zeki Şahin[15] ile hocalar arasında tartışma yaşandı ve Yamanoğlu, Dönmezer'i tokatladı. Zeki Şahin, rektöre, "bunlar hep senin yüzünden, sen kışkırtıyorsun bu çocukları!" diye bağırıyordu. Polis, Onar'ı zorla otomobilin içine sokmaya çalışırken kafasını kapıya vurdu, alnı yarıldı, her tarafı kan içinde kaldı[16]. Polis, göz yaşartıcı bomba ve uyarı atışları arasında, Onar ve Dönmezer'i Emniyet Müdürlüğü'ne götürdü. İstanbul Emniyet Müdürü Faruk Oktay olay yerine geldi. Profesör Tarık Zafer Tunaya'nın polis çekilirse olayların yatışacağını söylemesi üzerine Oktay, polisin çekilmeyeceğini takviye olarak askerlerin de geleceğini söyledi. Daha sonra gelen askerleri gören öğrenciler "polis gitsin, asker gelsin" şeklinde slogan atmaya başladılar. Askerin müdahalesi ve öğrencilerin askere karşı gösterdiği bu yakınlığın da etkisiyle öğleye

14 Özellikle 28-29 Nisan Olaylarında olmak üzere darbe öncesi meydana gelen birçok olayda bizzat yer alan ve darbeden sonra Yassıada'da yargılanıp cezaya çarptırılan Bumin Yamanoğlu, aslında rütbeli bir polis şefi değil aksine bir polis memuru idi. Kamuoyunda sıkı Demokrat Partili olarak tanınan Yamanoğlu, Adnan Menderes, İstanbul'a geldiği zaman "gönüllü" korumalığını yapardı. Bu yüzden de müdür olmadığı halde çok etkili ve çok yetkiliydi. Bu haliyle de darbecilerin ve DP karşıtlarının nefretlerini üzerine toplayan sembol bir isim olmuştu. Fatih Altaylı, "Soma Bir İnsan Hakları İhtilalidir", **Habertürk**, 21.05.2014.

15 Basında olaylarla ilgili yer alan haberlerde ve yayılan söylentilerde, polisin kanunsuz ve acımasız tutumundan söz ediliyor ve ismi öne çıkan bu polislerin yanısıra, göstericilere müdahale eden polisleri yönlendiren Mehmet Bal ve ekip şefi Muzaffer Tunçbilek de suçlanıyordu.

16 Sulhi Dönmezer'in Yener Süsoy'la Röportajı, "Siirt konuşmasında suç niteliği yok", **Hürriyet** (07.10.2003).

Levent Şahverdi Arşivi

doğru olaylar yatıştı. Bu süreçte Oktay, talimatları vali Ethem Yetkiner'den o da Başbakan Menderes'ten alıyordu[17].

Saat 12'den sonra Rektör Onar, başında büyük bir bantla ve üzerinde kanlı bir gömlekle üniversiteye gelip öğrencilerin karşısına çıkınca ortalık tekrar karıştı. Merkez binada bekleyen öğrenciler, polisin müdahalesinden dolayı ön taraftan Beyazıt Meydanı'na çıkamadı. "Arka kapıdan çıkma kararı alındı. Bu kapıyı da asker çevirmişti. Asker, bu davranışı hoşgörüyle karşıladı. Gençler de askere güveniyordu."[18] Böylece göstericilerin eylemleri şiddetlendi ve olay üniversitenin dışına, Beyazıt Meydanı'na taştı. Unkapanı, Eminönü, Babıâli bir anda öğrenci gruplarıyla doldu ve göstericiler Beyazıt Meydanı'nda toplanmaya başladılar. Yaklaşık beş bin gösterici ile polis arasında taşlı sopalı çatışma başladı. Göstericiler, DP yönetimi aleyhine "kahrolsun diktatörler", "Menderes istifa", "hürriyet isteriz", "katil polis" şeklinde sloganlar atıyorlardı. Olayları kontrol altına almakta zorlanan polis, öğrencileri dağıtmak için sert müdahalede bulundu ve gaz bombaları kullandı. Bazı öğrenciler polisin attığı gaz bombalarını daha patlamadan tekrar polise attılar.

Olaylara müdahale eden polis birliklerinin içerisinde 25–30 kadar da atlı polis vardı. Bu tür görevler için yetiştirilmemiş olan atların ürkmesi ve bazı göstericilerin atların sağrılarına sivri cisimler batırması, sigara ateşi basması üzerine, dört polis attan yere düştü ve öğrencilerin saldırı ve hakaretlerine maruz kaldı[19]. Hatta bir öğrenci, binicisi yere düşen bir polis atına binerek elinde kırbaçla polislerin üzerine yürüdü. Yaşanan arbedeyi dönemin tanığı bir gazeteci şöyle tasvir etmektedir: "Atlı polislerin kılıç gibi copları, tabancalar, Sten makineliler. Üniversite bahçesinden yayılan alevle Beyazıt Meydanı yanıyor. Ortaçağ savaşları gibi.. Binlerce öğrenci ve halk, yüzlerce polis.. Marmara Sineması'nın yüksek merdivenlerine tırmanan polis atları yuvarlanıyor, polisler eziliyor altlarında, öğrenciler coplanıyor, feryatlar kıyamet.. Bacakları kırılan at debeleniyor. Öldürmekten başka çare yok.."[20] Bu arada güvenlik güçleri kaldırım taşlarıyla kendilerine saldıran

17 Emin Karakuş, **İşte Ankara**, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1977, s. 450-451.

18 Karakuş, **a.g.e.**, s. 452.

19 Yassıada duruşmalarında Sıddık Sami Onar ve birkaç profesör, öğrencilerin, kendilerine silahla hücum eden atlı polisleri toprak ve ot atarak dağıttıklarını söylediler. Ancak Hukuk Fakültesi Dekanının kâtibi genç kadın, "ilk hücum eden, polisler değil öğrencilerdi. Ot ve toprak değil, taş attılar" şeklinde ifade vermiştir. Bkz. Samet Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes, İpin Gölgesindeki Günler,** Alkım Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 305.

20 Tevfik Yener, "Yanan merdivenler", **Sabah** (02.05.1999).

Levent Şahverdi Arşivi

kalabalığı dağıtmak için havaya ateş açtı. Askerî tanka çarpıp seken kurşunlar bazı öğrencilere isabet etti. Göstericilerden bazıları yaralanırken, Turan Emeksiz adlı öğrenci hayatını kaybetti. Polis doğrudan öğrencilerin üzerine ateş açmakla suçlandı[21] ve ateş etme emrini kimin verdiği uzun süre tartışma konusu oldu. Bu konuda suçlanan isimlerden birisi Bumin Yamanoğlu idi.

Bu olaylar üzerine İstanbul Valisi Ethem Yetkiner'in teklifiyle 28 Nisan günü saat 15.00'dan itibaren İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan edildi. Sıkıyönetim Komutanları olarak Ankara'da Korgeneral Namık Argüç, İstanbul'da Orgeneral Fahri Özdilek atandı[22]. Böylece 28 Nisan olayları ile 27 Mayıs Darbesi İstanbul'da fiilen başlamış oldu[23].

Kalabalıklar karşısında çaresiz kalan polis geriye çekilince, askerî birlikler olayları bastırmak için takviye olarak Beyazıt Meydanı'na gelmeye başladılar. Ancak askerlerin gelmesiyle ortaya çok ilginç bir manzara çıktı. Biraz önce polislere şiddetle mukabele eden göstericiler, askerleri görünce "Türk ordusu çok yaşa", "Türk askeri çok yaşa", "ordu ile beraberiz" şeklinde sloganlar atmaya başladılar. Askerler ise göstericilerle kucaklaşıyor, subaylar gösteri yapan öğrencilere yol açıyor, "halkı yıldırmak için her tarafa dağıtılan askerî birlikler, tank takımları

---

21 Menderes Hükümeti tarafından 27 Haziran 1956 tarihinde kabul edilen 6761 sayılı Toplantılar ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun, izinsiz toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenlemeyi yasaklıyordu. Bu yasa muhalefet liderlerinin ve üyelerinin, memlekette serbestçe seyahat etmelerine engel olmanın yanı sıra kanunsuz toplantı ve gösteri yürüyüşlerinde hükümet komiseri yahut mahallin en büyük mülkiye âmirinin tâyin edeceği memurun ihtarına rağmen topluluk dağılmazsa "*evvelâ mevcut imkân ve vasıtaları kullanarak dağıtmaya çalışır. Muvaffak olunamadığı takdirde havaya üç el silah attırır. Yine dağılmazlarsa hedef gözetmeksizin silah istimal ettirilmek suretiyle topluluğu dağıtır.*" ifadeleri güvenlik güçlerine toplumsal olaylarda hedef gözetmeksizin ateş açma yetkisi veriyordu. Bkz. **Resmi Gazete**, 30.10.1956, Sayı: 9346, s. 147/6. Bu kanunun çıkartılması, Yassıada'da gerçekleştirilen Anayasayı İhlal Davası'nda, Menderes ve arkadaşlarının yargılandıkları hususlardan birisi oldu. Ancak yapılan balistik incelemelerinde kurşunun herhangi bir polisin silahından çıktığına dair somut bir neticeye ulaşılmadı ve tüm polisler beraat etti. Bkz. Walter F. Weiker, **The Turkish Revolution 1960-1961 Aspects of Military Politics**, The Brookings Institution, Washington, D.C., 1963 , s. 40.

22 "İstanbul-Ankara'da örfi idare ilan edildi. İstanbul'da gece sokağa çıkmak yasak. Eğlence yerleri kapandı." **Hürriyet** (29 Nisan 1969). 6 Mayıs akşamından itibaren gece sokağa çıkma yasağı 6 saate (saat: 22.00–04.00 arası) indirildi. Bu saatlerin dışında içkisiz lokanta, gazino ve kahvehanelerin devamlı açık kalmasına izin verildi. Bkz. **Tercüman** (6 Mayıs 1960).

23 Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944–1973) DP Yokuşaşağı (1954–1957),** Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s. 204.

Levent Şahverdi Arşivi

vatandaşlar tarafından dost diye karşılanıyordu."[24] Askerlerin bu tutumundan cesaret alan bazı öğrenciler askerî tankların üzerine çıktılar. Bu arada tankın üzerine çıkan İstanbul Erkek Lisesi öğrencisi Nedim Özpolat dengesini kaybederek düştü ve 30 Nisan'da hayatını kaybetti. Böylece askerler, öğrencilere müdahale etmeyerek Menderes hükümetine olan tepkisini açıkça ortaya koyuyor, bu görüntü polisin iktidardan yana, askerin ise öğrencilerden yana olduğu algısını ortaya çıkarıyordu. Askerin göstericileri dağıtmak yerine cesaretlendirmesi, olayların, polisin kontrolünün dışına çıkarak iyice büyümesine ve önü alınamayacak bir sürece girilmesine yol açmıştı. Daha sonra öğrenciler askerlerin desteği ile Vilayet binasına doğru yürüyüşe geçtiler. Yol boyunca polisi yuhalayıp askere sevgi gösterisinde bulunan göstericiler, Vilayetin yanında bulunan Emniyet Müdürlüğü önünde toplanarak "katiller, katiller" şeklinde slogan atmaya devam ettiler. "Menderes'in polislerine, Bumin Yamanoğullarına, Zeki Şahinlere alabildiğine hakaret ediliyordu. Coşku son hedefini bulmuştu. Zeki Şahin'in bulunduğu Eminönü Emniyet Amirliği taş ve tükürük yağmuruna tutuldu."[25] Askerler göstericilere burada da sahip çıktı. Gösteriden sonra dağılmaya başlayan öğrencileri yakalayıp götürmek isteyen polis araçlarının önü, içi asker dolu bir kamyonet ile kesildi. "İçinden bir teğmen indi, gençler askerlere doğru koştular. Bir polis teğmene yaklaşarak, 'Teğmenim, askerlerinle yardım et de şu zorbaları dağıtalım' dedi. Teğmen buna şu karşılığı verdi: 'zorba onlar değil, sizlersiniz. O elindeki silah ne?' Öğrenciler yine coşmuştu. Polis şaşkınlık içerisindeydi. Teğmenin sesi duyuldu. "Sokun silahlarınız yerine, yoksa beyninizi dağıtırım." [26]

Askerlerin sadece Beyazıt Meydanı'nda değil, her tarafta olaylara bu şekilde göz yumması ve başlarındaki subayların öğrencileri dağıtmak yerine onlarla kucaklaşması, bu olayların organize ve desteklenen bir husus olduğu iddialarını gündeme getirmiştir. Olaylar esnasında İstanbul sokaklarında tanklar dolaşıyor, ancak göstericiler ordunun direnişi ile karşılaşmıyorlardı[27]. Örneğin öğrenciler Aksaray Meydanı'nı doldurmaya başladığı sırada, Fındıkzade'de bulunan Zırhlı

---

24 A. Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim-2: 1922-1971**, Özener Matb., İstanbul 1997, s. 1677. Askerlerin öğrencilerle iyi diyalogları ile ilgili ayrıca bkz. Alpay Kabacalı, **Türkiye'de Gençlik Hareketleri**, Altın Kitaplar, İstanbul, 1992, s. 131–145.

25 Karakuş, **a.g.e**., s. 456.

26 Karakuş, **a.g.e**., s. 456-457.

27 **Hürriyet Yolunda 27 Mayıs 1960** [Hazırlayan: Ali İsmet Gencer], MTTB Yayınları, Ankara, 1960, ss. 19–45.

Levent Şahverdi Arşivi

Tugay Birliği, kalabalığı dağıtmak için yeterli güce sahip olmasına rağmen, Saraçhane yönüne dönmekte olan topluluğa müdahalede bulunmamış, kalabalık Beyazıt Meydanı'na yönelmişti. İşin ilginç yanı olaylar yalnızca sıkıyönetimin olduğu Ankara ve İstanbul'da meydana geliyordu.

Askerlerin eylemleri desteklemek ve öğrencileri korumak için uyguladığı bir diğer yöntem ise yakalanan göstericilerin bir işlem yapılmadan serbest bırakılmasıydı. Polis, olaylara karışan veya korsan yürüyüş yapan öğrencileri önce polis müdürlüğüne, oradan da sıkıyönetim gereği Davutpaşa Kışlasında bulunan askerî hapishaneye getiriyordu. Ancak bu sanıkların çoğunluğu subaylar tarafından Davutpaşa Kışlası'na götürülürken yolda[28] veya daha sonra serbest bırakılıyordu[29]. Yakaladıkları göstericilerin hiçbir işlem yapılmadan serbest bırakıldığını gören polisler, Davutpaşa kışlasının biraz ötesindeki askerî fırının önünde bekleyerek salıverilen tutukluları yeniden toplayıp teslim ediyordu. Böylece asker ile polis arasında adeta bir 'köşe-kapmaca' oyunu oynanıyordu. Bu nedenle askerler salıverilen tutukluları, ya arka yollardan gönderiyor veya askerî araçlarla şehre gitmelerini sağlıyordu. Ayrıca askerler polisleri etkisizleştirmek ve devre dışı bırakmak için farklı yöntemler uyguluyorlardı. Örneğin kışlaya girmeden önce sekiz yüz metre ötedeki inzibat karakoluna silahını bırakmayan polis kışla bölgesine alınmıyordu.

Olaylarla ilgili bir başka çarpıcı husus ise olayların, bir yerde bitip, az zaman sonra olmadık yerde yeniden patlak vermesiydi. Bu ise olayların tek elden kontrol edildiği ve yönlendirildiği kuşkularını artırıyordu. 27 Mayıs darbesinde harekâtın İstanbul ayağını planlayan Kurmay Binbaşı Şefik Soyuyüce'nin, öğrenci eylemlerinin bizzat kendileri tarafından organize edildiğini açıklaması, bu konudaki tartışmaları daha da önemli hale getirmektedir. Soyuyüce, özellikle 28 Nisan 1960'tan sonraki öğrenci eylemlerinin kendi kontrollerinde yapıldığını söyleyerek, "Öğrencileri 4–5 kamyona bindirip bir yerde bırakıyor ve 'şurada gös-

28 Yalman, **a.g.e.**, s. 1677.

29 Emekli Kurmay Yarbay Şükran Özkaya, 27 Mayıs Devrimi'nde aktif rol almış ve Milli Birlik Komitesi üyeliği yapmış darbeci bir subaydır. Özkaya'nın 27 Mayıs döneminde görev yaptığı Davutpaşa Zırhlı Tugayı darbeci subaylar için en önemli birliklerdendir. Özkaya anılarında gözaltına alınan gençlerin kaçmasına göz yumduklarını, gözaltına alınan 3500 öğrenciden Davutpaşa'ya sadece 43 tanesinin ulaştığını ve gözaltından kaçan öğrencilerin tekrar üniversite'ye döndüğünü belirtmektedir. Bkz. Şükran Özkaya, **Adım Adım 27 Mayıs**, İleri Yayınları, İstanbul, 2005. Ayrıca bkz. Fethi Gürcan-Öner Gürcan, **Ben Bir İhtilalciyim**, Süvari Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 26.

Levent Şahverdi Arşivi

teri yapsınlar' diyorduk." demektedir. Soyuyüce, ihtilal öncesinde İstanbul Üniversitesi Mediko-Sosyal'de kendi arkadaşı olan iki doktor vasıtasıyla öğrencilerle temas kurduklarını, öğrencilerle kendileri arasındaki diyaloğu onların sağladığını ve karargâhı da oraya kurduklarını ifade etmiştir. Öğrencilere yiyecekleri bile kendilerinin getirdiklerini anlatan Soyuyüce, "Tümenden üç kamyon dolusu helva, peynir, ekmek getirdim, üniversitenin arka kapısından içeriye soktum, çocuklara dağıttık. Ondan sonra, bütün 28 Nisan'dan sonraki hareketler bizim kontrolümüzde yapıldı." şeklinde açıklamalarıyla, olaylarda askerin rolünü ortaya koymaktadır[30]. Bu konudaki bir başka iddia ise bazı subayların sivil kıyafetler giyerek gösterilere katıldığı şeklinde idi. Nitekim bu olaylarda bizzat rol almış ve kitleleri tahrik ederek öğrencileri polise saldırtan elebaşlarından hemen hemen hiçbirisi Yassıada'da yargılanmazken, bu olaylara müdahale eden polislerin hepsi yargılanıp çeşitli cezalara çarptırılması bu konudaki iddiaları güçlendirmektedir.

28 Nisan Olayları, polis ile askerin karşı karşıya gelmesine ve gerginlik yaşanmasına neden oldu. Olaylar sırasında polis ile asker arasında yetki, kabul edilme ve olaylara müdahale konusunda çekişme yaşandı. Askerlerin öğrencilere sert müdahaleden kaçınması ve kalabalık gösterici grubuyla baş başa kalan polisin ise öğrencilere karşı takındığı sert tutum, polisin eleştirilerin odağı haline gelmesine yol açtı[31]. İstanbul Valisi ve Emniyet Müdürü de bu olaylarda öğrencilere çok sert davranmakla suçlandı. TBMM'nin 29 Nisan tarihli oturumunda ilan edilen sıkıyönetimin tasdikine dair başbakanlık tezkeresi okunması esnasında sıkıyönetim kararını eleştiren CHP, İstanbul'da ve Ankara'da çıkan olaylarda polisin ve zabıtanın haksız yere öğrencilerin üzerine salındığını söyleyerek durumdan Demokrat Parti'yi sorumlu tuttu[32].

İstanbul'da başlayan olaylar 29 Nisan'da devam etti ve İzmir ile Ankara'da da öğrenci gösterileri başladı. Ankara'da sıkıyönetime rağmen öğrenciler, Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültelerinde toplandılar. Fakülte içerisinde ellerine geçirdikleri her türlü malzemelerle barikat kurup polisleri taş yağmuruna tutan öğrencilere,

---

30 Cemal Kalyoncu, "27 Mayıs'ta öğrencileri kullandık", **Aksiyon Dergisi**, Sayı: 442, (26.05. 2003).

31 Dönemin ünlü gazetecisi Ahmet Emin Yalman polisi üniversiteyi basmakla, öğrencileri çileden çıkarmak için ne mümkünse yapmakla suçlamaktadır. Bkz. Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim–2,** s. 1676.

32 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: XI, c. 13, 29.04.1960, TBMM Matbaası, Ankara 1960, s. 316-317.

Levent Şahverdi Arşivi

fakülte hocaları da fiilî olarak destek verdiler. Sıkıyönetim komutanı Korgeneral Namık Argüç'ün emri ile fakülte binalarına ateş açıldı ve polisler askerlerle birlikte fakülteyi basarak birçok öğrenciyi gözaltına aldı. Bu çatışmalarda birçok öğrenci yaralandı, ancak herhangi bir can kaybı olmadı. Ancak polis yine öğrencilere karşı aşırı şiddet kullanmakla, hatta gazetecileri dövmekle suçlandı. İstanbul'daki 28 Nisan olaylarında müşahede edilen asker-gösterici dayanışması burada da görüldü. Argüç'ün emriyle Hukuk Fakültesi'ne giren süvari birliğindeki askerler, Fakülte'nin arka kapısına 30 metre kadar ilerleyip durdular. "Hukuk öğrenimi yapan subaylar da gençler arasındaydı. Bunlar, süvari birliğinin başında bulunan yüzbaşının çevresini sardılar, dert yanmaya başladılar. Yüzbaşı, güler yüzlü bir askerdi. Fakültenin arka kapısına sığınan öğrencilerden biri yüzbaşıya sordu: 'Bize ne yapacaksınız?' Yüzbaşı "benim birliğimden korkmayın' anlamına gelen bir işaret verdi. Başka bir öğrenci polislerden şikâyet etti. 'Şu coplara baksanıza' dedi. Yüzbaşı gülerek, Siz de o copları alır onların ağızlarına sokarsınız' deyince hep birlikte gülüşmeler oldu."[33] Benzer şekilde süvari birlikleri Siyasal Bilgiler Fakültesinde de Namık Argüç'ün verdiği yürüyüş emrini, subaylar dinlemeyerek atlarını geri çektiler. "Öğrenciler süvari birliğinin kayıtsızlığı karşısında ordudan yana gösteri yapmaya başladılar. Kız öğrenciler saatlerden beri atların üzerinde bekleyen süvari birliğine bağlı askerlere içeriden su taşıyorlardı. Asistan Mehmet Selik, bir üsteğmene sordu.' Bize ateş edecek misiniz?' 'Ne münasebet? Buna imkân var mı?"[34] Aynı şekilde polislerle birlikte fakülteye giren Abdullah Tardu adlı bir binbaşı polislere bağırdı: "Polis ve polis görevliler, derhal burayı terk edin.' Polisler önce irkildiler, bir ikisi direnmek istedi. Binbaşı tekrar bağırdı: 'Dışarı çıkmazsanız sorumlu olur, sürüm sürüm sürünürsünüz."[35] Nitekim Sıkıyönetim savcıları, öğrencilerin hiçbir suçu olmadığını söyleyerek akşamüzeri hepsini serbest bıraktılar.

İktidarın ve güvenlik güçlerinin tavizsiz tutumuna karşın protesto gösterileri Ankara'daki diğer fakültelere de yayılarak devam etti ve pek çok öğrenci tutuklandı. Ankara ve İstanbul üniversiteleri bir ay süreyle kapatıldı, yurtlarda toplantı yasaklandı, taşradan gelen öğrencilerin evlerine dönmesi istendi[36]. Ayrıca umu-

33 Karakuş, **a.g.e**., s. 460-461.

34 Karakuş, **a.g.e**., s. 466.

35 Karakuş, **a.g.e**., s. 471.

36 Ancak üniversitelerin kapatılmasından sonra Bizim Radyo'nun tahrik edici yayınlarının da etkisiyle olayların İstanbul ve Ankara dışına da taşma eğilimi gösterdiği ve polisin diğer iller-

Levent Şahverdi Arşivi

ma açık yerlerdeki spor faaliyetleri ve müsabakaları da yasaklar kapsamına alındı. Özellikle basına getirilen yasaklar iktidar aleyhine sonuç verdi. Önemli olaylar hakkında normal yoldan bilgi edinmek mümkün olmayınca haberler dedikodu yolu ile abartılarak yayıldı. Bu abartılı bilgilerin yayılması halkın gözünde iktidarı ve polisi daha da korkunç hale getirdi. Meydana gelen olaylar hakkında Menderes ise "memleketin selamet ve asayişi ile oynanamaz. Devlete karşı gelmenin ne demek olduğu bilinmelidir. Yalan haberlere mani olmak için hükümet tebliğler yayınlamaya devam edecektir"[37] diyordu.

28 Nisan'da başlayan olaylarda polisin zan altında bırakıldığı ve ağır eleştirilere uğradığı bir diğer konu ise, DP'lilerin emriyle tutuklanan yüzlerce öğrencinin polis tarafından işkenceyle öldürüldüğü ve kıyma makinelerinden geçirilerek tavuk yemi haline getirildikleri iddiasıydı[38]. Polisin yargısız infaz yaparak yüzlerce öğrenciyi "yok ettiği" söylentileri, polisi adeta olayların en büyük sorumlusu ve DP iktidarının insafsız savunucuları ve tetikçileri konumuna itti. Bazı yetkililerin hatta üniversite hocalarının dile getirdiği bu asılsız iddialar basında yer alıyor ve teksir makinelerinde basılıp dağıtılıyordu[39]. Hatta darbeden sonra Et-Balık

de de teyakkuz halinde beklediği anlaşılmaktadır. Örneğin memleketleri Zonguldak'a gelen öğrencilerin bir araya toplanmasını önlemek isteyen polis, öğrencileri otogara gelmeden karşılayarak araçlarla evlerine göndermiştir. Bkz. Durmuş Yalçın, "Hayatımdan Kesitler", **Türk İdare Dergisi**, Yıl: 79, Sayı: 454, (Mart 2007), s. 258. Yalçın, 27 Mayıs Darbesi olduğunda Zonguldak Emniyet Müdürü olarak görev yapmaktadır.

37 **Zafer**, (30.4.1960).

38 Gazeteler de büyük bir kampanya başlatarak şehit cenazelerinin kıyılarak hayvan yemi yapıldığını yazıyordu. Bkz. "Buzhane ve Çukurlarda Bulunan Cesetler. Cesetler, İstanbul ve Ankara'da bulundu", **Cumhuriyet** (02.06.1960).

39 Bu iddiaları dile getirenlerin en başında İstanbul Üniversitesi Rektörü S. Sami Onar geliyordu. Onar öğrenci olaylarında yüzlerce gencin öldürüldüğünü ve bu gençlerin muhtelif mezarlara gömüldüğü yönünde demeçler verdi. Özellikle darbe sonrası bu konu uzun süre gündemde kaldı. Örneğin, yurt gezisine çıkan Milli Birlik Komitesi üyelerinden Yüzbaşı Şefik Soyuyüce, Aydın'da vatandaşlara yaptığı konuşmada "11 gencin öldürüldüğünü gözlerimle gördüm. Ama bunlardan iki tanesinin cesetlerini bulduk. Diğerlerini muhtelif yerlere gömmüşler ve üzerlerinden yol geçirmişlerdir." beyanatında bulunmuştur. Bkz. **Milliyet** (23.09.1960). Benzer haberler için bkz. "28 Nisan hadiselerinde 90 üniversiteli kayıp", **Tercüman**, 29.05.1960; "Hürriyet şehidi gençlerimiz hakkında dün Milli Birlik Komitesi açıklama yaptı. Cesetlerin makinelerde kıyılıp toz haline getirildiği ihbar edildi. Halktan aramalar için yardım isteniyor.", **Hürriyet** (04.06.1960); "Cesetler, yem makinalarında kıyılıp toz haline getirilmiş", **Akşam**, (04.06.1960); "Talebelerin ölümü ile ilgili korkunç ihbarlar yapılıyor", **Yeni Sabah**, (04.06.1960); "Korkunç cinayetler aydınlanıyor: Bir çukura gömülen 3 ceset bulundu." **Akşam**, (05.06.1960); "İstanbul'da 9 ceset bulundu" **Ulus** (11.06.1960). Ancak tüm bu haberlere ve ortaya atılan iddialara karşın herhangi bir mezar, gömülmüş ceset veya kıyma makinesine atılmış öğrenci cesedi bulunamamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Kurumu kuşatılarak öğrenci cesetleri arandı. Bütün bu haberler ve demeçler polisi büyük bir psikolojik baskı altına aldı ve darbe sonrası birçok polis hakkında soruşturma açıldı[40]. Fakat hiçbir yerde böyle bir iddiayı destekleyecek bulguya rastlanılmadı. Ancak yapılan bu propagandanın ve fısıltı gazetelerin etkisiyle bir öğrenci kıyımının yaşandığına inanmayan yok gibiydi. Oysa bütün bu yaşanan olaylar, aslı olmayan, akıl ve mantık dışı söylentiler, uzun bir süre önce darbe kararı alarak yönetime el koymayı planlayan askerî cuntanın toplumda infial yaratarak darbeye zemin hazırlamak üzere kullandığı kara propaganda malzemeleri oldu.

28 Nisan 1960 sabahı İstanbul Üniversitesi'nde başlayan bu olaylar bütün Türkiye'de askerî darbeye yol açacak sürecin kaldırım taşları oldu[41]. Hadiselerin yatışmaması üzerine 1 Mayıs'ta sıkıyönetim tarafından sokağa çıkma yasağı ilan edildi ve sıkıyönetim emirlerini dinlemeyenlere silahla karşılık verileceği yönünde bir tebliğ yayınlandı[42]. Ancak, şiddet tedbirlerine başvurulması ve baskılar olayları durdurmadı, aksine daha da alevlenmesine neden oldu.

Bu gösterilerden en çarpıcı olanı ise 555 K diye bilinen gösteridir. Ankara'da hemen her akşam Sıhhiye-Kızılay arasındaki bulvara toplanan göstericiler korsan gösteri yapıyordu. "Her akşam saat beş ve yedi sıralarında polisler ve askerler; trafiğin en sıkışık olduğu sıralarda herhangi bir köşeden, 'Hürriyet, hürriyet, Menderes istifa!' diye hep bir ağızdan bağırarak çıkacak nümayişçileri karşılamak için kol geziyorlardı. Polisler ve askerler caddeleri kordon altına alıyor, ara sıra göz yaşartıcı bomba kullanıyor, birkaç öğrenci tutuklanıyordu."[43] "Beşinci ayın Beşinde saat Beşte Kızılay'da" anlamına gelen 555 K parolasıyla Ankara Kızılay'da Harbiyeli öğrencilerin de katıldığı bir gösteri yapıldı. Atlı polislerle askerî birliklerin geniş güvenlik tedbirleri aldığı gösterilerde öğrencilerle polisler arasında çatışmalar yaşandı ve polis göz yaşartıcı bomba kullanarak kalabalığı dağıtmaya çalıştı. Bu sırada Ulus tarafından gelmekte olan ve Bayar ile Menderes'i taşıyan resmi araçların, kalabalığın içerisinde kalma ihtimaline karşı Lozan Meydanı'ndaki görevli

40 Darbe sonrası basında yer alan bir haberde üniversitelileri öldürdükten sonra meçhul yerlere gömen polislerin sorguya çekildiği bildirilmektedir. Bkz. "Şehitleri tespit komisyonu kuruldu", **Tercüman** (31.05.1960).

41 27 Mayıs Darbesinden sonra basında öğrenci olaylarını övücü yazılar yayınlandı: "28 Nisan 1960: Türk Gençliği o gün şahlandı", **Hürriyet** (28.05.1960).

42 **Zafer**, 1,2.5.1960.

43 Sadi Koçaş, **Atatürk'ten 12 Mart'a… Anılar**, 2. Cilt, May Yayınları, İstanbul, 1977, s. 604-605.

Levent Şahverdi Arşivi

trafik polisine araçları Necatibey caddesine yönlendirmesi talimatı verildi. Ancak konvoy kavşağa ulaştığında Bayar'ın müdahalesi ile araçlar göstericilerin olduğu yere doğru hareket etti. Kalabalığın içerisinde araçtan inen Bayar ve Menderes, göstericilerin protestoları ile karşılaştılar. Koruma polislerinin zor anlar yaşadığı bu ortamda, bazı göstericiler Başbakan Adnan Menderes'in yakasına yapışarak tartakladılar. "Kravatı bir yana kayan Başbakan bu kez göğsünü açmıştı: Öldürecek misiniz beni, hadi, öldürün bakalım" diye bağırıyordu[44]. Protestoların, istifa sloganlarının ve itiş-kakışların yaşandığı olaylarda polisler, Menderes'i korumak için büyük bir uğraş veriyordu. Nihayet Emniyet Birinci Şube Müdürü Niyazi Bicioğlu,[45] Başbakanı, yol kenarında duran ve gazeteci Emin Karakuş'a[46] ait bir arabaya bindirerek oradan uzaklaştırdı. Menderes'i ve Bayar'ı çok öfkelendiren bu olaylardan başta İçişleri Bakanı Namık Gedik olmak üzere tüm emniyet teşkilatı devlet büyüklerini koruyamamakla ve gerekli tedbirleri almamakla suçlandı. Gedik ise o gece yayınladığı bir bildiride, olayın, sayıları çok sınırlı gençlerle, işsiz güçsüz çapulcuların eseri olduğunu bildiriyordu. Oysa bu olaylar, bir otorite zafiyetinin yanı sıra polisin bu tür toplumsal olayları kontrol etmede ne kadar yetersiz ve donanımsız olduğunun göstergesiydi. Aynı gün yapılan resmi açıklamada olaylarda on dokuzu polis, otuz yedi kişinin yaralandığı belirtiliyordu[47].

İstanbul'da, Ankara'da ve yurdun çeşitli bölgelerinde DP iktidarına karşı protestolar, 26 Mayıs'a kadar kesilmeden sürdü. Çığırından çıkmış öğrenci gösterilerine fırsat oluşturacağı ve yeni olaylara zemin hazırlayacağı korkusuyla 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı kutlamaları yasaklandı. 19 Mayıs'ta Anıtkabir'i ziyaret edenlerle polis arasında çatışmalar oldu. Bu olaylarda sivil giysili Harp Okulu öğrencilerinin dayak yediği ve birkaç subayın tutuklandığı söylentileri yayılınca, 21 Mayıs'ta Harp Okulu öğrencileri Atatürk Bulvarı'nda iktidar aleyhinde sessiz bir yürüyüş yaptı. "Harbiyeliler devletin polisine karşı gövde gösterisi yapıyorlardı. Oysa devletin sadece polisine değil, başında bulunanlara karşı bir gövde gös-

44 Örsan Öymen, **Bir İhtilal Daha Var… 1908–1980**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1986, s. 217.

45 1960'ların ismi çok duyulan polis şeflerinden birisi de Ankara Emniyet Müdürlüğü 1. Şube (Siyasi Şube) müdürü Niyazi Bicioğlu idi. Yassıada'da yargılandı. Mülkiye kökenli olan Bicioğlu daha sonra vali olarak da görev yapmıştır.

46 Karakuş, **a.g.e.,** s. 482.

47 Koçaş, **a.g.e.,** s. 596.

Levent Şahverdi Arşivi

terisiydi bu."[48] Polis, yürüyüş yapan Harbiyelilere müdahale etmeden kenardan seyretti ancak, askerlerin ayrılmasından sonra yürüyüşe destek veren sivillere çok sert bir şekilde müdahale etti ve sokak aralarında çatışmalar oldu. Harbiye'nin yürüyüşünde dikkati çeken bir diğer husus öğrenciler arasında Harp Okulu'nda görevli olmayan albay rütbesi dâhil birçok subayın da bulunması idi. Bu yürüyüş Landau tarafından "darbeye götüren olayların en çarpıcısı" olarak nitelendirilmektedir[49].

22 Mayıs'ta haberleşmeye sansür koyan Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı, beş kişinin bir araya gelerek dolaşmasını yasakladı. Ancak öğrenciler, sokaklarda, sinemalarda hükümeti protesto eden çeşitli bildiriler dağıtıyor, bazen de bu bildirileri arabalara, kapılara yapıştırıyorlardı. Hatta darbeden bir gün önce yapıştırılan 40 bin adet bildiri, polis tarafından fark edildi ve gece yarısından önce kazındı[50].

Askerî Yönetimin Hedefindeki Emniyet Teşkilatı Mensupları

Nihayet bütün bu olayları "kent aydın kesimin açıkça davet ettiği bir askerî darbe izledi."[51] 27 Mayıs sabahı Ankara Radyosu'ndan yapılan bir anonsla, ordunun yönetime el koyduğu duyuruldu[52]. Anonsta, "Bugün, demokrasimizin içine düştüğü buhran ve en son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına mahal vermemek maksadıyla, Türk Silahlı Kuvvetleri, memleketin idaresini eline almıştır" deniliyor[53] ve sokağa çıkma yasağı ilan edildiği duyuruluyordu.

---

48 Öymen, **a.g.e.**, s. 235. Olayları değerlendirmek üzere bir araya gelen DP Yönetim Kurulu toplantısında söz alan Menderes'in bu yürüyüşü "bir polisin, bir subayın yakasına sarılmasından ileri gelen bir tepki" olarak değerlendirmesi olayın ciddiyetini algılayamadığını göstermektedir. Bkz. Öymen, **a.g.e.**, s. 241.

49 Jacob M. Landau, **Türkiye'de Sağ ve Sol Akımlar**, (Çev. Erdinç Baykal), Turhan Kitabevi, Ankara 1979, s. 11.

50 "27 Mayıs'a Giden Süreci Tanıklar Anlatıyor", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, (ed. Ertuğrul Kürkçü) Cilt: 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, s. 1970–1971.

51 Çağlar Keyder, "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politiği", içinde **Geçiş Sürecinde Türkiye,** Der. İrvin Cemil Schick-E. Ahmet Tonak, Belge Yay., İstanbul, 1992, s. 61.

52 "Türk Ordusu Vazife Başında: Silahlı Kuvvetlerimiz Bütün Yurtta İdareyi Fiilen Ele Aldı", **Hürriyet** (27.5.1960); "Kahraman Türk Ordusu Bütün Memlekette Dün Gece Sabaha Karşı İdareyi Ele Aldı", **Cumhuriyet** (27.5.2007).

53 Her ne kadar darbenin gerekçeleri arasında ülkedeki kardeş kavgasına son vermek sayılsa da, darbecilerin birçoğu "cahil seçmenlerin desteğine dayanan zorbaların elinden devleti müdahale edip kurtarmak gibi tarihi bir görevi yerine getirdiklerine inanıyorlardı." Bkz. Keyder, a.g.m., s. 61.

Levent Şahverdi Arşivi

Darbe sabahı Cumhurbaşkanı Celal Bayar, TBMM Başkanı Refik Koraltan, İçişleri Bakanı Namık Gedik olmak üzere Bakanlar Kurulu ve Tahkikat Komisyonu üyeleri, DP Milletvekilleri gözaltına alınarak Harp Okulu binasına götürüldüler. Başbakan Adnan Menderes Kütahya'da gözetim altına alındı. DP iktidarı ile iyi ilişkiler içinde bulunan dönemin Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun[54] başta olmak üzere üst rütbeli asker ve bürokratlar, Milli Emniyet görevlileri, özellikle de 28 Nisan olaylarında görev yapmış olan tüm polisler olmak üzere "aşırı işlere bulaştıkları iddia edilen emniyet mensupları",[55] tek tek evlerinden alınarak cezaevlerine konuldu. Özellikle 28 Nisan olayları esnasında Sıddık Sami Onar'ın dövülmesi ve açılan ateş sonucu bir göstericinin ölmesinden sorumlu tutulan Bumin Yamanoğlu ile Emniyet Amiri Zeki Şahin[56] tutuklanarak Davutpaşa Kışlasına götürüldü[57]. Ayrıca Zeki Şahin'in oğlu Kalyoncukulluk Polis Karakolu komiseri Hücum Şahin[58], "Ankara Emniyet Müdürü Ahmet Paftalı ve emniyet amiri Eşref Aydemir"[59] de tutuklananlar arasındaydı. Gözaltına alınan bu insanların birçoğu yargılanmak üzere Yassıada'ya gönderildiler. Görevde bırakılan polislerin ise silahları ellerinden alındı.

Darbeden sonra ilk tutuklananlar arasında bulunan İçişleri Bakanı Dr. Namık Gedik'in, tutuklu olarak bulunduğu Harp Okulu'ndaki odasının penceresinden kendini dışarı atarak intihar ettiği ileri sürüldü. "Bütün antidemokratik kanunların tatbikçisi ve verdiği kanun dışı emirlerin sorumluluğunu üstlenemeyecek kadar cesaretsiz"[60] olmakla suçlanan Gedik'in ölümü, darbeden sonra yaşanan ilk trajik ve nasıl olduğu açıklığa kavuşmamış bir olaydır.

Yargılanmak üzere Yassıada'ya gönderilen 150 kişi arasında birçok üst düzey emniyet teşkilatı mensubu bulunuyordu. Bunların içinde Emniyet Genel Müdü-

---

54 Erdelhun, Yassıada yargılamalarında öğrenci olaylarının bastırılmasında aşırı şiddet kullanılmakla itham edildi.

55 Aydemir, **a.g.e.**, s. 366.

56 Kamuoyunda Zeki Şahin'e "Gestapo Zeki" yakıştırması yapılıyordu. Bkz. "Gestapo Şahin geceleri çizmesiyle yatağa giriyor." **Akşam**, 31.05.1960.

57 "Sabık Devlet Erkânı Nezaret Altına alındı", **Yeni İstanbul** (28.05.1960).

58 "İstanbul'da 7 kişi daha tutuklandı", **Tercüman** (31.05.1960).

59 Aydemir, **a.g.e.**, s. 364–65. 6-7 Eylül Olayları sırasında İstanbul emniyet müdür yardımcısı olarak görev yapan Ahmet Paftalı, daha sonra Emniyet Genel Müdür Yardımcılığı, İstanbul Emniyet Müdürlüğü (01.12.1972-08.03.1973), Ağrı valiliği (26.12.1964–21.01.1966), Beşiktaş Kulübü Divan Kurulu Başkanlığı (1984-1994) gibi çeşitli görevlerde bulunmuş ve 1994'te vefat etmiştir.

60 "Eski Dâhiliye Vekili Dr. Namık Gedik intihar etti", **Tercüman** (31.05.1960).

Levent Şahverdi Arşivi

rü Cemal Göktan[61] ve İstanbul Emniyet Müdürü Faruk Oktay da vardı. Göktan, Yassıada'da Fatin Rüştü Zorlu, Celal Yardımcı ve Ankara Örfi İdare Kumandanı Namık Argüç ile aynı odada tutuldu. Göktan görevden alındıktan sonra yerine 2 Haziran 1960 tarihinde asker kökenli Necip San[62] atandı.

Darbeci subaylar 27 Mayıs öncesi süreçte çeşitli kereler polisten rahatsızlıklarını dile getirmiş ve hükümete bu konuda tepkilerini iletmişlerdir. Dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel'in, darbeden 24 gün önce Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e verdiği bir mektupta dile getirdiği hususların arasında İstanbul, Ankara gibi büyük illerin valilerinin yanı sıra emniyet müdürlerinin de süratle değiştirilmesi isteniyordu[63]. Bütün bu nedenlerle darbeden sonra askerî yönetimin müdahale ettiği kurumların başında emniyet teşkilatı geliyordu. Birçok emniyet müdürü ya tutuklandı veya görevden alındı. Bunların yerlerine asker kökenli yöneticiler atandı. Bazı emniyet müdürlerinin 'askerî emniyet müdürü' olarak atanması uygun görüldü. Çoğu zamanda bu emniyet müdürlerinin yanına bir subay görevli olarak verildi, ancak bu görevi çoğunlukla emniyet müdürleri sürdürdü. İki ay kadar sonra idari bir tedbir olarak bütün il emniyet müdürlerinin yerleri değiştirildi[64]. 23 Ağustos'ta ise 400 polis emekli edilirken, 600'ünün yeri değiştirildi.

Darbe yöneticilerinin görevden aldıkları ve/veya tutukladıkları emniyet mensupları bu isimlerle sınırlı değildi. 28 Ağustos 1958 tarihinden beri İstanbul

---

61 1322 (1906) Üsküp doğumlu olan Cemal Göktan, 9 Temmuz 1930 tarihinde Ankara Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Çeşitli ilçelerde kaymakamlık görevinde bulunduktan sonra 1945 yılında Emniyet Umum Müdürlüğü Birinci Sınıf Şube Müdürlüğünde göreve başladı. Kadroda ve Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde çeşitli birimlerde görev yaptıktan sonra, 1949 yılında İstanbul Emniyet Müdürlüğü görevine atandı. Daha sonra Erzurum, Konya, Ankara valiliklerinde bulundu. 09 Ekim 1957 tarihinde Emniyet Genel Müdürlüğü görevine atandı. Bu görevini sürdürürken gerçekleştirilen 27 Mayıs 1960 askerî darbesinden sonra tutuklandı. Bkz. Atilla Bayram, **Cumhuriyet Döneminde Emniyet Teşkilatının Yapısı**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001), s. 91–92.

62 Necip San, 1906 yılında Siirt'te doğdu. 1922'de Harp Okulu'nu bitirdi. 1948'de Albay oldu. 1957'de Askerî Müze Müdürlüğünde bulundu. 27 Mayıs 1960 tarihinde Emniyet Genel Müdürlüğü görevine getirildi. Bu görevini 05 Ocak 1961 tarihine kadar sürdürdü. 23.03.1962 tarihine kadar Başbakanlık Müsteşarlığı yaptı. Salih Urgancıoğlu, **Cumhuriyet Devrinde Emniyet Genel Müdürleri,** Sesim Gazetecilik-Matbaacılık Ltd. Şti., Kocaeli 1973, s. 19.

63 Öymen, **a.g.e.**, s. 214; Koçaş, **a.g.e.,** s. 633.

64 Erol Özdemir, "İsmail Hakkı Demirel ile Söyleşi: 12/24 Sisteminin İlk Uygulayıcısı", **Çağın Polisi**, Yıl: 4, Sayı: 41, (Mayıs 2005), s. 15–24. İ. Hakkı Demirel 27 Mayıs darbesinde Manisa emniyet müdürü olarak görev yapmakta idi.

Levent Şahverdi Arşivi

Emniyet Müdürü olarak görev yapan Faruk Oktay tutuklandı, yerine Kurmay Yarbay Abdülvahit Erdoğan getirildi. Erdoğan Ekim ayının sonunda bu görevi Kurmay Yarbay Muammer Şahin'e[65], Şahin de bu görevi 14 Kasım 1960 tarihinde İzmir Emniyet Müdürü Nevzat Emre Alp'e bıraktı[66]. Aynı tarihte İstanbul Emniyet Müdür Muavini olarak görev yapan Adnan Çakmak, Bursa Emniyet Müdürlüğü'ne atandı, onun yerine de Arif Yüksel İstanbul Emniyet Müdür Muavini olarak tayin edildi. Bursa Emniyet Müdürü Şahin Karamollaoğlu ise İzmir Emniyet Müdürlüğü'ne getirildi[67].

Darbe yönetiminin görevden uzaklaştırdığı bir diğer önemli isim Adana Emniyet Müdürü Zülfü Ağar'dı[68]. Menderes'in en güvendiği emniyet müdürlerinden birisi olan Ağar, bu yakınlığı nedeniyle gözaltına alındı ve bir müddet meslekten de el çektirildi. Darbeden sonra görevden alınan bir diğer emniyet müdürü yaşananları şöyle dile getiriyor: "27 Mayıs ihtilâlini de Kütahya'da yaşadım. Uçakla Ankara'ya getirildim ve 4-5 gün harp okulunda tutuklu kaldım. Arkadaşlardan birçoğu Yassıada'ya gönderildiler ve uzun süre kaldılar. Ben Kütahyalıların çok özel girişimleri ve ilgileriyle 4-5 gün sonra Harp Okulundan ayrıldım. Daha sonra Ankara'da mecburi ikamete tabi tutuldum. 15 gün süreyle 'Bir yere ayrılmayın' dediler."[69]

Darbeden sonra tutuklananlar arasında İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı Ferit Avni Sözen de vardı[70]. Yassıada Duruşmaları esnasında Menderes'in,

---

65 "İstanbul Emniyet Müdürü Değişti", **Polis - Aylık Dergi**, Ekim 1960, Sayı: 99, s. 6.

66 **İstanbul Emniyet Müdürlüğü Resmi internet sitesi**, http://www.iem.gov.tr/iem/?m=1&s=97&idno=20, 06.08.2007.

67 "İstanbul Emniyet Müdürü değiştirildi.", **Milliyet** (14.11.1960).

68 Daha sonra ismi Elazığ'daki Polis Okulu'na verilen Zülfü Ağar, siyasetçi ve eski emniyet müdürü Mehmet Ağar'ın babasıdır. Zülfü Ağar Başkomiser rütbesi ile 1951-1953 yılları arasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Koruma Amirliği görevini yerine getirmiştir.

69 Erol Özdemir, "Vahdet Erdal ile Söyleşi". Darbe olduğunda faal olarak görev yaparken tutuklanan polislerin yanı sıra, tutuklanan DP'li siyasilerin arasında, milletvekili olmadan önce emniyet müdürü olarak görev yapmış isimler de vardı. Eski İstanbul Emniyet Müdürleri Haluk Nihat Pepeyi ve A. Sebati Ataman bunlardan bazılarıdır. Ataman, Anayasayı İhlal suçundan idamları talep edilenler arasında yer almaktadır. Bkz. "Anayasayı İhlal suçundan dün idamları talep edilenler", **Yeni Asır** (30.09.1960).

70 "Sabık Devlet Erkânı Nezaret Altına alındı", **Yeni İstanbul** (28.05.1960). Sözen rüşvet almak suçlamasıyla ve İstanbul-Ankara olayları nedeniyle Yassıada'da yargılandı. Sözen'in yanısıra, Ahlak Zabıtası Şefi Bahri İnoğlu ve Sözen'in şoförü Bedrettin Tuncel de yargılanan polisler arasındaydı. Bkz. "Eski idarecilerin çeşitli hünerleri", **Tercüman** (2.06.1960).

Levent Şahverdi Arşivi

Sözen'in eşi Suzan Sözen ile aşk yaşadığı iddiası gündeme gelmiştir. Suzan Sözen ise, İstanbul Polis Okulu'nda hoca olan eşinin Gümüşhane'ye çıkan tayinini durdurmak için Menderes'le tanıştığını ve onunla bir gönül ilişkisi yaşadığını söylemiştir[71]. Böylece Ferit Sözen'in tayininin durdurulduğu ve İstanbul Emniyet Müdür Muavini[72] olarak atandığı öne sürülmüştür.

Darbeye Karşı Polislerin Tepkileri

27 Mayıs sabahı radyoda kısa aralıklarla tekrar edilen tebliğde "Bütün vatandaşlarımızın ve emniyet kuvvetlerinin Silahlı Kuvvetlerle yakın işbirliği sayesinde bu harekât hiçbir can kaybı olmadan başarılmıştır"[73] denilmesi, askerî yönetimin, emniyet teşkilatından gelebilecek bir tepki ve karşı koyma ihtimalinden tedirgin olduğunu göstermektedir. Darbeden sonra İstanbul Emniyet Müdürü olarak göreve başlayan Kurmay Yarbay Abdülvahit Erdoğan, kendisiyle yapılan bir röportajda şunları söylemektedir:

"Emniyet mensuplarının, malum hadiseler dolayısıyla sabık hükümete körü körüne muti olduğunu ve bu sebeple mukavemet etmelerini büyük ihtimalle mümkün görmekte idim. Emir ve kumandasını deruhte ettiğim İstanbul bölgesinde tespit edilen hedeflerden Kumkapı hazır kuvvetinin bulunduğu yer, bir jandarma bölüğü tarafından muhafaza edilen, Vilayet ile Emniyet Müdürlüğünü en önemli olarak kabul etmiş ve harekât planını buna göre hazırlamıştım. Vaktaki harekâtın inkişafında hiçbir mukavemet göstermeden bu yerlerin ele geçirilmesi ve buralardaki arkadaşların bizi karşılamada gözlerinden okuduğum mana ve gördüğüm göz yaşları üzerine durumu derhal kavramış ve polis memuru ve amiri arkadaşlarıma karşı içimde beliren, hele bundan sonra hiçbir suretle, azalmayacak olan bir sevgi ve hürmet hissi ile dolup taşmıştım."[74]

---

71 "Menderes'le yasak aşk yaşadı diye 2. karısını mirasından men etmiş", **Vatan** (25.12.2003).

72 Bazı kaynaklarda Ferit Avni Sözen'in İstanbul Emniyet Müdürü olduğu yazılmaktadır. Ancak İstanbul Emniyet müdürü olarak görev yapanların arasında bu isim yoktur. Bkz. **İstanbul Emniyet Müdürlüğü Resmi İnternet Sitesi**, http://www.iem.gov.tr/iem/?m=1&s=97&idno=20, 22.5.2007.

73 **Hürriyet** (27.5.1960).

74 "İstanbul Emniyet Müdürü ile Bir Konuşma", **Polis Mecmuası**, Eylül 1960, Sayı: 98, s. 2. (ss.1-3)

Levent Şahverdi Arşivi

Askerin bu çekincesine karşın gerek halktan gerekse emniyet teşkilatından fazla bir mukavemetle karşılaşılmadan darbe gerçekleştirilmiş[75], darbeye karşı hemen hemen hiç şahsi ve kitlesel tepki gösterilmemiştir. "Halk sessizdi, durgundu; hiçbir gösteri, hiçbir eylem girişiminde bulunmadı."[76]

Ancak darbe bildirisinde emniyetin işbirliğine atıfta bulunulması yersiz değildi. Çünkü polisin darbe öncesi orduda gözlemlediği hareketliliği yakından takip ettiği ve polis istihbaratının darbeden üç yıl önce; darbeyi yapacakların adları ve görevleri ile birlikte hükümete ilettiği anlaşılmaktadır. 1957 yılında Samet Kuşçu adlı bir binbaşı darbe hazırlığı yapan cuntanın bilgisini İçişleri Bakanı Namık Gedik'e ulaştırdı. Bunun üzerine polis, Kuşçu ile birlikte bir plan yaparak cuntacılardan İlhami Barut'un konuşmalarını kaydetmeye çalıştıysa da başarılı olamadı. Kuşçu daha sonra Amerikan Başkonsolosluğu'na sığındı. Amerikalılar Kuşçu'yu polislere teslim etti. 1. Şube Müdürü Nevzat Ünlüay'ın yürüttüğü sorgulamada Kuşçu, darbe yapacak olan subayların adlarını, nerede ne konuşulduğunu, darbenin nasıl yapılacağını tek tek anlattı. Alınan ifadeler Başbakan Adnan Menderes ile Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a aktarıldı. Yapılan yargılama sonunda, aralarında Kuşçu'nun da bulunduğu, darbe planlamakla suçlamasıyla yargılanan 9 subaydan 8'i beraat etti ve Kuşçu "iftira" suçundan mahkûm oldu[77]. Bu sorgudan 3 yıl sonra darbe gerçekleştiğinde Kuşçu'nun söylediklerinin hepsinin doğru

75 Basında yer alan "Bayram sevinci, İstanbul bayraklarla donandı" **Hürriyet** (27.5.1960) ve "Bütün Yurtta mutlak bir huzur hâkim", "Ankaralılar Ordu'yu sevinçle karşıladı", **Yeni İstanbul** (28.05.1960) ve "İzmir iki gündür bayram yapıyor", **Tercüman** (31.05.1960) gibi haberlerle Türk halkının darbeyi onayladığı belirtiliyordu. Ancak darbe yöneticilerinin daha sonra yayınladıkları bildirilerde kendilerine karşı herhangi bir direnme ve ülkede huzursuzluk çıkması endişesini taşıdıkları görülmektedir. 30 Mayıs'ta Orgeneral Cemal Gürsel imzasıyla yayınlanan 26 numaralı tebliğde "kan dökülmeden başarılan müspet faaliyetlerimizi baltalamak bedbahtlığını gösterecek, kardeş kavgasına sebep olacak bozguncu unsurlar kat'i olarak bilmelidir ki; yapacakları en ufak bir hareket insafsızca bastırılacak ve halen hayatları emniyet bulundurulan zevatın akıbetleri tehlikeye düşecektir. Bütün vatandaşlarımdan yalan haberlere ve kötü teşviklere kapılmamalarını rica ederim." Bkz. **Yeni İstanbul** (30.05.1960). Aynı şekilde "karışıklığa sebep olanlara karşı sert şekilde karşı konacağı" belirtiliyordu. Bkz. **Cumhuriyet** (29.05.1960). Bütün bu sıkı tedbirlere ve uyarılara karşın dar çaplı da olsa bazı vatandaşların yapılan askerî darbeye karşı tepkilerini ortaya koydukları gözükmektedir. Örneğin Çivril kazasının Aydın köyünden Sadık Dor, Ahmet Gündoğan ve Ressam Barut isimli şahıslar darbe aleyhinde bildiri dağıtırken yakalanarak tutuklanmıştır. Bkz. "Beyanname dağıtan 4 kişi yakalandı." **Milliyet** (28.05.1960).

76 Cüneyt Arcayürek, **Yeni Demokrasi-Yeni Arayışlar 1960–1965**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 23. Hatta Adnan Menderes'in idam edildiği 17 Eylül 1961 günü İstanbul'un tarihine suç işlenmemiş yegâne gün olarak geçti.

77 Öymen, **a.g.e.,** s. 176–204

Levent Şahverdi Arşivi

olduğu görüldü. Ancak bu olaydan sonra askerler, Emniyet Teşkilatına artık karşı cephenin bir gücü olarak bakmaya başladılar.

Metin Toker anılarında darbenin ilk günü askerin polise karşı duyduğu çekinceyle ilgili şunları söylemektedir:

"Darbeden sonra İnönü'nün evine yollanan kıta, Anıtkabir'in altındaki toprak yoldan –o sırada topraktı- geçme emrini almış. Bunun nedeni, yol üstünde polis karakolu bulunmasıymış. Sıkıyönetimin gece sokağa çıkma yasağı ancak saat dörtte sona erdiğinden askerî vasıtalar içinde silahlı Harbiyelilerin naklinin, üzerinde polis bulunan bir yolda dikkati çekmesinden korkulmuş. İsmet İnönü'ye darbeyi haber veren Yarbay, 'Namık Gedik tarafından polise, kuşku duyulan asker hareketlerinin derhal Emniyet Genel Müdürlüğü'ne bildirilmesi için emir verildiği haber aldık' demiştir."[78]

Toker'in naklettiği darbe sabahı yaşanan bir başka olay, asker-polis ilişkisinin hangi çizgide seyredeceği ve polislerin tepkisi hakkında ipuçları vermesi açısından anlamlıdır.

"Darbeyi İnönü'ye haber vermek için evine gelen askerî kıtada görevli topçu yarbayı, evin tam karşısında gözcülük yapan bir polis görmüş ve doğruca polisin üzerine yürümüş, tabancasını istemiş. Polis, kuzu gibi bir şey sormaya bile gerek görmeksizin tabancasını uzatmış. Yarbay daha sonra sivil bir araçta uyumakta olan iki sivil polise kimlik sorduktan sonra onların da tabancalarını istemiş. Bir tanesi direnince, yarbay, 'seni vurdururum' deyince polis tabancasını teslim etmiş, diğeri hiç direnmemiş. Yarbay, polisleri İsmet Paşa'nın evinin karşısındaki duvar dibinde dizmiş, ancak başlarına da bir Harbiyeli dikmiş. Daha sonra çevrede dolaşan iki üniformalı polisi daha yakalayıp oraya getirmişler. Ben yarbayla konuşurken onlar melül melül etraflarına bakınıyorlar, başlarına neyin geleceğini düşünüyorlardı."[79]

Darbecilerin bütün bu endişelerine karşın, polislerin gerek 27 Mayıs günü gerekse darbe sonrası kendilerine yapılan muamele karşısında hemen hemen hiçbir bir tepki göstermediği görülmektedir. Darbeden sonra silahları ellerinden alınan ve bir hafta silahsız olarak göreve giden polislerden en ufak bir itiraz gelmemiştir. Aralarında Emniyet Genel Müdürü Cemal Göktan'ın da bulunduğu birçok polis yöneticisinin/polisin tutuklanıp Yassıada'da yargılanması, dayak atılması, işlemedikleri cinayetlerle suçlanması, İstanbul emniyet müdürünün askerler tarafından

78 Metin Toker, **Demokrasinin İsmet Paşa'lı Yılları (1944–1973), Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim (1960–1961)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s. 15.

79 Toker, **a.g.e.,** s. 15–16.

Levent Şahverdi Arşivi

Yassıada'da dipçiklenerek öldürülmesi, birçok polisin haksız cezalara çarptırılması, polisin katil olarak damgalanması, sokaklarda vatandaşın polise hakaret etmesi gibi birçok olaya rağmen polis son derece itaatkâr ve sessiz bir biçimde askerin emrinde görevini sürdürmüştür.

Polislerin darbeye ve darbecilere karşı tepki göstermek bir yana, kendilerini suçlayıcı ve darbecileri yüceltici bir tutum takındıkları görülmektedir. Polis Mecmuasında yayınlanan bir başyazıda, olaylarda ve Yassıada yargılamalarında isimleri ön plana çıkan polisler "ne ediği belirsiz, polis kisvesi altına bürünmüş millî hislerden ari bir azınlık, polis meslek ve şerefi için bir leke teşkil edecek şekilde, bir oyuncak gibi tabancanın tetiğine dokunan, barut kokuları ile kendinden geçen sadist ve adi ruhlu kimseler, mesleğe her nasılsa intisap edebilmiş, çapulcudan farksız" insanlar olarak tanımlanmaktadır. Ancak yazının devamında çekingen ve özür dileyici bir tavırla bu tür polislere bakarak "vazifelerini müdrik, partizan zihniyetle hareket etmeyen hakiki meslek mensuplarından oluşan bütün bir kütleyi suçlamanın insaflı bir vicdanı kanatacağı uyarısı yapılmaktadır[80]. Dergide ayrıca Cemal Gürsel'in fotoğrafıyla birlikte Harbiye Marşı da yayınlanıyordu. Derginin Temmuz sayısında ise Gürsel'in fotoğrafı bu kez kapaktan veriliyor, yayınlanan yazılarda askerî darbe göklere çıkarılıyor ve yine bazı polislere ağır suçlamalar yöneltiliyordu. Kötü bir idare elinde perişan olan, onların kötü maksatlarının tahakkuklarına alet ve vasıta olan, uşaklaşmış bir kaç macera adamının işledikleri suçlar, bir anda çığlar gibi büyüyüp zavallı ve fedakâr mesleği temelden sarsılan emniyet teşkilatının, Tanrı'nın bir Hızır gibi gönderdiği Türk Ordusu'nun mübarek ve kudretli süngüsünün himayesi altında mübarek yolculuğuna tekrar çıkacağı vurgulanıyordu[81]. Polislerin askerî darbeye gösterdikleri bu destek sadece sözlerle kalmıyor, Polis Emeklileri ve Mensupları Derneği üyeleri ve eşlerinin aralarında topladıkları altın yüzükleri ve 5000 lirayı "Millî Birlik Komitesi sayın başkan ve üyelerine, kahraman ordumuza duyduğumuz minnet ve şükranı iblağ etmek üzere" hazineye bağışladıkları duyuruluyordu[82].

Yassıada Duruşmaları ve Polislerin Yaşadığı Sıkıntılar

Darbenin ardından, DP iktidarı sorumlularını yargılamak ve suçluları cezalandırmak amacı ile 14 Ekim 1960 günü Yassıada davaları başladı[83] ve hüküm-

80 Nihat Gümülcine, "Ağlayan Polis", **Polis Mecmuası**, Haziran 1960, Sayı: 95, s.1-2.

81 Kemal Kaya Ağılcıklı, "Geçmiş Olsun", **Polis Mecmuası**, Temmuz 1960, Sayı: 96, s. 3-4.

82 **Polis Mecmuası**, Temmuz 1960, Sayı: 96, s. 5.

83 "Yassıada'da ilk gün: 401 sanık dün adalet huzuruna çıktı", **Hürriyet** (14.10.1960).

Levent Şahverdi Arşivi

lerin okunduğu son duruşma günü olan 15 Eylül 1961 günü son buldu. On bir ay süresince 588 kişi yargılandı. Yassıada'da görülen 19 davanın arasında yer alan "Ankara ve İstanbul Olayları Davası", Anayasayı İhlal Davası'ndan sonra görülen en çok sanıklı ve en önemli dava idi. Bu davada polisler İstanbul Üniversitesi'ne izinsiz girmekle[84] ve olaylarda öğrencilere ateş açmakla suçlandı. Aralarında Emniyet Genel Müdürü de dâhil birçok polisin de bulunduğu 118 sanığın yargılandığı bu dava, daha sonra Anayasayı İhlal Davası ile birleştirildi.

Polisin müdahil olduğu sadece bu dava değildi. 19 Ekim 1961 günü başlanan 6/7 Eylül olayları davasında[85], olayların olduğu dönemde İstanbul Emniyet Müdürü olarak görev yapan Alâattin Eriş de yargılananlar arasındaydı[86]. Bu davada polislere olaylara müdahale etmeme emri verildiği, bu nedenle polisin tahripçilere sempatik davranarak ve saldırıya uğrayan azınlıkları korumayarak olayların büyümesine neden olduğu iddia edildi[87]. Diğer 11 sanıkla birlikte Eriş hakkında 20 yıl ağır hapis cezası istendi[88]. Ancak Eriş, 18 Kasım 1960 tarihli af kanununa göre dava dışı bırakıldı. Polislerin yargılandığı ve İnönü'nün 4 Mayıs 1959 tarihinde Topkapı'da öldürülmeye çalışıldığı iddiası ile açılan Topkapı Olayları davasında İstanbul Trafik Müdürü Celal Kosova ve Emniyet Amiri Zeki Şahin de yargılananlar arasındaydı. Emniyet Genel Müdürü'nün yargılandığı bir diğer dava ise Demokrat İzmir Gazetesi'nin tahribi davası idi.

Yassıada duruşmaları esnasında diğer sanıklarla birlikte emniyet mensupları da çok sıkıntılı günler yaşamışlardır. Tutuklu polislerin maruz kaldığı muamele uzun yıllar kamuoyunda ve polisler arasında gündemde kalmıştır. Yassıada'da tutuklu bulunan şahısların sorgusu esnasında savcıların hukuk kurallarını çiğnediği

---

84 Yassıada duruşmaları sırasında polisin üniversiteye girmek için gerekli izni alıp almadığı tartışma konusu oldu. Öğrencilerin üniversite bahçesinde toplanıp gösteri yaptıklarını ve derse girmediklerini gerekçe gösteren bir polis şefine, Hâkim Başol "öğrencilerin derse girmemesi seni ne ilgilendirir" diye çıkıştı. Bkz. Weiker, **a.g.e.**, s. 39.

85 Bu dava, 6/7 Eylül 1955 günü İstanbul da meydana gelen olaylarla ilgilidir. 6 Eylül 1955 günü, Selanik'te, Atatürk'ün doğduğu evin bahçesinin kenarına bir patlayıcı madde atılmış, bu olayın İstanbul'da duyulması üzerine de, büyük olaylar meydana gelmiş, yüzlerce dükkân ve ev yıkılmış, milyonlarca lira zarar meydana gelmiş, Türkiye uluslararası camiada sıkıntılı günler yaşamıştı.

86 Alâattin Eriş 6/7 Eylül Olaylarından sonra bakanlık emrine alınmış, yerine Beyoğlu Kaymakamı Hayrettin Nakipoğlu emniyet müdürü olarak atanmıştı.

87 Dilek Güven, **Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6–7 Eylül Olayları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 23.

88 "6–7 Eylül kararnameleri sanıklara dün dağıtıldı", **Akşam** (16.10.1960).

Levent Şahverdi Arşivi

ve diğer tutukların yanı sıra polisleri de darp ettiği ileri sürülen iddialar arasındadır. Yassıada'ya gelen ilk soruşturma heyeti başkanı Savcı Altay Ömer Egesel, sorgu sırasında polis memurlarından bazılarına hakaret etmekle de yetinmeyip onları tartaklayarak tokatlamıştır[89].

Darbeden önce Başbakan Menderes ve İçişleri Bakanı Namık Gedik, Yassıada yargılamalarında isimleri öne çıkan İstanbul Emniyet Müdürü Faruk Oktay, Emniyet Amiri Zeki Şahin ve polis memuru Bumin Yamanoğlu gibi polisleri görevden almadıkları için sert eleştirilere uğramışlardı. Kamuoyu bu insanlar hakkında o kadar öfkeyle doldurulmuş ve de ortalıkta dolaşan iddialara inanmış idi ki, Yassıada'da yapılan yargılamalar esnasında herkes adeta bu polislerin cezalandırılmasını dört gözle beklemişti[90].

Bu polislerin tutuklulukları sırasında çok kötü muameleye maruz kaldıkları iddiası, Yassıada'da tutuklu bulunan birçok kişi tarafından dile getirilmiştir. Yassıada'da yaşanan en trajik olaylardan birisi İstanbul Emniyet Müdürü Faruk Oktay'ın ölmesi idi. Darbeden hemen sonra askerlerin, evini tanklarla kuşatarak gözaltına aldığı Faruk Oktay, Yassıada'daki dar, basık, içinde su olan küçücük dehlizlerde günlerce tutulup işkencelere maruz bırakıldıktan sonra 30 Eylül 1960 tarihinde hayatını kaybetti. Ailesine kalp krizi sonucu öldüğü söylenen Oktay'ın aslında gördüğü işkence sonucu hayatını kaybettiği ileri sürüldü. Yassıada'da tutuklu bulunan eski İstanbul Valisi Ethem Yetkiner[91] şunları söylemektedir:

"O günlerde bizi hamama götürdüler. Orada Faruk Oktay'ın vücudunu gördük. Kalp bölgesi üzerinde adaya getirilirken dipçikle meydana getirilen mosmor leke duruyor, ötesinde berisinde açılan yara-bereler ise kısmen kapanmış ya da kapanmak üzere bulunuyordu. Ferid Sözen'in başparmağının tırnağı ise dayaktan sökülmüştü. Hamama iki subayla beraber girdiler. Ferid Sözen parmağını bize uzaktan işaretle gösterdi. Sonradan öğrendim ki, gerek Faruk Oktay gerek Kemal Aygün'ü ışıklı odada hem ağır hakaretlere hem de dayağa maruz bırakmışlar.

89 Necmettin Önder, **Yassıada'da Milli İrade Nasıl Mahkûm Edildi**, Dem Yayınları, İstanbul, 1990, s. 91.

90 Tamer Kumkale, "Psikolojik Harekât Hakkında Neler Biliyoruz ?", **Önce Vatan** (Aralık 2005).

91 Ethem Yetkiner, İstanbul Emniyet Müdürü ve Emniyet Genel Müdürü olarak da görev yapmıştır. Emniyet mensuplarının randevucular, kumarbazlar ve fuhuş yaptıranlardan topladıkları rüşvetten Yetkiner'e her ay 200 bin lira verildiği ve Yetkiner'in Türk Bankalarında 1,5 milyon lira parası bulunduğu ileri sürülmüştür. Bkz. "Eski idarecilerin çeşitli hünerleri", **Tercüman** (02.06.1960).

Levent Şahverdi Arşivi

Faruk Oktay bu sorgu ve dayaklardan sonra bir gün fenalık geçirdi. Hastaneye indirdiler. Üç gün yattı. Tekrar hücreye çıkardılar. Bir iki gün sonra tekrar bir telaş ve koşuşmalar başladı. Sedye, falan diye bağırıyorlardı. Daha sonra, 'Sedyeye lüzum kalmadı', dediler. Zira Faruk zavallı, hücrede ölmüştü. Hâlbuki doktor raporu, (hastanede kalp sektesinden öldü.) diye düzenlenmişti... "[92]

Faruk Oktay'ın kalp krizinden değil, gördüğü işkencelerden dolayı hayatını kaybettiğini ileri sürenlerden bir diğeri ise, oğlu Emre Oktay'dır. 52 yıl sonra TBMM Dilekçe komisyonuna yaptığı başvuruda, bu olaylardan sorumlu askerlerin yargılanmasını talep eden Oktay, babasının cuntacılar tarafından dövülerek öldürüldüğünü, ancak kendilerine kalp krizi sonucu öldü denildiğini ileri sürmüştür. Yıllar sonra babasının işkence gördüğü cezaevini ziyaret eden Emre Oktay, "Vücudunun her yanı yaralar içindeydi. Göğsünde kocaman kara bir yara vardı. Belli ki çok işkence görmüştü. Ne otopsi ne de muayene yapıldı. Kalp krizi deyip teslim ettiler cesedi" [93] sözleriyle dönemin tanıklarının söylediklerini teyit etmiştir. Emre Oktay, babasının sorgu sırasında binlerce öğrencinin öldürülüp, kıyma makinalarında öğütüldükten sonra asfalt yapımında kullanıldığı suçlamalarını kabul etmediği için işkencelere maruz kaldığını iddia etti: "Babama bunu sorduklarında, 'binlerce öğrenci öldürüldüyse bunların isimleri ne, ortada kayıp başvurusu yok. Aileleri, yakınları yok mu?' karşılığını veriyor. Tabi, yok öyle bir şey. Tamamen yalan, nereden getirecekler! Bunun üzerine bu sefer diyorlar ki, 'Menderes ve Bayar bana bu katliamları yapmam için emir verdi ama ben yerine getirmedim şeklinde ifade ver.' Babam bunu da kabul etmiyor. Menderes'e iftirayı kabul etse belki de kurtulacak. Ama asla kabul etmiyor. Bunun üzerine çok büyük işkencelere maruz kalıyor."[94]

Faruk Oktay'ın yaşadığı işkenceler sonucu öldüğü iddiasını Demokrat Parti milletvekillerinden Sezai Demiray 1970 yılında yayımlanan bir mülakatında şöyle anlatıyor: "...Bir gürültü ile kapı ve demir sürgüler arkamdan kapatıldı. Ayak seslerinden Yüzbaşı Necdet Bey'in ve bizi getiren tomsonlu onbaşıların gittiklerini ve koridorda iki nöbetçinin kaldığını anladım. Aradan bir saat ya geçmiş veya geçmemişti ki yanımdaki hücrelerden birinden canhıraş sedalar gelmeye başladı. 'Ölüyorum, hiç sizde din iman yok mu? Allah aşkına bana bir doktor' diye bağırmalar duyunca kulak kesildim. Takriben 20 dakika sonra da çok aşinası

92 Önder, **a.g.e.**, s. 93–94.

93 "Faruk Oktay iftira atmadı, öldürüldü", **Türkiye**, (26.05.2013).

94 "Faruk Oktay iftira atmadı, öldürüldü", **a.g.g**.

Levent Şahverdi Arşivi

bulunduğumuz yüzbaşının cırlak sesini duydum. İnleyen hücrenin kapısına gelmiş 'Ulan doktor senin neyine' diyerek Türkçe'de ne kadar küfür varsa saymaya başlamıştı. İnleyen ses ise 'Vallahi ölüyorum yüzbaşım, doktor doktor' diye kesik kesik seslenmeye devam ediyordu. Daha sonra koridorda birtakım sesler ve gidip gelmelerden sonra inleyen ses kesildi. Sonradan bu inleyenin, İstanbul'un genç ve enerjik Emniyet Müdürü Faruk Oktay olduğunu ve vakadan 2-3 gün sonra Yassıada'da vefat ettiğini öğrendik."[95]

Benzer şekilde işkencelere maruz kalan Bumin Yamanoğlu, kendisine ve Faruk Oktay'a yapılan eziyetlerle ilgili Emre Oktay'a şunları söylemiştir: "Işıklı oda rejimi tatbik edilirken kalp hastası olan ve bana vurmayın diye yalvarıp inleyen rahmetli polis müdürüm Faruk Oktay'ın nerede, nasıl ve ne şekilde öldüğünü niye yazmıyorsunuz? Beni defalarca dövdüğünüzü, emniyet kadrosu adı altında adaya gelen ekibe dövdürdüğünüzü, sizin yardımcılarınız Akay ve Teoman'ın yardımları ile ayaklarımı tüfenge bağlayarak tüfeng falakası attığınızı, tırnaklarımı söktüğünüzü, arzu ettiğiniz ifadeleri vermediğim ve imza etmediğim için beni gece yarısı halata bağlayarak Yassıada'da baş aşağı denize sallandırdığınızı niye itiraf etmiyorsunuz?"[96]

İstanbul gazetesinin sahibi ve DP'den milletvekili olan Mithat Perin ise hatıratında Yamanoğlu'nun yaşadıklarını şöyle anlatmaktadır:

"Bir gün havalandırma meydanındaydık… Birdenbire tomsonlu erler arasında bir insanın yuvarlanır gibi kapıdan çıktığını gördük. Hatta ilk anda tereddüt etmiştik, bir insan mıydı bu?.. Garip bir şeydi. Kamburu çıkmış, zaman zaman kalkıyor, sonra yine elleri üzerinde birkaç adımlık mesafe alıyor, yine kalkıyordu. Yardım da edilmiyordu. Basamaklardan çıkarken boyundan posundan tanımıştık: Bu, Bumin Yamanoğlu idi. Bir gözü hiç ama hiç gözükmüyor, ağzı bir çizgi gibi duruyordu. Havalandırma sırasında böyle bir şey yapılmazdı. Eğer yapılsaydı mutlaka bir maksat vardı bunda. Zavallı Bumin, artık hepimizin öğrendiği zindana götürülüyordu. Bize de gözdağı vermek için bu müthiş manzara seyrettirilmişti."[97]

Yassıada'da tutuklu bulunan birçok sanık, Perin'in bahsettiği Bizanslılardan kalma zindanlarda tutulmuştur. Bu zindanlarda çok sıkıntılı günler geçiren tutuklular arasında başka polis memurları da vardı. Bunlardan birisi de Tahsin Çi-

95 "Babamı nasıl öldürdünüz?", **Türkiye,** (08.06.2012).

96 "Babamı nasıl öldürdünüz?", **a.g.g.**

97 Mithat Perin, **Yassıada Faciası**, 2. Cilt, Dem Yayınları, İstanbul, 1990.

Levent Şahverdi Arşivi

nemre idi. Çinemre ile ilgili Yassıada sanıklarından Erzurum Milletvekili Rıfkı Salim Burçak şunları söylemektedir:

"Tahsin Çinemre, Beşinci koğuşta kalan Karadenizli bir polis memuru idi. İstanbul-Ankara olaylarının duruşması sırasında cesurca konuşmaları ile dikkati çekenlerdendi. Diğer polis arkadaşlarının da savunmasını üzerine almış gibi konuşmuştu. Beraberinde birkaç subay olduğu halde koğuşa gelen yarbay, onun bu şekilde konuşmasını beğenmediğini söylüyor ve mahkeme huzurunda nasıl konuşulması hakkında sıkı bir tembihatta bulunuyor. Fakat Çinemre mahkemede ikinci defa gene kendi bildiği gibi konuştu. Bunun üzerine Yarbay, Çinemre'yi kaldığı koğuştan alarak dayak attı ve dokuz saat zindanda bekletti."[98]

Benzer şekilde yaşadıkları sıkıntılara rağmen birçok polisin mahkemede çekinmeden ifade verdikleri görülmektedir. DP hükümetlerinde bakanlık yapan Yassıada tutuklularından Samet Ağaoğlu, polislerin mahkemedeki tavırları ile ilgili şunları söylemektedir: "Aralarında bir ikisinin tereddütleri, yalpalamaları, kapıldıkları korkunun etkisiyle gösterdikleri heyecanın dışında, başta Kemal Aygün ve Ethem Yetkiner olmak üzere dimdik idiler. Aynı metin duruşu polis şefleri de, memurları da gösterdiler. İstanbul Üniversitesi ve Topkapı olayları davalarında sanık polis şef ve memurların çoğu, kendilerine yapılan çok ağır maddi ve manevi baskıya rağmen gerçekleri söylediler. Mesela Zeki Şahin'in, Bumin Yamanoğlu'nun isimleri bu davaların canlı hatıraları arasında kalacak."[99]

Aynı şekilde mahkemede çekinmeden ifade veren başka polis memurları da vardı. Üniversite Olayları Davası görülürken "Polis memuru Turgut Acuner, bir tanığın yalanlarına dayanamayarak yerinden fırladı, sesinin bütün kuvveti ile 'Bu adam yalan söylüyor!' diye bağırdı. Divan Başkanı'ndan söz istiyordu. 'Beni susturamazsınız, konuşacağım.' Başkan söz vermedi. Polis memuru yine bağırdı: 'Siz ihtilali bizim sırtımızdan mı meşru yapacaksınız?"[100] Ortalık buz gibi oluverdi. Polis memuru başkan tarafından salondan çıkarıldı ve duruşma öğle arasına kadar sürdü. Ancak duruşmaya ara verilip öğleden sonraki duruşma başladığında polisin anlaşılmaz bir sebepten dolayı geri adım attığı ve ifadesini değiştirdiği görüldü. Aynı polis "mikrofona geldiğinde şöyle dedi: 'Sabahleyin benim ihtilali

98 Rıfkı Salim Burçak, **Yassıada ve Öncesi**, Çam Yayınları, Ankara, 1976. Çinemre bu davadan beraat etti.

99 Ağaoğlu, **a.g.e**., s. 300.

100 Ağaoğlu, **a.g.e**., s. 302.

Levent Şahverdi Arşivi

bizim sırtımızdan mı meşrulaştırmak istiyorsunuz' dediğim konusunda söylentiler yayılmış. Ben öyle bir şey söylemedim."[101]

Polislerin yargılamalar sırasındaki bu tavırlarına ve çektikleri sıkıntılara karşın kendi meslektaşlarını suçlayıcı ifade veren polisler de vardı. "Bir başka tanık, sivil bir polis, yalanlarını kuvvetlendirmek için, kendisinin Zeki Şahin'in sağ kolu olduğunu söylediği zaman Şahin'in cevabı şu oldu: 'Bu polis mi benim sağ kolum imiş. Böyle bir sağ kolum olduğunu bilseydim çoktan keser atardım. 27 Mayıs'tan evvel ihbar mektuplarına imza atamazdı. Bu tarihten sonra nasılsa imza etmek cesaretini göstermiş..."[102] Bir başka emekli emniyet amiri de Menderes aleyhinde tanıklık yapanlar arasındaydı. Adalar Emniyet Amiri olan bu şahıs ifadesinde, 6/7 Eylül Olaylarında ocak başkanını gözaltına aldığı için iktidarın kendisine baskı yaptığını ve emekliye ayrılmak zorunda kaldığını söyledi[103]. Bunun yanı sıra askerî yönetiminin Yassıada'da sorgulama yapmak üzere getirdiği polislerin arasında tutuklu meslektaşlarına sert davranışlar sergileyen hatta onlara dayak atan polisler de vardı.

Uzun süren bu sıkıntılı yargılama süreci nihayet sona erdi[104]. Birçok polis çeşitli cezalara çarptırılırken birçoğu da berat etti. Emniyet Genel Müdürü Göktan'ın, 10 yıl ağır hapis, müebbetten amme hizmetlerinden mahrumiyetine, 3 sene 4 ay müddetle Ankara'da Umumi Emniyet nezareti altında bulundurulmasına karar verildi. İstanbul-Ankara Olayları davasında Bumin Yamanoğlu 14 yıl hapis, 5 yıl amme hizmetlerinden memnuiyet, 4 yıl memuriyetten mahrumiyet cezasına ve Zeki Şahin on dokuz yıl dokuz ay hapis cezasına çarptırıldı. Zeki Şahin ayrıca Topkapı Olayları davasında olayları tahrik etmek ve göstericilere müdahale etmemek suçlamasıyla 3 yıl 9 ay ağır hapis ve bu süre kamu hizmetlerinden mahrumiyete mahkûm oldu. Yassıada'da mahkûm olan birçok sanıklarla birlikte cezalarını çekmek üzere Sultanahmet cezaevine nakledildiler[105]. Bu iki

101 Orhan Erinç, "Argoyu da Yozlaştırıyoruz", **Cumhuriyet** (18.2.2006).

102 Ağaoğlu, **a.g.e**., s. 303.

103 "Menderes'i Güldüren Tanık", **Hayat**, Sayı: 45, (04.11.1960).

104 Duruşmalar devam ederken askerî yönetim, Yassıada'daki yaşamı anlatan bir film çekilmesine karar verdi. 14 Eylül tarihinde çekilen bu film, Türkiye sinemalarında "Düşükler Yassıada'da" adı altında gösterilmeye başlandı. Yassıada mahkûmlarının çeşitli betimlemelerle anlatıldığı filmde Bumin Yamanoğlu "Üniversite gençliğinin amansız cellâdı" olarak, sabık İstanbul Emniyet Müdürü Faruk Oktay da "Barların haraççıbaşısı" olarak niteleniyordu.

105 Hapishanenin 'Beşinci Kısmı'nda kalan ve Cezaevinin Spor Kolu Başkanlığını yürüten Bumin Yamanoğlu, 1963 yılında mahkûmlarla Galatasaray Takımı arasında oynanan voleybol

Levent Şahverdi Arşivi

polisin darbe öncesindeki faaliyetleri[106] ve darbe sonrası çektikleri sıkıntılar, günümüzde de gündeme getirilmekte ve herhangi bir askerî darbe sonrasında polisin başına gelebilecek durumları hatırlatmak üzere kullanılan bir söylem olmaya devam etmektedir[107]. Zeki Şahin'in 1964 yılında tahliye olacak milletvekilleri ile yenilen bir yemek esnasında söylediği şu sözler, darbenin en önemli mesullerinin polisler olarak algılanmasını ironik bir şekilde dile getirmektedir: "Efendim, bendeniz Dersim isyanında jandarma mülazımı evveliydim (jandarma asteğmeni). Kötü yaralandım, kurtuldum. İsmail Hakkı Tekçe Paşa beni Gazi Hazretlerinin muhafız alayına aldı. Büyük Gazi'nin ufulünde aziz naaşları başında nöbet tuttum. 1940 yılında polise intisap ettim. Bir gün ihtilal oldu. Bizi bir adada topladılar. Oraya gittiğimiz gün aramızdan bazılarını saldılar. O adada eceliyle ölenler oldu. Mahkeme sonuçlanınca tahliye edilenler oldu. Üç kişinin ölüm cezası infaz edildi. Allah'ın izniyle siz de yarın öbür gün hürriyetinize kavuşuyorsunuz. Şimdi bu adada mahkûm olanlardan Türkiye cezaevlerinde üç kişi kalıyor. Ben, emniyet amiri Zeki Şahin, şu şişko, polis neferi Bumin Yamanoğlu. Bir de Adana cezaevinde polis neferi Hacı var. Aklıma bu geldi. Bu ihtilali bizim için mi yaptılar? Bize söyleselerdi kafamıza sıkardık, bu işi kendimiz hallederdik."[108]

maçında takımın teknik direktörlüğünü yapmıştır. Bkz. "Galatasaray Mahkûmlara Karşı", 27 Temmuz 1963, http://www.galatasaray.org/tarih/tarihte_bugun.php?frm_date=07-27, Erişim: 03.08.2014. Hapis cezalarına çarptırılanlar, izleyen yıllarda, çeşitli af yasalarıyla, ceza sürelerini tamamlamadan serbest bırakıldılar. İlk olarak, 1962'de İsmet İnönü'nün Başbakanlığında kurulan koalisyon hükümetinin 10 Mayıs 1962'de çıkardığı af yasasıyla, mahkûmların önemli bölümü serbest bırakıldı. Yaklaşık 34 aydır Yassıada'da kalan emniyet mensupları, gazetecilerin de desteği ile hastaneden aldıkları raporlara dayanarak tahliye edildiler. Bunlardan birisi de Yassıada'nın Cezaevlerinde bulunan son hükümlüsü olan ve 26.05.1965 tarihinde süreli hastalık nedeniyle cezaevinden tahliye edien Bumin Yamanoğlu idi Bkz. **Milliyet**, "Bumin Yamanoğlu Tahliye Edildi", 27.05.1965. 1965 seçiminden sonra Adalet Partisi iktidarının 8 Ağustos 1966'da çıkardığı yeni bir af yasasıyla, ömür boyu hapis cezasına çarptırılanlar da dâhil olmak üzere eski DP'lilerin tümü özgürlüklerine kavuştular. Menderes'in yakın koruması olarak da görev yapmış olan Zeki Şahin 13 Ağustos 1979 tarihinde idare müdürü olarak çalıştığı fabrikaya giderken sol örgüt mensubu 6 kişinin silahlı saldırısı sonucu hayatını kaybetti.

106 Altaylı, a.g.m.

107 Güneri Civaoğlu, "Son Anlar", **Milliyet** (15.05.1997). Askerî ihtilal döneminde kamuoyunda ismi en çok duyulan ve Menderes'in adamı olmakla itham edilen Yamanoğlu için "1960 askerî darbesi bile Bumin Yamanoğlu gibi polis müdürleri yüzünden oldu." değerlendirilmesi yapıldı. Bkz. Aykut Işıklar, "Eski polisi bilmeden, genç polisleri harcamayın!..", **Bugün** (13.12.2008).

108 Ünal İnanç, "Destan yazan polise ithaf olunur ", **Aykırı Haber**, http://www.aykirihaber.org/guendem/1412-destan-yazan-polise-ithaf-olunur.html, Erişim: 14.06.2014.

Levent Şahverdi Arşivi

27 Mayıs Sonrası Polis Teşkilatında Yapısal Değişiklikler ve Yasal Düzenlemeler

Darbenin hemen ardından askerî yönetimin ülke düzeyinde yetkilerini elinden alıp mercek altına aldığı[109] ve yapısal değişiklikler yapmayı planladığı kurumların başında Emniyet Teşkilatı gelmektedir[110]. Çünkü Adnan Menderes ve arkadaşlarına yöneltilen en önemli suçlamalardan birisi "kendine göre bir polis" oluşturma ve polisi siyasi emellerine alet etme iddiası idi[111]. Menderes, muhtemel bir askerî darbeye karşı polisi karşı bir güç olarak kullanmayı planlamakla, hatta DP'lilerden oluşan militer bir polis gücü oluşturmakla ve bunlara silah ve malzeme yığınağı yapmakla suçlandı[112]. Darbeciler polise karşı bu olumsuz tavırlarını çeşitli vesilelerle dile getirdiler. 1960 yılının Ekim ayında Millî Birlik Komitesi İrtibat Bürosu tarafından yayınlanan bir broşürde, darbenin gerekçesi açıklanırken, DP iktidarı, "kendi menfaat ve ihtirasına bağlanmayı kabul ederek meslek ve vazife şuurunu ve bunun kudsiyetini kaybeden bir takım idare amirlerini ve polislerini veya polis kıyafetine sokulmuş meçhul kimseleri üniversiteye saldırtmakla" suçlanmıştır[113]. Aynı broşürde yayınlanan ve elinde silah bulunan bir polis resminin altında "sabık iktidarın bekçisi insafsız ve kanunsuzca kullanılan silah ve cop idi" denilmektedir[114].

---

109 İ. Hüseyin Gülşen, **Emniyet Teşkilatının İdari Yapısı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, 1985), s. 87.

110 "Hükümet yeni icraat arefesinde. Yepyeni bir polis teşkilatı kurulacak. Her türlü suiistimali tahkik etmek için bir heyet teşekkül etti. Ankara'da bütün polisler sivil olarak vazife görüyor, yalnız bekçiler resmi elbise giyebilecek", **Tercüman**, 03.06.1960. Bu değişiklikleri gerçekleştirmek üzere, darbenin ardından ilan edilen hükümette İçişleri Bakanlığı görevine emekli süvari Tümgeneral Muharrem İhsan Kızıloğlu getirildi ve bu görevi 4 Şubat 1961 tarihine kadar sürdürdü.

111 Metin Toker, "Tehlikeli bir eğilim: Polisle oynamak", **Milliyet** (29.12.1996).

112 Darbeden sonra ortaya atılan bir iddiaya göre; DP idarecilerinin bazı kişileri ortadan kaldırmak için komplo hazırladıkları, kurdukları gizli bir teşkilat vasıtasıyla Ziraat Bankası'nın ambarlarında silah yığınakları yaptıkları, ayrıca bazı DP'lilerin hazırlanan 2000 er ve 70 takım polis elbisesini giyerek, Tahkikat Komisyonunun tespit ettiği kimseleri ortadan kaldırmayı plânladığı ileri sürülmüştür. Bkz. "Menderes'in korkunç tasavvurları ortaya çıktı", **Tercüman** (31.05.1960); "Bir depoda 5700 mavzer ve binlerce tabanca bulundu", **Tercüman**, (01.06.1960); "Parayla tutulmuş adamlara dağıtılmak üzere 7 bin silah ve asker elbisesi ele geçti", **Ulus** (30.05.1960). Yine benzer bir iddia DP iktidarının Harp Okulunu imha etmek için planlar hazırladığı ve Bayar'ın 1500 Harbiyelinin imhasında mahsur olmadığını söylediği şeklinde idi. Bkz. "Harp Okulunun imha planları açıklandı." **Milliyet** (9.06.1960).

113 **Yassıada Broşürü**, T.C. Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu, Ekim, İstanbul, 1960, s. 18.

114 **Yassıada Broşürü**, s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

Nitekim 30 Mayıs'ta basında yer alan bir haberde "Emniyet Teşkilatı'nda geniş çapta değişiklik ve ıslahat yapılacağı, bunun için ceza hukuku profesörlerinden kurulacak bir heyetin çalışmalara başlayacağı, bu heyetin mevcut statüyü gözden geçirerek değişiklik yapılması gereken konuları tespit edeceği, emniyet teşkilatının modern sistemler ve insan hakları prensiplerine uygun olarak çalışmasının birinci planda ele alınacağı, polisin kültür seviyesinin düşüklüğü de göz önüne alınarak Birinci Şube ve diğer kritik noktalara yeni elemanların alınacağı, ayrıca mevcut polislerin kültürünü artırmak için bir formül arandığı"[115] duyurulmaktadır. Bu habere göre darbe yöneticilerinin polise bakışı bir kaç noktadan olumsuzluklar taşımaktadır. Birincisi polis insan haklarına riayet etmemektedir. İkincisi polisin sahip olduğu imkânlar ve teknik donanım görevini yerine getirmesinde yeterli olmamaktadır ve acilen polis bu noktalarda takviye edilmelidir. Dile getirilen olumsuzluklardan bir diğeri ise polisin "kültür seviyesinin düşük" olduğunun vurgulanmasıdır. Darbe yönetimi bu gibi olumsuzlukları bertaraf etmek üzere çeşitli tedbirler alma yoluna gitmiştir. Bu amaçla polise yönelik bir eğitim ve kurs süreci başlatılmıştır[116]. Yine bu çerçevede polisliğe lise mezunlarının alınması için çalışmalar başlatılmıştır. Emniyet Umum Müdürü Necip San gazetecilere yaptığı bir konuşmada, lise tahsilli, kültürlü ve idealist gençleri polis olmaya davet etmiş, üniversiteli ve liseli polis ağabey ve kardeşlerin lise mezunlarını hasretle, sevgiyle ve ümitle beklediklerini, bu suretle yarının polis amiri ve emniyet müdürü olacaklarını söylemiştir[117]. Askerî yönetim polis teşkilatındaki kaliteyi artırmak amacıyla ilginç bir uygulama başlatmış ve 08.08.1961 tarih ve 342 sayılı kanunla Askerlik Kanunu'na 3 geçici madde eklenmiştir. Bu yasal düzenlemeyle, polis memurluğuna öğrenim durumu bakımından daha tahsilli eleman sağlanabilmesi için, askerliklerini er olarak yapacak olan ve jandarma sınıfına ayrılmış bulunan lise mezunlarından, 10 yıl süreyle ve her yıl 300 kişinin askerlik hizmetlerini üniformalı polis olarak yapmak üzere Emniyet Genel Müdürlüğü emrine verilmesi öngörülmektedir. Stajyer polis memuru olarak görev yapacak olan bu kişiler, askerlik sürelerinin sona ermesinin ardından isterlerse ve durumları uygun görüldüğü takdirde polis memuru olarak tayin edilebileceklerdi[118]. Ancak bütün bu

115 "Emniyet'te geniş değişiklik yapılacak", **Yeni İstanbul** (30.05.1960).

116 Ancak sadece polisler değil Çarşı ve Mahalle Bekçileri de eğitim kapsamına alınmıştır. **Cumhuriyet** (12.02.1961).

117 "Mesleğe Davet", **Polis Mecmuası**, Eylül 1960, Sayı: 98, s. 7-8.

118 **Polis Mevzuatı**, Haz. Arif Yıldız, Halil İbrahim Keskin, Sami Tanrıverdi, Ulus Basımevi, İstanbul, 2005, s. 87.

Levent Şahverdi Arşivi

çabalara karşın istenilen hedefe ulaşılamadığı ve lise mezunu gençlerin polisliğe fazla başvurmadıkları görülecektir.

Yine polisin eğitimi konusunda bir diğer önemli adım, 1937 yılında açılan Polis Enstitüsü'nün statüsünün yükseltilmesi yönündeki çalışmalar olmuştur. Polis Enstitüsü'nün yükseköğretim kurumu haline getirilmesi amacıyla; Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığı'nın çıkardığı 27 Nisan 1961 tarih ve 88 sayılı karar ile Enstitü lise üstü iki yıl öğrenim veren bir yüksekokul haline getirilmiştir. Bu değişiklikten bir yıl sonra, 1962'de Polis Enstitüsü öğretim üyeleri temsilcilerinden oluşan komisyon müfredat programlarını, ders saatlerini ve imtihan usullerini kapsayan yeni bir yönetmelik hazırlamıştır. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi tarafından incelenen bu yönetmelik kabul edilerek 25.06.1962 tarih ve 175 sayılı kanun ile Enstitü üç yıllık bir yüksekokul haline getirilmiştir[119].

Polisin eğitim seviyesinin yükseltilmesi ve polisin nitelik olarak iyileştirilmesi yönündeki bu olumlu adımlara karşın, askerî yönetim, İstanbul'da eğitim veren en eski polis okulunun kapatılmasına karar verdi. İlk açıldığı 1909 yılından itibaren işgal yıllarında bile kapatılmadan eğitimini devam ettiren ve kesintisiz olarak Türk Polis Teşkilatı'na polis adayı yetiştiren İstanbul Polis Okulu, askerî yönetim tarafından bilinmeyen bir nedenle kapatıldı. "Türk polis tarihinde ve Türk polisinin eğitiminde azımsanamayacak derecede öneme sahip İstanbul Polis Okulu'nun kapatılması emniyet camiasında üzüntüyle karşılandı. Kapatılmasıyla birlikte ortaya çıkan boşluğun doldurulmasında büyük zorluklar yaşanmaya başladı."[120]

Askerî yönetimin polis teşkilatındaki personelin yenilenmesine yönelik uyguladığı tedbirlerden birisi de DP zihniyetinden uzak adayların polis teşkilatına kazandırılması çalışmalarıydı. 1980 öncesi faaliyet gösteren ve sosyal demokrat polisler tarafından kurulmuş olan Polis Derneği (Pol-Der)'in eski Genel Başkanı Sıtkı Öner, göreve başladığı 1964 yılındaki polisin durumunu şöyle özetliyor: "1960'tan önce polis-halk, polis-asker ilişkileri bozuktu. 1960 müdahalesini gerçekleştirenler bu ilişkileri düzeltebilmek için çaba harcıyorlardı. Polis olacak gençleri, sosyal yönü gelişmiş, genellikle CHP'ye yakın ailelerden seçmeye özen

119 **Kuruluşundan Bugüne Polis Akademisi (1937–1988)**, Polis Akademisi Yayını, Ankara, Aralık 1988, s. 25.

120 Eyüp Şahin, **1907'den 2000'e Polis Okulları**, EGM Basımevi, Ankara, 2001, s. 122.

Levent Şahverdi Arşivi

gösteriyorlardı. Keza polisin halkta sempati uyandırmasını sağlamaya özen gösteriyorlardı. Böyle bir kuşağın varlığı 1975-80 döneminde polis bünyesinde sol, demokratik bir polis hareketinin oluşumunda rol oynayan etkenlerden biri olmuştur."[121]

Askerî yetkililerin polisin çalışma saatleri konusunda da önemli bir değişikliği gerçekleştirdikleri görülmektedir. Osmanlı döneminde çıkarılan 1907 ve 1913 tarihli nizamnamelerle uygulamaya başlanan polisin çalışma sistemi, cumhuriyet döneminde de devam ettirilmiştir. Buna göre polisler "6/6 esasına göre çalışıyordu. Yani 6 saat karakolda görev yapılıyor, 6 saat istirahat ediliyordu. Burada ilginç olan husus istirahat saatlerinin de karakolda geçiriliyor olmasıydı. Bu aynı zamanda onların yedek kuvvet olarak merkezde bekletilmesi anlamına geliyordu. Polis ancak haftada bir gün evine gidebiliyordu."[122] 1963 yılında askerî yöneticiler, polislerin karakolda yatması uygulamasına son vermiştir. Polisler tarafından sevinçle karşılanan bu karar, davul-zurna çalınarak kutlanmıştır[123].

Askerî yönetimin darbe sonrası tasfiye ettiği bir diğer birim ise polis istihbarat birimi olan "Önemli İşler Müdürlüğü" idi. 1937 yılında çıkarılan 3201 sayılı Emniyet Teşkilatı Kanunu'yla yapılandırılan bu birim, Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde güvenlikle ilgili istihbarat çalışmaları yapmakla görevli idi[124]. 1951 yılında bu birim yeni bir yapılanma ile kontrespiyonaj dahil hemen bütün alanlarda istihbarat yapmak üzere yeniden yapılandırıldı ve oluşturulan yeni birimler çeşitli illerde değişik adlarla çalışmaya başladı. 1958 yılında İstihbarat Elemanı Sevk, İdare ve İstihbarat Operasyonu Düzenleme Kursu'ndan geçirilen elemanların katılımıyla bu birimler Hatay, Ankara, İstanbul, İzmir'de "Küçük Gruplar" adıyla oluşturulan istihbarat ünitelerinde görevlendirildiler[125]. 1959 yılında Emniyet İstihbaratını yeniden yapılandırmak için önemli bir adım atıldı. İçişleri Bakanı Namık Gedik, Emniyet Genel Müdürlüğü Siyasi Şube müdürü

121 Erkan Acar, "Polisin Yitik Kuşağı", **Aksiyon**, Sayı: 481, 23 Şubat 2004, http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/newsDetail_openPrintPage.action?newsId=9822, Erişim: 22.09.2014.

122 Erol Özdemir, "Polis Çağdaş Köle Midir", **Çağın Polisi Dergisi**, Yıl: 6, Sayı: 66, Haziran 2007, s. 15.

123 Hasan Yağar, **Mevzuat Metinlerinde Polis Teşkilatında Yapı ve Görev (1845–1923)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 1988), s. 100.

124 **Milletimizin Hizmetinde 150 Yıl (1845–1995)**, EGM Yayını, Ankara, 1995, s. 118.

125 Tuncay Özkan, **Bir Gizli Servisin Tarihi: Milli İstihbarat Teşkilatı**, Milliyet yayınları, İstanbul, 1999, s. 211-212.

Levent Şahverdi Arşivi

olarak görev yapan Ergun Gökdeniz'i Emniyet İstihbaratı'nı kurma çalışması ile görevlendirdi. Ancak 27 Mayıs darbesi ile bu girişim yarım kaldı ve 1957 yılında ortaya çıkarılan ve 9 Subay Olayı adı verilen darbe hazırlıklarını herkesten önce öğrenen bu birim hemen kapatıldı. Ancak istihbarat konusundaki eksikliği gören askerî yönetim, Gökdeniz'i bu birimi yeniden kurmakla görevlendirdi. Emniyet İstihbarat Dairesi'nin kurulması Millî Birlik Komitesi tarafından onaylandı ve Ergun Gökdeniz ilk daire başkanı oldu.

Bu dönemde Emniyet Teşkilatı içinde yeni birimlerin oluşturulduğu görülmektedir. 91 sayılı kanunla kurulan Devlet Planlama Teşkilatı'na paralel olarak Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde; Genel Müdür Yardımcısı Yusuf Danışman'ın başkanlığında 4 Daire Başkanı ile 2, 3, 5, 8'inci Şube ve Hukuk İşleri Müdürlerinin katılımı ile 14 Kasım 1960 tarihinde Araştırma ve Planlama Kurulu (APK) kuruldu. Kurula; Emniyet Teşkilatını ilgilendiren mevzuatı oluşturma ve teşkilatın gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik her türlü çalışmayı yapma görevi verildi[126].

Benzer şekilde 11 Mayıs 1953 tarihinde çıkarılan ve ülke çapında trafik zabıtası kurulmasını sağlayan 6085 sayılı Karayolları Trafik Kanunu, 1961 yılında çıkarılan 232 sayılı kanunla büyük ölçüde değiştirildi[127].

Askerî yönetim, polis teşkilatında gerçekleştirdiği bu yapısal ve hukukî değişikliklerin yanısıra Türk Polis Teşkilatı'nı yeniden onore etme ve itibarını pekiştirme yönünde bazı adımlar atmaya karar verdi[128]. Çünkü askerî yönetim, 27

126 Eyüp Şahin, "APK'nın Yapılanma ve İçinde Bulunduğu Teşkilatı Yapılandırma Sürecindeki Tarihi Gelişimi", **Polis Dergisi**, Sayı: 46, (Ekim-Kasım-Aralık 2005), s. 12–13.

127 Bütün bu yasal değişiklikler, teşkilat yapısı ve polislere yönelik tartışmalar esnasında bir ilginç çekişme de rütbeli polisler arasında yaşandı. Üniversite ve yüksekokul mezunu polis amirlerinden bir grup 28 Eylül 1960 tarihinde bir bildiri yayınlayarak terfi imtihanlarına tahsilsiz emniyet mensupları ile birlikte girmek istemediklerini beyan ettiler. Buna karşılık bazı polisler bir bildiri yayınlayarak bu tutumu kınadıklarını ve kendilerinin de bu teşkilatın bir parçası olduklarını ifade ettiler. Bkz. "Polisler tartışıyor", **Yeni Asır** (30.09.1960).

128 Bu konuda acil önlemler alınması gereği, daha sonra kurulan hükümetlerin programlarında da açıkça dile getirilmiştir. Örneğin, 20 Kasım 1961–25 Haziran 1962 tarihleri arasında görev yapan 8. İnönü Hükümeti'nin (Koalisyon) programında bu husus şöyle ifade edilmektedir: "İç politikada acele olan bir ihtiyacımız, asayiş kuvvetlerinin kanun içinde başarılı bir suretle çalışacak bir hale getirilmeleridir. Geçmiş olayların tesiri altında, asker çekildikten sonra, en ehemmiyetli mesele, polis ve jandarmanın kıymetini ve manevi itibarını vatandaş gözünde sağlamaktadır. Vatandaşın itibarı yanında asayiş kuvvetlerinin nefsine güveni ve vazifesine bağlılığı kuvvetlenecektir. Bu neticeyi elde etmek hem idare makamlarımızın, hem vatandaşlarımızın salim anlayışı ile mümkün olabilir." Bkz. **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri**, Başbakanlık O ve M Daire Başkanlığı Yayınları, Cilt: II, No: 11, Ankara, 1978, s. 18.

Levent Şahverdi Arşivi

Mayıs öncesi yaşanan olayların, halkın nazarında polisi çok sevimsiz bir konuma getirdiğinin farkındaydı. Polisin gerek darbe öncesi gerekse darbe sonrası yaşadığı olumsuzlukların, Hükümetin "militan polisi"[129] olarak algılanmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında, kamuoyunda, insanların yargısız infazlara kurban gittiği, gençlerin kıyma makinelerinde doğrandığı, kimsenin hayat güvencesinin kalmadığı, polisin insanlara işkence ettiği, ülkede kanunların değil keyfiliğin hâkim olduğu, polisin adeta iktidarın tetikçisi gibi hukuk tanımaz işler yaptığı kanısının oluşmasına yol açmıştır. Bütün bu iddiaların ve 'katil' suçlamalarının hedefinde bulunan polisin morali çok bozulmuş[130], vatandaş ile polis arasında sürtüşmeler ve sataşmalar yaşanmaya başlamış, polisler toplu taşıma araçlarından indirilmeye başlanmış[131], yürütülen psikolojik harekât ve kamuoyu baskısının da etkisiyle polis adeta sinmiş ve suçluluk psikolojisi ile kabuğuna çekilmiştir. "27 Mayıs darbesi, en büyük darbeyi Türk Emniyet Teşkilatına vurdu. O günlerden sonra poliste genel bir çekingenlik oluştu. Üstlerden gelen emirler yapılmakla yapılamamak arasında bir yerlere oturtulmaya çalışıldı. Kimse polise arka çıkmayı, dertlerini dinlemeyi, sıkıntılarını sormayı, emniyet teşkilatını saygın ve sevilen bir konuma getirmeye çalışmadı."[132] Bir emekli emniyet müdürü darbeden sonra "Teşkilatın kolu kanadı kırıldı. Emniyet teşkilatı kendisini mütareke yıllarının havasında görüyordu" sözleriyle polisin bulunduğu psikolojiyi ilginç bir şekilde dile getirmektedir[133].

Polisin içine düştüğü olumsuz tablo karşısında Cemal Gürsel bir radyo konuşması yapma ihtiyacı duymuştur. Gürsel konuşmasında "polisler aslında milletimizin özünden ve içinden gelme, temiz, dürüst, feragatli, emniyetimiz için her türlü fedakârlığa hazır, en az hepimiz kadar vatanperver memleket çocukları oldukları halde, zalim ellerde maatteessüf, katil ve mücrim olmuşlar. Üniversite olaylarından sonra halkımızın kısmen itimadını kaybetmişlerdir. Fakat bunu bü-

129 Kamil Karavelioğlu, **Bir Devrim İki Darbe: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül…,** Gürer Yayınları, İstanbul, 2007, s. 154.

130 Durmuş Yalçın, a.g.m., s. 259.

131 Kemalettin Ertan, **Bir Polisin Anıları ve Tanıları**, Desen Ofset, 1998, Ankara, s. 47–48. Ertan dönemin tanığı emekli bir emniyet müdürüdür.

132 Orhan Selen, "Polisle Uğraşmayın", **Anayurt Gazetesi** (06.02.2007).

133 Naki Özkan, "Emniyet İstihbarat Dairesi'ni kuran emekli Siyasi Şube Müdürü Ergun Gökdeniz: Emniyet siyasallaştı", **Milliyet** (06.11.1998).

Levent Şahverdi Arşivi

tün emniyet kuvvetlerimize teşmil etmek yanlış ve günah olur. Bu talihsizliğe uğrayanlara emniyet teşkilatımızın ancak, binde onunu teşkil eder. Bunlar da akılsız, vicdansız idarenin zoru ile bu duruma düşmüşler, ellerini kana bulamışlardı."[134] demiştir. Gürsel bu kötülüklere karışmış memurların takibata alındığını ve cezalarını göreceklerini, temiz, fedakâr, vazifelerini sonsuz tahammül ve feragatle yapan, halkın güvenine layık, yiğit vatan çocukları olarak tanımladığı ve teşkilatın yüzde doksan beşini oluşturan diğer polislere güvendiğini, saygı duyduğunu belirterek, vatandaşların da onları sevmesini, saymasını ve takdir etmelerini rica etmiştir.

Darbeyle birlikte itibarı iyice zedelenen ve güvenilmez bir kurum konumuna itilen Emniyet Teşkilatı'nın bu olumsuz görüntüsünü ortadan kaldırarak[135] polise yeni bir imaj kazandırmak amacıyla, polis üniformasının yeşil renkli olmasına karar verildi[136]. Eski İstanbul Emniyet Müdürlerinden Mustafa Yiğit bu durumu şöyle değerlendiriyor: "27 Mayıs 1960 askerî müdahalesinde Polis Örgütünün suçlanması askerî yönetim için talihsizlik olmuştur. Askerî yönetim bu hatasını düzeltmek için polis üniformasını değiştirmek, 'polis-halk-gençlik elele' gibi sloganlar ile toplantılar düzenlemekle bazı girişimlerde bulunmuşsa da polis örgütüne yapılan haksızlığın etkisini silmek pek kolay olmamıştır. Özellikle bazı polis amir ve memurlarının 'Anayasayı İhlal' suçlaması ile Yassıada Yüksek Adalet Divanı'nda yargılanmaları anlaşılacak gibi değildir. Birkaç polis memuru ile amirinin Anayasayı hangi güçle ihlal edebileceğinin açıklanması kuşkusuz mümkün değildi."[137]

Polise moral kazandırmak için hayata geçirilen bir diğer uygulama ise ilk defa "Polis Bayramı" kutlamalarının başlatılmasıdır. Türk Polis Teşkilatı'nda

134 "Sayın Cemal Gürsel'in Radyo Konuşması", **Polis Mecmuası**, Temmuz 1960, Sayı: 96, s. 1-2.

135 Askerî yönetimin yapmayı düşündüğü bu iyileştirme çalışmalarına karşın, Emniyet Teşkilatı üzerindeki vesayetçi yapının sürdüğü ve ülkenin iç güvenliğinin sağlanması konusunda uzun süre polisin pasif konumda tutulduğu görülmektedir. Örneğin, 3 Nisan 1963 tarihinden itibaren kutlanmaya başlanan 27 Mayıs Hürriyet ve Anayasa Bayramı merasim programı çerçevesinde; İstanbul Bölgesi'nde 66. Tümen, Kadıköy Bölgesi'nde de 2. Zırhlı Tugay Komutanlığı'nca gerekli bütün emniyet tedbirlerinin alınacağı, İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nün emniyetle ilgili unsurlarının 27 Mayıs günü Garnizon Kumandanlıklarının emrine gireceği belirtilmiştir.

136 "Polis elbiseleri değiştiriliyor", **Milliyet**, 04.06.1960.

137 Mustafa Yiğit'in "Polis ve İstihbarat" adlı kitabından alıntı için bkz. **Polis Dergisi**, Yıl: 3, Sayı:12, 1997, s. 149.

Levent Şahverdi Arşivi

bir kuruluş günü kutlanması fikri, o dönemde Polis Enstitüsü'yle birlikte Polis Koleji'nin de müdürlüğünü yürüten emekli Albay Cemal Alkan'dan çıktı. Türk polisinin kuruluş günü olarak 10 Nisan 1845 tarihi kabul edildi ve 10 Nisan 1962 tarihinde ilk Polis Bayramı kutlandı. Böylelikle, polis teşkilatının kuruluşu olarak belirlenen tarihten 117 yıl sonra polis günü kutlamaları başlatılmış oldu[138].

Bütün bu çabalara karşın Emniyet Teşkilatının örselenen itibarını, saygınlığını ve halkın güvenini uzun süre elde edemediği görülmektedir. Bu konuda bir emniyet müdürü şunları söylemektedir. "Darbeden sonra, cezalandırılan polis yöneticilerinin dışındakiler görevlerine iade edilmiş olmakla beraber, emniyet teşkilatının kamuoyunda yitirdiği saygınlığını yeniden kazanması çok uzun yıllar sonra, o da ancak kısmi olarak sağlanabilmiştir."[139]

SONUÇ

27 Mayıs Darbesi, Türk demokrasi tarihinde önemli bir kırılma noktasıdır. Bu kırılma, demokrasiyi, toplumsal yaşamın bütün kurallarını ve halkın kendisini olduğu kadar Türk Polis Teşkilatı'nı da derinden etkilemiştir.

Darbenin hemen ardından askerî yönetim Polis Teşkilatıyla ilgili bir takım değişiklere ve düzenlemelere gitmiştir. Bunun en önemli sebebi DP döneminde polisin siyasallaştığı ve tarafsızlığını kaybettiği düşüncesiydi. Menderes'in, polisi siyasi amaçlarını gerçekleştirmek için bir araç olarak kullandığına dair iddiayı dönemin önemli tanığı Metin Toker şu şekilde dile getirmektedir:

"Polisin içinden bazı şefleri apartabiliyorsunuz. Onlar polis kuvvetini zaman zaman sizin için kullanıyorlar. 'Arkasını iktidara dayamış' bilindiklerinden sattıkları tafradan geçilmiyor. Bu, polisin tümünü zedeliyor. Zaten orduya karşı polisi çıkartmayı düşünmek, bir çılgınlık. Bunu DP'liler düşündüler; faturayı polis ödedi. O, tafrasından geçilmeyen Zeki Şahin'lerin, Bumin Yamanoğlu'ların çek-

138 Ali Birinci, "Emniyet Teşkilatı'nda İlkler", **Polis Bilimleri Dergisi,** Cilt: 1, Sayı: 3, (Nisan 1999), s. 14. Ancak Birinci bu makalesinde Türk Polis Teşkilatının kuruluş tarihi olarak belirlenen 10 Nisan 1845 tarihinin yanlış olduğunu belirtmektedir. Birinci, Türk Polis Teşkilatı'nın kuruluş tarihi olarak kabul edilen Polis Nizamının yayın tarihinin 11 Rebiülevvel 1261 olduğunu, bunun miladi karşılığının ise 10 Nisan 1845 değil, 20 Mart 1845 olduğunu söylemektedir. Birinci, a.g.m., s. 15.

139 Gülşen, **a.g.t.**, s. 87–88.

Levent Şahverdi Arşivi

medikleri kalmadı. Polisin üniformasını değiştirmek zarureti doğdu. Polis halka karşı bir 'şirin görünme' operasyonu başlattı."[140]

Oysa polis, iktidarda hangi parti bulunursa bulunsun siyasi iradenin yasalar çerçevesinde vereceği talimatlara göre hareket etme durumundadır[141]. Siyasi iktidarların yanlışlarının faturasının polislere çıkarılması son derece yanlış ve sakıncalıdır. Polisler yaptıkları işlerde emirleri silsile yoluyla amirlerinden, amirleri ise validen, vali de içişleri bakanından alır. Nadir Nadi darbeden sonra yazdığı bir yazıda bu durumu şöyle izah etmektedir: "Polisi politikadan tamamıyla ayırmak isteyen, bunun mümkün olabileceğine inanan romantik yazarlarımız var. Bütün müesseselerimiz gibi polis kuvvetlerinin de yalnız kanunlara ve nizamlara bağlı olarak vazife görmeleri elbette idealimizdir. Fakat unutmayalım ki kanunların da, nizamların da baş yürütücüsü daima iktidardır. Dünyanın her yerinde belli bir ölçü aşılmadıkça asayiş kuvvetleri hükümetten yana olmak eğilimindedirler. Bunu da toplum düzeni bakımından olağan saymalıdır. Marifet, devlet idaresini elinde tutanların ölçüyü kaçırıp pusulayı şaşırmamalarındadır."[142] Emekli bir emniyet müdürü bu hususu şöyle ifade etmektedir: "Biz polisler kendimize değil de hep devlete çalışmaya alışkınız. (…) Bu ihtilal sanki polise karşı yapılmış, suçlu polis imiş gibi davranıldı."[143]

Bu süreçte polisin çok sert şekilde eleştirildiği bir diğer husus ise 27 Mayıs öncesi meydana gelen olaylarda aşırı güç kullanmak olmuş ve polis yargısız infaz yapmakla suçlanmıştır. Polisin takındığı sert tavrı çeşitli faktörlere bağlamak mümkündür. Birincisi ve en önemli sebep siyasi iktidarın, meydana gelen toplumsal olayları bastırma konusunda takındığı sert ve tavizsiz tutumdur. Bütün demokratik ülkelerde polis, iktidarda kim olursa olsun verilen yasal emirleri

140 Toker, "Tehlikeli bir eğilim: Polisle oynamak". Muhalefetin sık sık gündeme getirdiği suçlamalardan birisi de yine DP'nin polisi kendi çıkarları doğrultusunda kullandığı iddiasıydı. Tahkikat Komisyonu'nun kurulması ile ilgili Meclis görüşmeleri sırasında çok sert bir konuşma yapan İnönü'nün sözleri anlamlıdır: "Sizin elinizde ne ordu var, ne memur, ne üniversite ve hatta ne de polis var." Bkz. **TBMMZC**, Devre XI, C. 13, 27.04.1960, s. 304-345. İnönü'nün bu sözleri polisin, Menderes'in polisi olduğu ithamlarına bir gönderme olduğu kadar, aslında polisin çok da sorgusuz sualsiz Hükümetin emrinde olmadığının açık bir beyanıydı..

141 İlginçtir DP iktidarının militanı olmakla suçlanan polis, 1946 yılında Menderes'in özel hayatının takibi ve gayrimeşru ilişkilerinin ortaya çıkarılması için CHP iktidarı tarafından görevlendirilmiştir. Bkz. **Tempo** (10 Şubat 2006)

142 Nadir Nadi, "Polis ve Politika", **Polis Mecmuası**, Temmuz 1960, Sayı: 96, s. 8.

143 Özgüner Polat, "Mesleki Anı Yarışması", **Çağın Polisi**, Yıl: 2, Sayı: 21, Ağustos 2003, s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

yerine getirmekle yükümlüdür. Diktatörlükle ve antidemokratik kurallara göre yönetilen ülkelerde siyasi gücü elinde bulunduran kişilerin polisi yasal olmayan işlerde kullanması her zaman mümkündür ve yakın tarihte bunun yüzlerce örneği mevcuttur. Demokratik kuralların geçerli olduğu bir ülkede polisin, hükümetin emirlerine karşı gelmesi ve verilen emirleri uygulamaması, polislik mesleğinin temel felsefesine aykırıdır. Çünkü bütün demokrasilerde polis izinsiz gösterileri bastırmakla yükümlüdür ve "polis düzeni korumak, suçu önlemek ve ortaya çıkarmak amacıyla devletin istihdam ettiği bürokratik ve hiyerarşik bir organ"dır[144]. Bayley'in ifade ettiği gibi "bıçak için keskin uç neyse, hükümet için de polis odur."[145] Dolayısıyla polisleri yaptıkları işlerden dolayı birinci derece sorumlu tutmak yerine silsile yoluyla siyasi iktidara hesap sormak daha tutarlı gözükmektedir.

27 Mayıs öncesi yaşanan olaylarda polisin, bazen gereğinden fazla hırçın davranmasının bir diğer sebebi devlet otoritesinin kaybolmaması, rejimin sarsılmaması ve ülkede asayişin tesisi adına durumdan kendisine vazife çıkarmasıdır. Örneğin, Sulhi Dönmezer 28 Nisan olaylarında Beyazıt Kampüsü'nde bulunan ve liseden sınıf arkadaşı olan Emniyet Müdür Muavini Yaşar Yiğit'e havaya ateş açan polislerin ellerindeki silahları göstererek "Yahu siz deli misiniz? Birisi ölse ne yaparsınız?" demesi üzerine Yiğit'in "Bunlar ihtilal, isyan halinde. Ne yapacağız ya!" şeklinde cevap vermesi[146], polisin içerisinde bulunduğu ruh halini, çaresizliğini ve devlet düzenini koruma konusundaki kaygısını göstermektedir.

Polisin sert bir tutum takınmasına yol açan üçüncü bir faktör ise polisin yetersizliği ve çaresizliği idi. Meydanlara bu kadar çok öğrencinin toplanması ve öğrencilerin polise taşlarla saldırmaları polisi oldukça şaşırtmıştır. Çünkü Türkiye, öğrenci olaylarına yabancıydı. Gösterilerin çatışmaya dönüşmesi ve beklemedikleri bu saldırılar karşısında zaten hazırlıksız olan polis kuvvetleri oldukça zor anlar yaşamıştır. Polis hem sayısal anlamda hem de araç-gereç yönüyle oldukça yetersiz durumdaydı. Polis teşkilatında bu tür toplumsal olaylara müdahale etmek üzere kurulmuş bir birim yoktu ve yaklaşık 3.000 kadar polis[147] geniş bir alana yayılmış olan şehrin değişik yerlerinde görev yapıyordu. 28 Nisan olaylarından önce

144 Clive Emsley, **The English Police: A Political and Social History**, New York: St. Martin's Pres, 1991, s. 1.

145 David Bayley, **Patterns of Policing**, New Brunswick: Rutgers University Press, 1985, s. 189.

146 Sulhi Dönmezer'le, 1996 yılında derse geldiği İstanbul Etiler Polis Eğitim Merkezinde yapılan bir sohbette söylediği sözler. Yaşar Yiğit Yassıada'da yargılananlar arasındaydı.

147 Koçaş, **a.g.e.**, s. 596.

Levent Şahverdi Arşivi

meydana gelen diğer olaylarda kavga eden gruplar hiçbir yerde ellişer kişiyi geçmiyordu. Bu nedenle polis, bu tür bir kitlesel eyleme müdahale konusunda yeterli deneyime sahip değildi. Bütün bu nedenlerle polisin olayları önlemekteki yetersiz kalması ve idare tarafından gerekli önlemlerin alınmayışı, kitle psikolojisinin de tesiri ve bu belirli çevrelerce gerçekleştirilen provokasyonların da etkisiyle olaylar çığırından çıkmıştır. Özellikle İstanbul ve Ankara öğrenci olaylarında polis, kalabalıkları kontrol etme ve dağıtma konusundaki yetersizliğini şiddet kullanarak telafi etmeye çalışmıştır. Bu nedenle polis adeta olayların müsebbibi ve istibdat rejiminin tetikçileri muamelesi görmüştür. Sanki bir adım ötelerinde iktidarı devirip hürriyete kavuşacaklarına inanan/inandırılan kalabalıklar, karşılarında en büyük engel olarak polisi görmüşlerdir. Çünkü bu toplumsal olaylarda sıkıyönetime rağmen asker kitlelerin karşısına çıkmamış, göstericilere sert müdahaleden kaçınmış ve polisin tutukladığı öğrenciler sıkıyönetim subayları tarafından serbest bırakılmış, böylece polis kalabalıkların karşısında yalnız kalmıştır. Askerin göstericilere karşı bu yumuşak tavrı, polis ile asker arasında çekişme ve tartışmaya yol açmıştır. Ancak bu tartışma hiçbir zaman polisin, askere karşı çıkması ve dediklerini yapmaması gibi bir çizgide olmamıştır. Polisin Osmanlı'dan tevarüs ettirdiği ve zihin altına kodladığı, askere bağlılık, saygı ve onu kendi "üstü" olarak kabul etme olgusu, bu darbeden sonra iyice pekiştirilmiştir. Darbeden sonra polis tekrar askerin vesayetine girmiş, böylece Osmanlı döneminde beri sürdürülen askerden özerk ve sivil bir polis teşkilat kurma çabaları yerle bir olmuştur.

Darbe sonrası polisi "uysallaştırıp gözünü korkutmak" için utanç verici uygulamalara gidilmiş ve polisin adeta "burnu sürtülmüştür." Belki binlerce polis tutuklanıp yargılanmamış ancak hiyerarşik bir disiplin mesleği olan polislikte, sadece polis şeflerinin tutuklanması, "disipline edilmesi" ve "cezalandırılması" polisin bundan sonraki süreçte pasif ve sinmiş bir kimliğe bürünmesi için yeterli olmuştur. Askerî yönetim bütün bu olumsuzlukların polis teşkilatını çok kötü etkilediğini ve teşkilatın itibarının adeta yerle bir olduğunun farkındaydı. Bu nedenle teşkilat içerisinde bir takım yapısal düzenlemelere gidilmiş ve polise yeniden itibar kazandırıp onore etmek için çeşitli faaliyetlere girişilmiştir. Ancak daha sonraki yıllarda yaşanan her muhtıra ve darbelerden sonra polisler, 27 Mayıs sonrası yaşadıkları çekingenlik ve korkuyu üzerlerinden atamamışlar, uzun süre tutuklanma, sürülme ve cezalandırılma sendromundan kurtulamamışlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

"11 gencin öldürüldüğünü gözlerimle gördüm. Ama bunlardan iki tanesinin cesetlerini bulduk. Diğerlerini muhtelif yerlere gömmüşler ve üzerlerinden yol geçirmişlerdir." **Milliyet** (23.09.1960).

"27 Mayıs'a Giden Süreci Tanıklar Anlatıyor", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, (ed. Ertuğrul Kürkçü) Cilt: 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, s. 1970–1971.

"28 Nisan 1960: Türk Gençliği o gün şahlandı", **Hürriyet** (28.05.1960).

"28 Nisan hadiselerinde 90 üniversiteli kayıp", **Tercüman** (29.05.1960).

"6–7 Eylül kararnameleri sanıklara dün dağıtıldı", **Akşam** (16.10.1960).

"Anayasayı İhlal suçundan dün idamları talep edilenler", **Yeni Asır** (30.09.1960).

"Ankara Garındaki Hadise", **Akşam** (03.04.1960).

"Babamı nasıl öldürdünüz?", Türkiye (08.06.2012).

"Bayram sevinci, İstanbul bayraklarla donandı" **Hürriyet** (27.5.1960).

"Beyanname dağıtan 4 kişi yakalandı." **Milliyet** (28.05.1960).

"Bir depoda 5700 mavzer ve binlerce tabanca bulundu", **Tercüman** (01.06.1960).

"Bumin, Başvekil'e Şikâyet Edildi", **Milliyet** (14.01.1960).

"Bumin Yamanoğlu Tahliye Edildi", **Milliyet** (27.05.1965).

"Buzhane ve Çukurlarda Bulunan Cesetler. Cesetler, İstanbul ve Ankara'da bulundu", **Cumhuriyet** 02.06.1960.

"Bütün Yurtta mutlak bir huzur hâkim", "Ankaralılar Ordu'yu sevinçle karşıladı", **Yeni İstanbul** 28.05.1960.

"Cesetler, yem makinalarında kıyılıp toz haline getirilmiş", **Akşam** (04.06. 1960).

"Emniyet'te geniş değişiklik yapılacak", **Yeni İstanbul** (30.05.1960).

"Eski Dâhiliye Vekili Dr. Namık Gedik intihar etti", **Tercüman** (31.05.1960).

"Eski idarecilerin çeşitli hünerleri", **Tercüman** (02.06.1960).

"Faruk Oktay iftira atmadı, öldürüldü", **Türkiye**, (26.05.2013).

"Gestapo Şahin geceleri çizmesiyle yatağa giriyor." **Akşam**, (31.05.1960).

Levent Şahverdi Arşivi

"Harp Okulunun imha planları açıklandı." **Milliyet** (9.06.1960).

"Hükümet yeni icraat arefesinde. Yepyeni bir polis teşkilatı kurulacak. Her türlü suiistimali tahkik etmek için bir heyet teşekkül etti. Ankara'da bütün polisler sivil olarak vazife görüyor, yalnız bekçiler resmi elbise giyebilecek", **Tercüman** (03.06.1960).

"Hürriyet şehidi gençlerimiz hakkında dün Milli Birlik Komitesi açıklama yaptı. Cesetlerin makinelerde kıyılıp toz haline getirildiği ihbar edildi. Halktan aramalar için yardım isteniyor.", **Hürriyet** (04.06.1960).

"İnönü Uşak'ta taşla hafif yaralandı. M. Vekili, gazetecilere tecavüz oldu", **Dünya** (01.05.1959).

"İnönü'nün Uşak ziyareti hadiseli oldu", **Akşam** (1 Mayıs 1959).

"İnönü'ye tecavüz edenler hesap veriyor." **Milliyet** (28.06.1960).

"İstanbul Emniyet Müdürü Değişti", **Polis - Aylık Dergi**, Ekim 1960, Sayı: 99, s. 6.

"İstanbul Emniyet Müdürü değiştirildi.", **Milliyet** (14.11.1960).

"İstanbul Emniyet Müdürü ile Bir Konuşma", **Polis Mecmuası**, Eylül 1960, Sayı: 98, ss.1-3.

"İstanbul'da 7 kişi daha tutuklandı", **Tercüman** (31.05.1960).

"İstanbul-Ankara'da örfi idare ilan edildi. İstanbul'da gece sokağa çıkmak yasak. Eğlence yerleri kapandı." **Hürriyet** (29 Nisan 1969).

"İstanbul'da 9 ceset bulundu" **Ulus** (11.06.1960).

"İzmir iki gündür bayram yapıyor", **Tercüman** (31.05.1960).

"Kahraman Türk Ordusu Bütün Memlekette Dün Gece Sabaha Karşı İdareyi Ele Aldı", **Cumhuriyet** (27.5.2007).

"Korkunç cinayetler aydınlanıyor: Bir çukura gömülen 3 ceset bulundu." **Akşam**, (05.06.1960).

"Galatasaray Mahkûmlara Karşı", 27 Temmuz 1963, http://www.galatasaray.org/tarih/tarihte_bugun.php?frm_date=07-27, Erişim: 03.08.2014.

"Menderes'i Güldüren Tanık", **Hayat**, Sayı: 45, (04.11.1960).

"Menderes'in korkunç tasavvurları ortaya çıktı", **Tercüman** (31.05.1960).

"Menderes'le yasak aşk yaşadı diye 2. karısını mirasından men etmiş", **Vatan** (25.12.2003).

Levent Şahverdi Arşivi

"Mesleğe Davet", **Polis Mecmuası**, Eylül 1960, Sayı: 98, s. 7-8.

"Parayla tutulmuş adamlara dağıtılmak üzere 7 bin silah ve asker elbisesi ele geçti", **Ulus** (30.05.1960).

"Polis elbiseleri değiştiriliyor", **Milliyet**, (04.06.1960).

"Polis ve İstihbarat" **Polis Dergisi**, Yıl: 3, Sayı:12, 1997.

"Polisler tartışıyor", **Yeni Asır** (30.09.1960).

"Sabık Devlet Erkânı Nezaret Altına alındı", **Yeni İstanbul** (28.05.1960).

"Sayın Cemal Gürsel'in Radyo Konuşması", **Polis Mecmuası**, Temmuz 1960, Sayı: 96, s. 1-2.

"Siyasi faaliyetler durduruldu. Dün Kurulan 15 kişilik Tahkikat Komisyonu çalışmaya başladı ve tahkikat sonuna kadar kongrelerle her türlü parti toplantılarını menetti." **Akşam** (19.04.1960).

"Şehitleri tespit komisyonu kuruldu", **Tercüman** (31.05.1960).

"Talebelerin ölümü ile ilgili korkunç ihbarlara yapılıyor", **Yeni Sabah**, (04.06.1960).

"Treni Himmetdede'de Vali Muavini ve J. Komutanı tarafından durdurulan İnönü dün Kayseri'ye sokulmak istenmedi." **Akşam** (03.04.1960).

"Türk Ordusu Vazife Başında: Silahlı Kuvvetlerimiz Bütün Yurtta İdareyi Fiilen Ele Aldı", **Hürriyet** (27.5.1960).

"Uşak Valisi ve Emniyet Müdürü Bakanlık emrine alındı", **Dünya** (01.05. 1959).

"Yassıada'da ilk gün: 401 sanık dün adalet huzuruna çıktı", **Hürriyet** (14.10. 1960).

"Yeşilhisar'da polis halka ateş açtı.", **Cumhuriyet** (25.03.1960).

Ağaoğlu, Samet, **Arkadaşım Menderes, İpin Gölgesindeki Günler,** Alkım Yayınevi, İstanbul 2004.

Ağılcıklı, Kemal Kaya, "Geçmiş Olsun", **Polis Mecmuası**, Temmuz 1960, Sayı: 96, s. 3-4.

Altaylı, Fatih, "Soma bir insan hakları ihlalidir", **Habertürk**, 21.05.2014.

Alyot, Halim, **Türkiye'de Zabıta, Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum**, Kanaat Basımevi, Ankara 1947.

Levent Şahverdi Arşivi

Arcayürek, Cüneyt, **Yeni Demokrasi-Yeni Arayışlar 1960–1965**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.

Aydemir, Şevket Süreyya, **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1990.

Bayley, David, **Patterns of Policing**, Rutgers University Press, New Brunswick 1985.

Bayram, Atilla, **Cumhuriyet Döneminde Emniyet Teşkilatının Yapısı**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2001).

Birinci, Ali, "Emniyet Teşkilatı'nda İlkler", **Polis Bilimleri Dergisi,** Cilt: 1, Sayı: 3, (Nisan 1999), ss. 9–16.

Burçak, Rıfkı Salim, **Yassıada ve Öncesi**, Çam Yayınları, Ankara 1976.

Civaoğlu, Güneri, "Son Anlar", **Milliyet** (15.05.1997).

Cumhuriyet (12.02.1961).

Cumhuriyet (29.05.1960).

Çavdar, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze),** İmge Kitabevi, Ankara 2004.

Emsley, Clive, **The English Police: A Political and Social History**, St. Martin's Pres, New York 1991.

Erinç, Orhan, "Argoyu da Yozlaştırıyoruz", **Cumhuriyet** (18.2.2006).

Ertan, Kemalettin, **Bir Polisin Anıları ve Tanıları**, Desen Ofset, 1998, Ankara.

Gülşen, İ. Hüseyin, **Emniyet Teşkilatının İdari Yapısı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, 1985).

Gümülcine, Nihat, "Ağlayan Polis", **Polis Mecmuası**, Haziran 1960, Sayı: 95, s.1-2.

Gürcan, Fethi - Gürcan, Öner, **Ben Bir İhtilalciyim**, Süvari Yayıncılık, Ankara 2005.

Güven, Dilek, **Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6–7 Eylül Olayları**, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Hürriyet (27.5.1960).

Hürriyet Yolunda 27 Mayıs 1960 [Hazırlayan: Ali İsmet Gencer], MTTB Yayınları, Ankara, 1960.

Levent Şahverdi Arşivi

Işıklar, Aykut, "Eski polisi bilmeden, genç polisleri harcamayın!..", **Bugün** (13.12.2008).

İnanç, Ünal, "Destan yazan polise ithaf olunur ", **Aykırı Haber**, http://www.aykirihaber.org/guendem/1412-destan-yazan-polise-ithaf-olunur.html, Erişim: 14.06.2014.

İpekçi, Abdi - Coşar, Ö. Sami, **İhtilalin İçyüzü**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1965.

İstanbul Emniyet Müdürlüğü Resmi internet sitesi, http://www.iem.gov.tr/iem/?m=1&s=97&idno=20, 06.08.2007.

Kabacalı, Alpay, **Türkiye'de Gençlik Hareketleri**, Altın Kitaplar, İstanbul 1992.

Kalyoncu, Cemal, "27 Mayıs'ta öğrencileri kullandık", **Aksiyon Dergisi**, Sayı: 442, (26.05.2003).

Karakuş, Emin, **İşte Ankara**, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1977.

Karavelioğlu, Kamil, **Bir Devrim İki Darbe: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül…,** Gürer Yayınları, İstanbul 2007.

Keyder, Çağlar, "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politiği", içinde **Geçiş Sürecinde Türkiye,** Der. İrvin Cemil Schick-E. Ahmet Tonak, Belge Yay., İstanbul 1992, ss. 38-75.

Koçaş, Sadi, **Atatürk'ten 12 Mart'a… Anılar**, 2. Cilt, May Yayınları, İstanbul, 1977.

Kumkale, Tamer, "Psikolojik Harekât Hakkında Neler Biliyoruz ?", **Önce Vatan** (Aralık 2005).

Kuruluşundan Bugüne Polis Akademisi (1937–1988), Polis Akademisi Yayını, Ankara, Aralık 1988.

Landau, Jacob M., **Türkiye'de Sağ ve Sol Akımlar**, (Çev. Erdinç Baykal), Turhan Kitabevi, Ankara 1979.

Milletimizin Hizmetinde 150 Yıl (1845–1995), EGM Yayını, Ankara 1995.

Nadi, Nadir, "Polis ve Politika", **Polis Mecmuası**, Temmuz 1960, Sayı: 96, s. 7-8.

Önder, Necmettin, **Yassıada'da Milli İrade Nasıl Mahkûm Edildi**, Dem Yayınları, İstanbul 1990.

Levent Şahverdi Arşivi

Örsan Öymen, **Bir İhtilal Daha Var… 1908–1980**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1986.

Özdemir, Erol, "İsmail Hakkı Demirel ile Söyleşi: 12/24 Sisteminin İlk Uygulayıcısı", **Çağın Polisi**, Yıl: 4, Sayı: 41, (Mayıs 2005), s. 15–24.

Özdemir, Erol, "Polis Çağdaş Köle Midir", **Çağın Polisi Dergisi**, Yıl: 6, Sayı: 66, Haziran 2007, s. 15–17.

Özdemir, Erol, "Vahdet Erdal İle Söyleşi: İstikrar Abidesi 12 İlde 21 Yıl İl Emniyet Müdürlüğü ve Aynı Özel Sektörde 26 Yıldır Devam Eden İş Hayatı", **Çağın Polisi**, Yıl: 4, Sayı, 42, Haziran 2005, ss. 10–15.

Özkan, Naki, "Emniyet İstihbarat Dairesi'ni kuran emekli Siyasi Şube Müdürü Ergun Gökdeniz: Emniyet siyasallaştı", **Milliyet** (06.11.1998).

Özkan, Tuncay, **Bir Gizli Servisin Tarihi: Milli İstihbarat Teşkilatı**, Milliyet yayınları, İstanbul, 1999.

Özkaya, Şükran, **Adım Adım 27 Mayıs**, İleri Yayınları, İstanbul, 2005.

Perin, Mithat, **Yassıada Faciası**, 2. Cilt, Dem Yayınları, İstanbul, 1990.

Polat, Özgüner, "Mesleki Anı Yarışması", **Çağın Polisi**, Yıl: 2, Sayı: 21, Ağustos 2003.

Polis Mevzuatı, Haz. Arif Yıldız, Halil İbrahim Keskin, Sami Tanrıverdi, Ulus Basımevi, İstanbul 2005.

Resmi Gazete, 30.10.1956, Sayı: 9346, s. 147/6

Selen, Orhan, "Polisle Uğraşmayın", **Anayurt Gazetesi** (06.02.2007).

Sulhi Dönmezer'in Yener Süsoy'la Röportajı, "Siirt konuşmasında suç niteliği yok", **Hürriyet** (07.10.2003).

Şahin, Eyüp, "APK'nın Yapılanma ve İçinde Bulunduğu Teşkilatı Yapılandırma Sürecindeki Tarihi Gelişimi", **Polis Dergisi**, Sayı: 46, (Ekim-Kasım-Aralık 2005), ss. 12–13.

Şahin, Eyüp, **1907'den 2000'e Polis Okulları**, EGM Basımevi, Ankara 2001.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: XI, c. 13, 29.04.1960, TBMM Matbaası, Ankara 1960.

Tempo (10 Şubat 2006)

Tercüman (6 Mayıs 1960).

Levent Şahverdi Arşivi

Toker, Metin, "Tehlikeli bir eğilim: Polisle oynamak", **Milliyet** (29.12.1996).

Toker, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944–1973) DP Yokuşaşağı (1954–1957)**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991.

Toker, Metin, **Demokrasinin İsmet Paşa'lı Yılları (1944–1973), Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim (1960–1961)**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri, Başbakanlık O ve M Daire Başkanlığı Yayınları, Cilt: II, No: 11, Ankara 1978.

Ulus (21.04.1960).

Urgancıoğlu, Salih, **Cumhuriyet Devrinde Emniyet Genel Müdürleri**, Sesim Gazetecilik-Matbaacılık Ltd. Şti., Kocaeli 1973.

Weiker, Walter F., **The Turkish Revolution 1960-1961 Aspects of Military Politics**, The Brookings Institution, Washington, D.C. 1963.

Yağar, Hasan, **Mevzuat Metinlerinde Polis Teşkilatında Yapı ve Görev (1845–1923)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 1988).

Yalçın, Durmuş, "Hayatımdan Kesitler", **Türk İdare Dergisi**, Yıl: 79, Sayı: 454, (Mart 2007), ss. 250–272.

Yalman, A. Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim-2: 1922-1971**, Özener Matb., İstanbul 1997.

Yassıada Broşürü, T.C. Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu, Ekim, İstanbul, 1960.

Yener, Tevfik, "Yanan merdivenler", **Sabah** (02.05.1999)

Yeni İstanbul (30.05.1960).

Yiğit, Mustafa, "Polis ve İstihbarat", **Polis Dergisi**, Yıl: 3, Sayı:12, 1997.

Zafer, (1,2.05.1960).

Zafer, (30.04.1960).

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

1950-1951 BULGARİSTAN'DAN TÜRKİYE'YE GÖÇLER VE DEMOKRAT PARTİ'NİN GÖÇMEN POLİTİKASI

Mehmet PINAR*

ÖZET

1946 sonrasında Türkiye'nin çok partili döneme geçmesi hem ulusal, hem de uluslararası ilişkiler açısından önemli etkileri olan bir süreci başlattı. Bu bağlamda, Türkiye'nin Kore Savaşı'na asker göndermesi, NATO üyesi olarak Batı Bloku içinde açıkça yer alması ve Marshall yardımından yararlanması gibi kararlar zincirleme olarak birçok değişimi de birlikte getirdi. Göç ve göç politikaları açısından, tarımsal yapıda değişme, nüfus artışının hızlanması ve kentleşme sürecinin başlaması da çok önemli gelişmelerdi. Bu dönemde gerçekleşen göçün en önemli sebebi Bulgaristan'da kurulan Komünist rejimin baskılarıydı. Bulgaristan'daki Türk azınlık sosyalist bir yönetim altında yaşamak istemediğinden Bulgarlar yükselen milliyetçiliği durdurmak için baskı oluşturdu. Bu yaşanan göçler Türkiye'de siyaset üzerinde önemli bir etki oluşturdu. İzlenilen göç politikası Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti arasında çekişmeye yol açtı.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Göçmen

* Yrd. Doç. Dr. YYÜ Edebiyat Fak. Tarih Böl., mmetpinar@gmail.com

Levent Şahverdi Arşivi

TURKISH MIGRATION FROM BULGARIA IN 1950-1951 AND THE MIGRATION POLICY OF DEMOCRAT PARTY

ABSTRACT

After 1946, Turkey's passing to a multi-party period brought about a significant impact in terms of both national and international relationships. Within this context, decisions like; Turkey sending troops to the Korean War, explicitly taking its place in the Western Bloc as a NATO member and benefiting from the Marshall supports brought about a chain of progressive changes. With respect to immigration and immigration policy, changes in agricultural realm, population growth and beginning of the urbanization process were also very important developments. During this period, the most important reason for the on-going migration was the establishment of the communist regime in Bulgaria. Accordingly, because the Turkish minority in Bulgaria didn't want to live under a socialist government, Bulgarians began pressuring to break from Bulgarian nationalism which was on the rise at that time. These migrations created a significant impact on doing politics in Turkey. The pursued immigration policies led to strife between the Republican People's Party and the Democrat Party.

Key Words: Bulgaria, Republican People's Party, the Democrat Party, Immigrants

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Anadolu, jeopolitik, stratejik, coğrafi ve ekonomik sebeplerden Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyet'i döneminde göçlere sahne oldu. Bu göçlerden en önemlisi Bulgaristan'da baskılara maruz kalan Türkler oldu. Bulgaristan'daki Türklerin göç isteğine rağmen 1944 yılında Bulgaristan'da Komünistler iktidara gelince, Türkiye'ye göç konusunda Türklere pasaport vermeyerek göçü engelleme yoluna gitti[1]. Ama aynı zamanda Bulgar Hükümeti, Bulgaristan Türklerinin ileri gelenlerini ve eğitim görmüş aydınlarını hiç yoktan sebeplerle tutukladı[2]. Türklerin tarlalarını kooperatifleştirme gerekçesiyle ellerinden alarak, okullarını ve vakıflarını devletleştirip eğitim haklarını engelledi. Bulgar yönetimi tarafından bir toprak reformu olarak nitelenen, çiftliklerin kooperatifleşme sureciyle birlikte, çoğunluğu çiftçi olan Türk nüfus arasında olumsuz bir hava oluşarak çoğunluğu kırsal bölgelerde yaşayan Türkler, kendi topraklarında ücretli isçiye dönüştü[3].

Tarihsel süreç içerisinde, uzunca bir dönem Türkler arasında yaşanacak rahatsızlığı etkileyen önemli bir etken de, Bulgaristan'daki Türk okullarının kapatılması ve Türkçe eğitimi yasaklama çalışmalarıydı. Bulgaristan'da yaşayan Türkler arasında güvensizlik yaratan ve Türkleri göçe iten önemli etkenlerden bir diğeri de Bulgarların Türk okullarını devletleştirmesi oldu.

Bu noktada Bulgar yönetiminin bulduğu çözüm, asimilasyondu. Müslüman-Türk azınlığı Bulgar toplumu içerisinde asimile edebilmek için ilk uygulanan yöntem azınlıkların eğitim ve kültür düzeyini yükseltmek için gerekli önlemlerin alınmasıydı. Parti ideologları azınlıkların kültürel bakımdan geliştirilmeleriyle bilinçlerinin yükseleceğini, etnik kökenleri ne olursa olsun emekçi kesimin sınıfsal çıkarlarının kişisel menfaatlerini ve etnik kimliklerini aşacağını, böylece Bulgar çoğunluğun yanı sıra, azınlıkların da gönüllü olarak Bulgar sosyalist kimliğini sahipleneceklerini düşünmekteydiler. Bu düşüncenin ardında yatan mantık aşılmış, burjuva toplumunun kalıntısı olan ulusun ortadan kalkmak zorunda oluşu ve böylece birleşik bir Bulgaristan sosyalist devletinin kurulmasıydı. Ancak, zaman içinde şeklen ulusal, içerik olarak da sosyalist bakış açısıyla düzenlenen

---

1 **BCA.** 030.01 00/117.815.15-2; **Vakit,** 8 Mart 1951.

2 Bilal Şimşir, **Bulgaristan Türkleri,** Bilgi Yayınları, Ankara 1986, s. 216.

3 Ali Dayıoğlu, **Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı,** İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.281. Sıkıntılı olan bu dönemde ilk toplu göçler gerçekleşmiş, bu kafilede Bulgar ve Rumların olması dikkat çekmişti. **BCA.** 030.01 00/117.815.4-2; **BCA.** 030.01 00/117.815.8-1.

Levent Şahverdi Arşivi

ve gelişmesine izin verilen eğitim ve kültür kurumlarının devlet tarafından desteklenmesiyle etnik kimliklerin aşınmaktan çok güçlendiği görüldü[4]. Bulgarlar, sistem içerisinde milliyetçi söylemlere adapte olamayan, Türk azınlığı sindirmek ve asimilasyon politikaları ile onları eritmek ve bu politikaları benimsemeyen daha üst seviyede milliyetçi söylemlerde bulunan Türkleri sistemden arındırmaya çalıştı. Bu amaç doğrultusunda onları göçe zorlayarak sosyalist bir bakış açısıyla mallarını devlet kontrolüne almayı amaçladı.

Bu çalışmamızda 1950-1951 tarihlerinde Bulgaristan'dan Anadolu'ya göç eden göçmenler üzerinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Demokrat Parti'nin (DP) izlediği siyasetteki paralellikler ve değişimlerin hangi boyutta olduğunu ortaya koymak ve DP iktidarı döneminde değişen paradigmaların Bulgaristan'dan gelen göçmenler üzerinde nasıl bir etki oluşturduğunu tartışmaktır.

Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin Göçmen Politikası

Türkleri Balkanlar'dan tamamen sürmek ve bir Slav Bulgar devleti kurmak amacıyla Rusya tarafından 1877-1878'de başlatılan Osmanlı-Rus harbi ile Bulgaristan'dan göç hareketleri görülmeye başlandı[5]. 1878-1912 yılları arasında Bulgaristan'dan 350.000 Türk göç etmek zorunda kaldı. Savaş sonrası göç hareketinin hızlanmasıyla 1885 ile 1923 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye toplam 500.000 kadar Türk göç etmek zorunda kaldı[6]. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte Bulgaristan'dan gelen göçmen meselesini belli bir çerçeveye yerleştirmek için girişimler başlatıldı. Hükümetin çabalarıyla Bulgaristan ile 1925'te antlaşma yapılarak göç işleri belli bir düzene girdi. Bulgaristan'da yaşayan Türklerin göç etme isteği 1933'ten itibaren yoğunlaşmaya başladı[7]. II. Dünya Savaşı'nda Bulgaristan'ın nüfusu azaldığı için iş gücünü kaybetmemek için Türkiye'ye göç etmek isteyenlere zorluk çıkartmaya başladı.

---

4 Dayıoğlu, **a.g.e.,** 281-282.

5 Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri,** Ankara 1994, s.150.

6 Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912–1913),** Ankara 1993. s.63. Göçmenlerin, göçler sırasında yaşadığı kimlik çatışması ve kendini hangi kültürün bir öğesi olarak gördüğü konusu için bkz Amin Maalouf, **Ölümcül Kimlik,** Çev: Aysel Bora, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

7 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)** 030.10 00/241.629.15-1.

Levent Şahverdi Arşivi

II. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru ortaya çıkan Bulgaristan'dan gelen göçmen krizini CHP Hükümeti itidalli bir şekilde karşıladı. DP ise iktidardan daha kararlı bir politika izlemesini isteyerek, Çanakkale Milletvekili İhsan Karesioğlu, iktidarda olan CHP'den Türklere yapılan bu baskı ve zorlamaların aydınlatılmasını istedi[8]. DP Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu, Bulgar Hükümeti tarafından Pomakların isimlerinin değiştirildiğini, Türk kadınlarına şantaj yapmak için elbiselerinin çıkartılarak çıplak bir şekilde resimlerinin çekildiğini, kendilerine karşı direnenleri de öldürdüklerini öne sürdü[9]. DP'nin eleştirilerini de dikkate alan CHP, göçe planlı bir şekilde çözüm getirme niyetindeydi. Bunun için de 31 Mayıs 1947'de Bakanlar Kurulu kararnamesi ile iki devlet arasında yapılacak anlaşmayla göçün yıllara yayılması ve yılda 25–30 bin göçmen ile 500 bin Türk'ün ve 300 bin Pomak'ın Türkiye'ye yerleştirilmesi planlandı[10]. Kararnamenin amacı, yıllara yayılacak göçün Türkiye ekonomisine büyük yük getirmemesiydi. Hazırlanan plan uyarınca, Türkiye'ye yerleştirilecek göçmenlerin üretime geçmeleriyle birlikte, kendilerine yeter hale gelerek Türkiye ekonomisine katkı sağlamaları planlanmaktaydı[11]. Bu dönemde Bulgaristan'dan gelen göçmenler serbest göçmen vizesi ile Türk vatandaşlığına alındı[12].

1950 yılına gelindiğinde Bulgaristan'daki Türkler, bir yandan Bulgar makamlarından Türkiye'ye göç için pasaport isterken, diğer yandan da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye kabulleri konusunda dilekçeler yazarak Bulgar ve Türk yetkililerini bu konuda baskı altına almaya çalıştılar[13]. CHP Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak, bu kadar göçmen nüfusun kısa bir zamanda Türkiye'ye getirilmesinin mümkün olmadığını açıkladı[14].

CHP döneminde göçmen sorununun yeni başlaması ve sorunun mahiyetinin tam olarak anlaşılamamış olması göçmen meselesinde sorunlar yaşanmasına neden oldu.

---

8 **BCA.** 030.1.0/53.316.10-1.

9 **BCA.** 030.1.0/53.316.11-1.

10 Ömer E. Lütem, **Türk Bulgar İlişkileri, I,** ASAM, Ankara 2006, s.73.

11 H. Yıldırım Ağanoğlu, **Balkanların Makus Talihi Göç,** İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 312.

12 **BCA.** 030.18 01.02/115.93.14-1.

13 Şimşir**, a.g.e.,** s.214.

14 **Ayın Tarihi,** Sayı:201, Ağustos 1950 s.41.

Levent Şahverdi Arşivi

Demokrat Parti'nin Göçmen Politikası

14 Mayıs 1950 seçimleriyle iktidara gelen DP Hükümeti, CHP'den farklı olarak göçmenlerin iskân ve ihtiyaçlarının karşılanmasında daha aktif bir politika izledi[15]. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Bulgaristan'ın bütün göçmenleri Türkiye'ye göndermesi durumunda dahi hükümet olarak, göçmenlere sahip çıkılacağını belirtti[16]. Bazı yorumlara göre, bu göçün Türkiye'nin Batı Blokunda yer almasının bölgedeki sosyalist rejimler için yakın bir tehdit olarak algılanmasının bir sonucu olarak gerçekleştiği, Bulgaristan'ın Kore Savaşı'na tugay göndermesi nedeniyle Türkiye'yi cezalandırdığı öne sürüldü[17]. Böylelikle ekonomik olarak belirli bir yükün altına giren Türkiye, Kore'ye istenilen düzeyde asker gönderemedi.

Başbakan Adnan Menderes, Bulgaristan'ın yanlış bir politika izlediğini, zamanında CHP'nin Türk-Yunan mübadelesi ile Türkiye'de halıcılık sektörünü ayakta tutan bir halkı Yunanistan'a göndererek halıcılığı bitirme noktasına getirdiğini, Türkiye'den giden mübadillerin Atina'da halıcılık sektörünü zirveye taşıdıklarını belirterek yanlış bir politika izlendiğini vurguladı. Daha sonrasında ise tarım alanında Bulgaristan'ı kalkındıran Türklerin siyasi sebeplerle göçe zorlandığını ve bunun az nüfuslu Türkiye için önemli bir fırsat yaratırken, Bulgaristan için ise büyük bir kayıp olduğunu belirtti[18]. DP'nin eleştirilerine rağmen CHP, hükümeti göçmen meselesinde destekleyeceğini açıkladı[19]. CHP, milli mesele olarak baktığı göçmen politikasında dönem dönem hükümeti eleştirmesine rağmen hükümete gerekli desteği verirken, 1954 seçimlerinden sonra değişen siyasi atmosferin de etkisiyle göçmenlerin yerleştirilmesi konusunda iktidara karşı muhalefetini sertleştirdi.

10 Ağustos 1950'de Bulgar Hükümeti bir nota ile Türkiye'ye göç etmek isteyen 250.000 Türk'ün üç ay içerisinde Türkiye'ye kabul edilmesini istedi[20]. Gerekçe olarak da DP yönetiminin Bulgar düşmanlığı propagandasının, Bulgaristan Türklerine olumsuz şekilde yansıdığını ve tarım işçilerinin çalışmalarını durdurmaları sonucunda Bulgaristan'ın yıllık üretiminin düştüğü öne sürüldü[21].

---

15 Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, II, Özener Matbaacılık, İstanbul 1997, s.1541.

16 **Yeni İstanbul,** 29 Ağustos 1950.

17 Şimşir, **a.g.e.,** s. 223.

18 **Milliyet,** 4 Ekim 1950.

19 **Milliyet,** 6 Ocak 1951.

20 **Yeni İstanbul,** 24 Ağustos 1950; **Cumhuriyet,** 12 Ağustos 1950; **Ulus,** 10 Kasım 1950.

21 Ayşegül İnginar Kemaloğlu, **Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2012, s.95.

Levent Şahverdi Arşivi

10 Ağustos 1950 tarihli Bulgar notası sonucu Türkiye ile Bulgaristan arasındaki göç sorunu karşılıklı notaların verildiği ciddi bir döneme girdi. Türk Hükümeti, Bulgar Hükümeti'nin yayınladığı notanın devletlerarası yazışma nezaketinden uzak olduğunu, Türklerin taşınabilir mallarının Türkiye'ye getirilmesine izin verilmesini istedi[22].

Menderes Hükümeti'nin 28 Ağustos 1950 Tarihli Karşı Notası[23]

1- Bulgaristan Hükümeti'nin devletlerarası nezaket kurallarına aykırı bir ifade şekli kullanması esefle kınanmaktadır.

2- Bulgaristan'daki Türk azınlığının durumu, hakları, yaşamı bugün düşündürücü ve endişe verici bir duruma gelmiştir. 250 bin kişinin göçmek istemesi Bulgaristan'daki hayat şartlarının çok vahim bir durumda olduğunun bir göstergesidir.

3- Geçmiş zamanlarda insan haklarına gösterdiği riayetsizlik yüzünden büyük devletlerden protestolar alan Bulgaristan, hatalı muamelelerine devam etmektedir.

4- 1925 Türk–Bulgar Antlaşması'nın 2. maddesi; Türkiye'den Bulgaristan'a, Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç edecek kişilerin mal ve mülklerini diledikleri gibi tasfiye etmelerini sağlamak ve tasfiye bedellerini memleket dışına çıkarmaya engel olmamak şeklinde tezahür etmektedir.

5- Gelecek göçmenler arasında içtimai ve siyasi kanaatleri bakımından memleket için huzuru bozacak nitelikte olanlar bulunduğu takdirde, toprağına göçülecek memleketin bu gibilere giriş vizesi vermemesi doğaldır.

6- Türk konsolosluk memurları göçmenlere vize verirken sadece takdir haklarını kullanmakta, herhangi sözlü ya da yazılı bir beyan istememektedirler.

7- 1925 tarihli ikamet mukavelesinin 2. maddesine rağmen Bulgar makamları göç eden Türklerin menkul mallarını ve paralarını dışarıya çıkarmalarına izin vermemektedirler. Gelen göçmenler Türk Hükümeti'nden acil olarak yardım beklemekte ve bu nedenle iskânları zorlukla yapılmaktadır.

8- Elçilik memurlarının, göç edeceklerden ilk etapta öncelikli ihtiyaçlarını sağlayabilecek hısım ve akrabalara sahip olanların göç etme taleplerini karşılama-

22 Şimşir, **a.g.e.,** s.58-59.

23 **Cumhurbaşkanlığı Arşivi Celal Bayar Kataloğu,** (Ankara) 3/9-3 5379-2; **BCA.** 030.01 00/117.815.15.1-2; **Resmi Gazete,** 24 Temmuz 1950, Sayı:7564; **Yeni İstanbul,** 30 Ağustos 1950.

Levent Şahverdi Arşivi

ları doğal bir harekettir. Ayrıca bu memurların, göçmenlerin hareket müsaadesi almadan mal ve mülklerini tasfiye etmemelerini tavsiye etmeleri olağandır.

9- Göçmen vizesi işini hızlandırmak için konsolosluklar önemli birçok formaliteyi kaldırmıştır. Sınıra yığılan Türklerin durumu vahimdir.

10- Romanya ile Dobruca'daki Türk azınlığının nakli konusunda yapılan anlaşma sorunsuz uygulanmıştır. Bu Bulgaristan'a örnek olabilirdi.

11- Bulgaristan Halk Cumhuriyeti, insan haklarına ve devletler hukukuna aykırı olarak yapmaya çalıştığı tehcir hareketine devam ederse Türk Hükümeti milletlerarası kurumlara başvuracaktır.

12- Türkiye Cumhuriyeti, ırkdaşlarının muhaceretini doğal seyir hadleri dâhilinde her zaman kabul edecektir; ancak 250 bin göçmenin kısa bir sürede memlekete alınması kabul edilemez.

13- Göçmenlerin mal varlıklarının tasfiyesi ve Türkiye'ye nakli konusunda acilen bir anlaşma yapılmalıdır.

Türkiye'nin Sofya Elçisi Şefkati İstinyeli, yaptığı açıklamada Bulgaristan'da 250 bin değil 850 bin Türk'ün bulunduğunu, bu azınlığın muhaceretleri meselesinin iki hükümet arasında akdedilen bir antlaşma hükümlerine göre düzenlendiği ve bu antlaşmaya uymanın zorunlu olduğunu belirtti. Elçiye göre, 250 bin kişinin 3 ayda Türkiye'ye gelmesi mümkün değildi ve ayrıca bu göçmenlerin Türkiye'nin muhtelif bölgelerine iskânı ayrı bir mesele teşkil etmekteydi[24]. 1950 yılının Eylül ayı sonlarına doğru gelen göçmenlerin sayısı 26 bini aşmış durumdaydı. Bulgarların askerî kamyonlarla sınıra getirdikleri göçmenlere, eziyet olsun diye Kapıkule-Edirne yolu yaya yürütülmekteydi. Gelen göçmenler Bulgaristan'ın vahim durumda olduğunu belirtmişlerdi. Her geçen gün Türkiye'ye gelen göçmenlerin sayısı artmaktaydı. Edirne göçmen evi 360 kişilik kapasitesine karşın 1000 kişiyi kötü koşullar altında barındırmaktaydı. Göçmenler ilk olarak burada kalmakta ve buradan çeşitli yerlere dağıtılmaktaydılar[25]. Edirne'nin yanında Tekirdağ da Bulgar sınırında olması nedeniyle göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamak için önemli bir geçiş yeri görevi görmekteydi[26]. Kızılay, Çorlu ve Edirne'de 50 yataklı hastane kurdu.[27] Tarım Bakanlığı, göçmenlere kişi başı bedeli 60 kuruşluk iaşe maddesi

24 **Ulus,** 13 Ağustos 1950; **Zafer,** 5 Kasım 1950.

25 **Cumhuriyet,** 25 Eylül 1950.

26 **TBMM Tutanak Dergisi,** 9/41, s.33; **Milliyet**, 7 Ekim 1950.

27 **Türkiye Kızılay Derneği Kongreye Sunulan Raporlar 1952,** Ulus Basımevi, Ankara 1952, s.17.

Levent Şahverdi Arşivi

vermeyi kararlaştırdı[28]. Aynı tarihte Bakanlar Kurulu kararı ile valilere talimatname gönderilerek, göçmenlerin bakımları ve konaklamalarında planlı bir şekilde hareket edilerek, birer yardım komitesi kurulması istendi[29].

1950 yılında Bulgaristan'dan Türk göçlerinin hızlanmasıyla birlikte Türk Hükümeti iskânla ilgili problemleri çözmek için çalışmalara başladı. Maliye Bakanlığı 1950 mali yılı sonuna kadar yetmeyeceği anlaşılan İskân Genel Müdürlüğü ödeneğinin arttırılması için tasarı hazırladı. CHP, hükümetin gelecek göçmenlerin iskânı ile ilgili planlarını bilmek istiyordu. Bu sıralarda Edirne Karaağaç misafirhanesinde gelen göçmenlere yetecek miktarda barınma imkânı bulunuyordu. Hükümet tarafından Tekirdağ, Sirkeci ve Tuzla'da önceden yapılan göçmen evleri onarılarak hazır hale getirildi. Hükümet, sayıları hızla artan göçmenleri iskân edebilmek için yeni formül arayışı içerisine girdi. Göçmenlerin Mudanya demiryolu üzerindeki istasyon binalarına yerleştirilmesi kararı alındı[30]. Dalaman ve Koçarteke devlet çiftliklerinin Bulgaristan'dan gelen göçmenlere verilmesi kararlaştırıldı[31]. Tarım Bakanı Nihat Eğriboz, göçmenlerin adapte olmalarını kolaylaştırmak maksadıyla nispeten sıcak bölgelere yerleştireceğini bildirdi[32]. Urfa, Van, Bitlis ve Muş'ta bulunan boş tarım arazilerine alet ve tohumluk temini yapılarak göçmenlerin ilgili arazilere yerleştirilmesi düşünüldü[33].

DP, göçmenleri yerleştirme problemleri ile uğraşırken Bulgar Hükümeti, 22 Eylül 1950 tarihinde Türkiye'ye ikinci bir nota vererek Türk azınlığa kötü davranıldığını ret ederek Türklerin Türkiye'ye kayıtsız şartsız kabul edilmelerini istedi[34]. Bulgaristan'ın bu notasına karşılık Türkiye 16 Ekim 1950 tarihinde, 1925 tarihli "İkamet Sözleşmesi" çerçevesinde sert bir cevap verdi.

DP, üç ay gibi kısa bir sürede 250 bin kişinin Türkiye'ye yerleştirilmelerinin mümkün olmadığını, Bulgaristan'a verdikleri cevabi notalarda belirterek, Bulgar Hükümetiyle konuyla ilgili görüşmelerin başlamasını talep etmiş; ancak Bulgaristan, Türkiye ile görüşmelere yanaşmadığı gibi, tehdit dolu notalar göndermeye devam etmiş, hatta bazı vizesiz veya sahte vizeli Çingeneleri de Türkiye'ye gön-

28 **Yeni Sabah,** 2 Kasım 1950.

29 **BCA.** 030.18. 02/124.83.7-1.

30 **Ulus,** 16 Ekim 1950.

31 **Cumhuriyet,** 19 Ekim 1950.

32 **Yeni İstanbul,** 29 Ağustos 1950.

33 **Zafer,** 13 Ekim 1950; **Cumhuriyet,** 11 Ekim 1950.

34 **Akşam,** 7 Ekim 1950.

Levent Şahverdi Arşivi

dermeye çalışmıştı[35]. Bulgarların amacı, üretime katkı sağlamadığını düşündüğü Çingenelerden kurtulmak ve Bulgar ajanlarını Türkiye'ye sokarak mevcut düzeni bozmaktı[36].

Türk yasalarına ve özellikle 2510 sayılı yasaya göre, ancak Türk soyundan insanlar Türkiye'ye göçmen olarak alınabiliyordu ve Çingeneler Türk soyundan sayılmıyordu. Bu durum ileride hududun Türkiye tarafından kapatılmasına yol açtı. Ayrıca gelen kafilelerin arasına Bulgar ajanlarının karıştığından şüphelenilmekteydi[37]. Bulgarlar, göçmenlerin arasına komünist ajanlar sokmuş, bu ajanlar göçmenlerin arasında rahatça hudutlardan geçebilmişlerdi. Ajanlar genelde Çingenelerden tercih edilmekteydi. Çünkü Çingeneler Bulgaristan'da Türklere yakın yerlerde oturmakta, Türkçe konuşabilmekte ve Türk adetlerini çok iyi bilmekteydiler[38]. DP, Nazım Hikmet'in de sınırda bulunan göçmenlere Komünizm propagandası yaptığını iddia etti[39]. DP, bu zararlı faaliyetlerin önüne geçmek için "La Bulgarie ve Bulgaria" adlı 2 derginin Türkiye'ye girişini yasakladı[40]. Ayrıca Bakanlar Kurulu kararı ile Marko Marçevski'nin Mavi Kayalar romanı ile Bulgaristan okullarında okutulan Tabiat Bilgisi kitaplarının ülkeye girişi de durduruldu[41].

Türk Dışişleri Bakanlığı, 6 Ekim 1950'de Çingene aslından kimselere giriş ve transit vizesi verilmemesini birer tamimle konsolosluklara bildirdi[42]. 7 Ekim 1950 tarihinde Türkiye-Bulgaristan sınırı, DP Hükümeti'nin talimatıyla giriş ve çıkışlara kapatıldı. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü yaptığı açıklamada, "*Bulgarların hudutlardan vizesiz, Türk aslından olmayan birtakım eşhası sokmak için yaptıkları hareketler üzerine hükümet hudutları kapatmaya karar vermiştir"* demişti. Karar 7 Ekim sabahından itibaren uygulamaya konuldu[43].

Göçmenlerin Türkiye'ye geçiş yasağı her iki devlet tarafından kabul edilse de, Bulgar Hükümeti, 1925 Türkiye–Bulgaristan Antlaşması'na ve milletlerarası

---

35 **Cumhurbaşkanlığı Arşivi Celal Bayar Kataloğu,** 3/9-3 5379-6; **Zafer,** 2 Kasım 1950; **Vakit,** 18 Eylül 1950.

36 Mümtaz Faik Fenik, "Bulgarların Yeni Bir Küstahlığı", **Zafer,** 24 Eylül 1950.

37 **Vakit,** 8 Ağustos 1951.

38 **Cumhuriyet,** 26 Eylül 1950. Bulgarlar ve Almanlar II. Dünya Savaşı'nda da Çingeneleri casusluk faaliyetlerinde kullanmışlardı. **BCA.** 030.18. 01.02/125.29.7-1.

39 **Ayın Tarihi,** Sayı:215, Ekim 1951, s 67.

40 **BCA.** 030.10. 0.0/100.649.10-1.

41 **BCA.** 030.18. 01.02/125.29.7-1.

42 Özçelebi, **a.g.e.,** s. 69.

43 **Ayın Tarihi,** Sayı:203, Ekim 1950, s.11; **Milliyet,** 25 Ekim 1951; **Zafer,** 9 Ekim 1950.

Levent Şahverdi Arşivi

mukavelelere aykırı olarak, vizesiz geçişlere izin vermeye devam ediyordu. Bu durum karşısında Türk yetkilileri vizesiz gönderilen göçmenlere sınırı kapalı tuttu[44]. Bulgarlar Çingeneleri geri almayınca Çingeneler, Karaağaç'ta bir kışlada bekletildiler. İçişleri Bakanı Rükneddin Nasuhioğlu'nun talimatıyla 1146 Çingene'den Türk asıllı olduğu tespit edilen 260 kişi Türkiye'ye kabul edilirken Türk olmayanlar sınırda bekletildiler[45]. Sınırın kapanmasından sonra Bulgar Hükümeti, Türk elçiliğine yeni bir nota vererek; Türk Hükümeti'nin sınırı kapatmasını geç haber vermesini protesto etti[46]. DP'nin izlemiş olduğu bu kararlı politika sayesinde uluslararası kamuoyu karşısında Bulgarlar, sınırdaki göçmenlerin sorunlarıyla ilgilenmeye başladı.

Bulgar Hükümeti, göçmenlere ülkeyi terk etmeleri için 48 saat verdi ve bu müddet sonunda ellerine geçirdikleri Türkleri hayvan taşımada kullanılan tren vagonlarına bindirerek göç etmeye zorladı. Ayrıca Bulgarlar; Kırcalı, Mestanlı, Darıdere, Kuşkovak ve Çorbacılar'dan topladıkları 70 vagon dolusu Türk'ü Bulgaristan'ın kuzeyine ve batısına sürdü[47]. Türkler, Bulgar Hükümeti'ne, henüz taşınmaz mallarını ve hayvanlarını satamadıklarını, pasaportlarını çıkaramadıklarını bildirdilerse de, Bulgar Hükümeti göçmenleri göçe zorlamaya devam etti[48]. Bu durum karşısında İçişleri Bakanı ve İskân Umum Müdürü, Edirne–Karaağaç'taki göçmen evine giderek göçmenlerin durumu hakkında bilgi aldıktan sonra Bulgaristan'ın izlediği bu baskıcı politika, Türk delegesi aracılığıyla, Birleşmiş Milletler Özel Siyasi Komisyonu'na bildirildi.

DP, 16 Ekim 1950'de Bulgaristan Elçiliği'ne bu sorunun Türk-Rum mübadelesi ile karıştırılmaması gerektiğini ortaya koyması üzerine karşılıklı yer değişimi Milletler Cemiyeti'nin seçtiği tarafsız komisyonca yürütülmesine karar verildi. Mübadeleler sırasında göçmenlerin taşınabilir malları nakledilirken, taşınmaz malları ise kurulan komisyonlar tarafından gerekli değerlendirmeler yapıldıktan sonra taraflar arasında takas edildi[49]. 24 Ekim 1950'de Türkiye'deki Merkezi İskân Komisyonu aldığı bir kararla, vizesiz geldikleri için alıkonan göçmenlerin Türkiye'deki akrabalarının yanına yerleşmeleri şartı ile ülkeye alınmalarına izin verdi[50].

44 **Cumhuriyet,** 8 Ekim 1950; Pars Tuğlacı, **Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri,** Cem Yayınları, İstanbul 2003, s.43.

45 **BCA.** 030.01/17.99.11-1.

46 **Ulus,** 13 Ekim 1950; **Cumhuriyet,** 28 Kasım 1950.

47 **Ulus,** 2 Ekim 1950.

48 **Milliyet,** 27 Şubat 1951; **Ulus,** 4 Ekim 1950.

49 **Ulus,** 17 Ekim 1950.

50 **Cumhuriyet,** 24 Ekim 1950.

Levent Şahverdi Arşivi

1 Kasım 1950 tarihinde TBMM'de konuşan Cumhurbaşkanı Celal Bayar, "*Göçmenler meselesi hakkında Bulgaristan Hükümeti nezdinde yaptığımız teşebbüsler müspet bir netice vermediği takdirde hükümet, bu mühim ihtilafı milletlerarası mercilere intikal ettirmek kararını şimdiden vermiş bulunmaktadır*"[51] diyerek Türkiye'nin göçmen politikasındaki kararlı tutumunu yansıttı. Bayar'ın konuşmasından hemen sonra Dışişleri Bakanlığı tüm elçilik ve konsolosluklara gönderdiği tamimle sorunun Birleşmiş Milletlere taşınacağını bildirdi. DP'nin bu kararlı tutumu karşısında Bulgar Hükümeti, yumuşamaya giderek masaya oturmayı kabul etti. Türk yetkililer vizesiz gönderilen Çingenelerin geri alınmasını, bundan sonra vizesiz ya da sahte vizeli kimselerin Türkiye'ye gönderilmemesini talep ederek bu şartlar yerine getirildiği takdirde sınırı açacaklarını bildirdi. İki ay süren görüşmelerden sonra Bulgaristan bu şartları kabul edince 2 Aralık 1950 tarihinde göçler yeniden başladı[52]. Bulgaristan'ın bu şartları kabul etmesinde Türkiye'nin sorunu Birleşmiş Milletlere götürme tehdidi ve Sovyetlerin Dobruca'daki Türkleri çıkartma planı dolayısı ile Bulgaristan'ı yalnız bırakması etkili oldu[53]. Amerika, bu durumda Bulgaristan'ı eleştirerek DP'nin izlediği politikayı takdir etti[54]. Kore Savaşı'nda DP'nin Amerikan yanlısı bir tutum sergilemesi de bu durumu ayrıca etkiledi.

Sorun çözüldükten sonra DP, göçmenlerin daha sağlıklı taşınabilmesi için bazı önlemler aldı. Her ile kontenjanlar ayrılarak, Göçmenlere Yardım Birliği kuruldu. Göçmen Piyangosu tertip edildi[55]. Göçmenlerden Gelir ve Kurumlar Vergisi mükelleflerine yapılacak yardımlara mahsuben vergi indirimi kanunu çıkarıldı[56]. Amerika, bu durum karşısında göçmenlere iskânlarında kullanmak üzere fonlardan yardım gönderdi[57]. Ayrıca Amerika'da Rhode İsland'ın Provedince şehrindeki Türk vatandaşlar, göçmenler için kullanılmak üzere Celal Bayar adına 1020 dolarlık çek göndererek[58] bu yardım listelerinin kendilerine iletilmesini rica ettiler[59].

---

51 **TBMM Tutanak Dergisi,** V/34 s.202; **Yeni Sabah,** 2 Kasım 1950; **Zafer,** 2 Kasım 1950; Mustafa İlbey, **Göçmenlerin Çilesi,** Ankara 2008, s.21.

52 **Zafer,** 3 Aralık 1950.

53 **Ulus,** 3 Aralık 1950.

54 **Yeni Sabah,** 3 Kasım 1950.

55 **Yeni İstanbul,** 26 Ağustos 1950; **Milliyet,** 7 Kasım 1950.

56 **Resmi Gazete,** 19 Ocak 1951,7712; **TBMM Tutanak Dergisi,** IV/27, s.161.

57 **BCA.** 030.18. 01/127.85.18-1.

58 **Cumhurbaşkanlığı Arşivi Celal Bayar Kataloğu,** 3/6-12, 3026-9

59 **Cumhurbaşkanlığı Arşivi Celal Bayar Kataloğu,** 3/6-12, 3026-2; **Zafer,** 7 Nisan 1951.

Levent Şahverdi Arşivi

Bulgar Hükümeti, anlaşmaları hiçe sayarak göçmenlere zorluk çıkarmaya devam etti[60]. 100 bin leva değerindeki bir araba satılığa çıkarıldığında, birkaç bin levaya dahi alıcı bulunamamaktaydı. Çünkü yeni alıcının inisiyatifindeki mala bir bahane ile hükümetin el koyması daima mümkündü. Böylece müşterisizlikten alıkoyulan eşyalar Emek Kooperatiflerine aktarılmaktaydı[61]. DP, Bulgaristan'ın göçmenlere baskı yapmasının sebebini Türkiye'nin Kore Savaşı'nda Komünistlere karşı savaşması olarak değerlendiriyordu[62].

Bu dönemde Bulgar göçmenlerinin yanında farklı ülkelerden de göçmenler Türkiye'ye geliyordu. Yugoslavya, 1950 yılında Türkiye ile yapılan anlaşma ile ülkesinden göç eden Türklerin zararlarını ödemeyi kabul etti[63]. Ürdün'den Türkiye'ye göç eden bazı aileler Urfa'nın Akçakale ilçesine yerleştirildi, fakat arazi meselesi buradaki halk ile aralarında sorunların yaşanmasına neden oldu[64]. Yemen'den Türk asıllı göçmen ailelere iskânlı göçmen olarak yerleşme hakkı tanındı[65]. Hindistan, Doğu Türkistan ve Pakistan'dan da 1850 Türk asıllı aile Türkiye'ye getirildi[66]. Bunlardan Urfa Ceylanpınar'a yerleşen 92 aileye ev yapmaları için kereste yardımı yapıldı[67]. Urfa Viranşehir'e yerleşen ailelere Halkevi binası tahsis edildi[68].

1951'in sonuna kadar Bulgaristan'dan 154.393 göçmen gelirken diğer ülkelerin tamamından 3.336 göçmen Türkiye'ye geldi[69]. Bulgaristan'dan gelen göçmenler siyaset üzerinde iki partiyi karşı karşıya getirirken, Ortadoğu'dan gelen göçmenler, siyaset üzerinde CHP ile DP arasında herhangi bir çekişmeye ve tartışmaya yol açmadı.

---

60 **Milliyet,** 10 Mart 1951.

61 **Ayın Tarihi Dergisi,** Sayı:202, Eylül 1950, s.104; **Milliyet**, 4 Ekim 1950.

62 **DP Grup Toplantı Tutanakları,** 5 Aralık 1950, s. 112; Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 344.

63 **Ulus,** 1 Ekim 1950.

64 **BCA.** 030.10. 01/117.815.24-1.

65 **BCA.** 030.18. 1.2/137.106.1-1.

66 **BCA.** 030.18. 1.2/128.19.6-1.

67 **BCA.** 030.18 01.02/144.70.3-2.

68 **BCA.** 490.1.00/1793.1267.3-1.

69 **Türkiye Kızılay Derneği Kongreye Sunulan Raporlar 1952,** Ulus Basımevi, Ankara 1952, s.17.

Levent Şahverdi Arşivi

1951 yılında ise Bulgaristan'dan Türkiye'ye yaklaşık 100 bin Türk daha göç etti. Ancak Bulgaristan'ın yine Türk göçmenlerinin arasına yeniden Çingeneleri sokmaya çalışması, Türkiye'nin bir kez daha sınırı kapatmasına neden oldu[70]. Sınıra yığılmalardan ötürü Türkiye sınırı tekrar açıldı, göç alımının devamı sağlandı; ancak bu sefer Bulgaristan, bu yöndeki politikasını gözden geçirerek Türklerin göçünü yasakladı. Bunun nedeni de Bulgaristan'da devam eden sanayileşme sürecinin, işgücüne olan ihtiyacı arttırmasıydı[71]. Türkleri kendi topraklarında tutmak için Komünist yönetim, 1951 yılında çıkardığı bir kararnameyle Türkçe gazete, dergi ve kitap yayınlanmasına komünist ilkelerin dışına çıkmamak koşulu ile izin verdi[72].

Bulgaristan, göçmenler üzerinde baskı kurarak önemli yasaklamaları beraberinde getirdi. Baskılardan Şumnu'dan 250 göçmen ailesi sınıra doğru yola çıktı[73]. Göçmenler kendilerine tanınan 15 günlük bir süre içerisinde mallarını tasfiye etme imkânını bulamadıkları gibi bir kısmı da türlü bahanelerle Bulgar Hükümeti'ne borçlu çıkarılarak sınırdan geri döndürüldü. Türkler, günlerce aç bırakıldıktan sonra tüm göçmen kafilelerinin trene binmesi için 20 dakikalık zaman bırakılmaktaydı. Bulgar makamları göçmenlere ait okul diplomalarının çıkışına izin vermemekteydi. Bulgaristan Hükümeti zorluk çıkarmak amacıyla göçmenlerin kendilerini getiren tren ve eşya katarlarını ayrı zamanlarda naklet-mekteydi. Birkaç ailenin eşyası bir vagona konmaktaydı ve Bulgarlar tarafından ilk sevk yerlerinde birer göçmen vagon başı olarak tayin edilmekteydi. Nakliye için göçmenler Bulgaristan'a ücret ödemek zorundaydılar. Türkiye'ye gelen eşya vagonları Edirne'de boşaltılmaktaydı[74]. Bulgaristan'da göçmenlere işkenceler yapılıyor, hastalıkların yayılmasına göz yumuluyordu. Göçmenler paralarına el konulduğundan istasyonlarda kış ortasında zor durumdaydılar. Odun, yiyecek hayati önemdeki ihtiyaçlar göçmenlere fahiş fiyata satılıyordu[75]. Bulgar makamları, göçmenlerden pasaport alabilmeleri için yüksek ücretler talep ediyor ve bazı göçmenleri vagonlara bindirerek bilinmeyen yerlere gönderiyordu[76].

---

70 **Cumhurbaşkanlığı Arşivi Celal Bayar Kataloğu,** 3/9-3 5379-6.

71 Kemal H. Karpat, **Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk,** İmge Yayınları 2004, s. 341.

72 **BCA.** 490.1.00/607.105.18.1

73 **Ulus,** 8 Ocak 1951.

74 **Zafer,** 12 Ekim 1950.

75 **Ulus,** 10 Mart 1951.

76 **Cumhuriyet,** 18 Mart 1951; **Ulus,** 18 Mart 1951.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin çeşitli yerlerine dağıtılmış olan göçmenler, günler sonra Edirne'ye geri dönerek ilgili Türk makamlarından eşyalarının durumunu ve yerini sormaktaydılar. Bu, Bulgaristan'ın amaçladığı gibi Türkiye'de karışık bir durum yaratmaktaydı.

8 Mart 1951 tarihinde Sofya Türk Büyükelçiliği Başkâtibi Sadun Terem, Türkiye'ye girerken Svilengrad'da aranarak hamili bulunduğu kurye evrakının mühürleri tabanca tehdidiyle sökülerek açıldı. Mühürlerin açılması devletlerarası kaidelere aykırı olduğu için DP Hükümeti, Bulgaristan'a yeni bir nota vererek memurların cezalandırılmasını istedi. Bulgar makamları, 22 Mart 1951 tarihinde verdiği cevabi notada, bu olayın kaçakçılık yapılacağı ihbarı üzerine gerçekleştirildiğini, kâtibin üzerinden yüklü miktarda altın ve döviz çıktığı, kurye mektubunun da üzerine kurye zarfları adedinin yazılmamış olması nedeniyle açıldığını belirtti[77]. Diplomatik krize neden olan bu olaya Türkiye sert bir şekilde tepki gösterdi[78].

Türk Hükümeti göçmenlerin sınırın ötesinde yaşadıkları problemlerle de ilgilenmeye çalışıyordu. Bunun için milletlerarası Kızılhaç Cemiyeti'ne başvuru yapılmasına rağmen herhangi bir cevap alınamıyordu. Sözleşmede muhacirlerin yanlarında malları ve hayvanlarını götürmek için açık bir ifade mevcut iken, Türk göçmenlerin bu haklardan faydalanmalarına imkân verilmiyordu. Türk Kızılay'ı ise göçmenlere 104.108 TL'lik bir destekleme yardımında bulundu[79].

Bulgarlar, Türkiye'ye kısa bir zaman içerisinde yüksek rakamda göçmen göndererek, Türk ekonomisinin bozulmasını hedeflediler. Bulgaristan, Türkiye ile yaptığı anlaşmaya göre günlük en fazla 800 göçmen göndermeyi taahhüt ettiği halde, sınıra sağlık şartlarını dikkate almadan 25 bin insan yığdı. Svilengrad'a yığılan göçmenler arasında rahatsızlıklar ve hastalıklar meydana geldi[80].

Türkiye'de ilçe ve bucaklarda göçmenler için ayrılan kontenjanlar doldu. Örneğin Bursa'da 3 bin olarak kararlaştırılan göçmene rağmen buraya Ocak ayı sonuna kadar 10.324 kişi geldi. Bursa'da bu sayının 15 bini bulması bekleniyordu. Burada göçmenlerin iş bulma sorunu yaşamamaları için bir kısmı Merinos Fabrikasında istihdam edildi[81].

---

77 **Ulus,** 17 Mart 1951.

78 **Ulus,** 8 Nisan 1951.

79 **Türkiye Kızılay Derneği Kongreye Sunulan Raporlar 1952,** Ulus Basımevi, Ankara 1952, s. 8.

80 **Ulus,** 18 Şubat 1951.

81 Amiran Kurtkan, "1950-1951 Yılında Türkiye'ye Tehcir Edilen Bulgar Türkleri Etrafında Anket Usulü Tatbikatı Göçmenlerin Mesleki Durumları", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,** XXII, İstanbul (Ayrı Basım), s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

Bulgar Hükümeti, göçün düzenli bir duruma gelmesini dikkate alarak zorluk çıkartmak için bazı uygulamalara gitti. 1952 yılı için vergi alınması, vergilerini vermeyenlere haciz uygulandı. Kadınlardan kişi başı 1 kg saç istenmekte, vermeyenlerin saçları kesilerek Rus kamplarında işçi olarak çalıştırılmaları sağlanmaktaydı. Ayrıca Sofya'da dikilecek Stalin heykeli için para talep edilmekte ve Güney Kore ordularına karşı savaşan Komünistlere para toplanmaktaydı[82].

DP, Bulgarların bu politikaları karşısında göçmenlerle ilgili yeni bir karar ile 1 Ocak 1950'den itibaren Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen ve gelecek bütün göçmenleri "iskânlı göçmen" kategorisine alarak göçmenlere yardım eli uzattı[83]. Bu tarihten itibaren Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelecek tüm göçmenlere "serbest göçmen" vizesi yerine "göçmen" vizesi verilmeye başlandı, bu durum hiç şüphesiz baskılardan kurtulmak isteyen Bulgaristan'daki Türklere, Türkiye'ye göçü daha cazibeli hale getirdi[84]. DP'nin iskânlı göçmen statüsünü kabul etmesiyle birlikte göç planlı programlı bir duruma geldiği için Bulgarların ellerindeki en büyük koz olan Türkiye'nin göçmenleri düzenli iskân yapamıyor propagandası engellenmiş oldu[85].

Adnan Menderes, Sovyetler'in ve Bulgaristan'ın sıkıntılar çıkarmasına rağmen her türlü tedbiri aldıklarını söyleyerek göçmenlerinin iskân ve ihtiyaçlarının karşılanması için büyük çaba gösterdiklerini açıkladı[86]. DP, gelenlere geçici göçmen vesikası verdikten sonra işlemleri tamamlananların Türk vatandaşlığına geçmelerinde herhangi bir sorun çıkarmadı[87].

DP, 17 Kasım 1951'de Bulgaristan'ın göç şartlarına uymamasından dolayı sınırı kapattı. Vizesiz göçmenlerin ve Çingenelerin gönderilmesini gerekçe göstererek bu durumun Bulgar memurları tarafından dikkate alınıncaya kadar yasağın

---

82 **Ulus,** 28 Mart 1951.

83 **Cumhurbaşkanlığı Arşivi Celal Bayar Kataloğu**, 3/9-3 5379-5; **TBMM Tutanak Dergisi,** VI/65 s.199.

84 **BCA**. 030.18 01.02/125.32.2; **Ulus,** 29 Aralık 1951; Kemal H. Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk,** İmge Kitabevi, Ankara 2004, s. 341; İbrahim Kamil, **Bulgaristan'daki Türklerin Statüsü,** Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1989**,** s. 53.

85 **Cumhurbaşkanlığı Arşivi Celal Bayar Kataloğu,** 3/9-3 5379-7.

86 **Zafer,** 25 Kasım 1951.

87 **BCA**. 030.18 01.02/124.80.24; Ali Tanoğlu, "Bulgaristan Türklerinin Son Göç Hareketi", **İktisat Fakültesi Mecmuası,** C:14 (1952-1953), Sayı:1-4, s. 145. DP Hükümeti Bulgaristan'dan göç eden Türklere her türlü kolaylıklar sağlayarak oturma izni verirken Ortadoğu'dan gelen Türk göçmenlere aynı kolaylığı göstermeyerek oturma izinlerinde sıkıntılar çıkardı.

Levent Şahverdi Arşivi

geçerli olacağını vurguladı. Bu nota üzerine Bulgar Hükümeti, sorumluluk almamak için sınırın kapalı olduğu iddiasıyla göçmenlerin sevkinin durdurulduğunu açıkladı[88].

Demokrat Parti'nin Göçmenleri Yerleştirme Politikası ve Yaşanan Sorunlar

DP, CHP döneminde göçmenlerin çok sıkıntılar çektiğini yeterli ölçüde sorunlarla ilgilenmediğini ve plansız hareket ettiklerini öne sürdü. DP, kendi dönemlerinde sevk edilen muhacirlerin planlı ve programlı bir şekilde yerleştirildiklerini, Edirne ve Tekirdağ'da her ihtiyaçlarının karşılandığını ajanlık yapanlar dışında herkesin memnun olduğunu açıkladı[89].

DP, göçmenlerin rahat ve sağlıklı bir ortamda yerleştirilmesi için bir iskân planı hazırlamıştı.

1) Türk soyundan olan ve Türkçe konuşan muhacirler alışık oldukları iş ve iklim koşullarına göre iskân edilecekler ve bunlardan yeni bir köy oluşturulabilecekti. Anadili Türkçe olmayanlar, kendi soylarından olan ve kendi dillerini konuşan köylerde iskân edilemeyecekler, diğer yerlerde de geniş bir topluluk oluşturamayacaklardır. Ayrıca bunlar Trakya ve Doğu sınırı boyunda da iskân edilmeyeceklerdi.

2) İskân isteğinde bulunan mülteciler, sakıncalılık durumları ilgili bakanlıklarca araştırıldıktan sonra 1. maddedeki koşullara göre muhacir işlemi göreceklerdi.

3) Türk soyundan olan ve anadili Türkçe olan göçebeler, ilgili bakanlıklarca belirlenecek yerlerde toplu ya da dağınık iskân edilebilecekler. Türk soyundan olmayan ve anadili Türkçe olmayanlar iskâna uygun Türk köylerine serpiştirilerek iskân edilecekler ve yerleştirildikleri yerde nüfusun %10'unu geçmeyeceklerdi.

4) Gezginci Çingeneler hiçbir zaman toplu olarak ve yeniden köy kurularak yerleştirilmeyecek, uğraşılarına ve geçim koşullarına göre birbirine yakın olmayan Türk köylerine 5 haneyi geçmeyecek şekilde dağıtılarak iskân edileceklerdi.

5) Yeni oluşan muhacir köyleri, demir ve karayolu ulaşımına, tarım ve sağlık koşullarına uygun yerlerde oluşturulacaktır. İskân programına göre, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Genel Kurmay Başkanlığı'nın görüşle-

88 **Ulus,** 1 Aralık 1951; **Cumhuriyet,** 18 Kasım 1951.

89 **TBMM Tutanak Dergisi**, 9/41, s. 232.

Levent Şahverdi Arşivi

rini alarak yeniden köy kurabilecekti. Yeniden köy kurulurken ülke iskân kategorisine ayrılıyordu: Birinci Kategori: nüfus yoğunluğu düşük, coğrafi ve kültürel olarak Türk kültür ve nüfusuna gereksinimi olan Doğu ve Güneydoğu illeri ile nüfus yoğunluğu düşük coğrafi ve siyasi önemi olan Trakya illeri, İkinci Kategori: Akdeniz kıyısı illeri ve Ege Marmara kıyısı illeri, Üçüncü Kategori: Merkez Anadolu ve Batı Anadolu olacaktı[90].

İçişleri Bakanlığı, Merkezî İskân Komisyonu, Devlet Demir Yolları ve Devlet Deniz Yolları ile işbirliği yaparak gelecek göçmenlerin muhtelif illere taksimi için gerekli tedbirleri aldı. Ankara'da kurulan bir komisyon, Ankara'nın iskâna elverişli yerlerini ve bu ile ne kadar göçmen kabul edileceğini tespit etti. Ankara Valisi, şehirde çalışan memur ve subayların göçmenlere yardım etmesi için çağrıda bulundu[91]. Bingöl'de yerleştirilmesi düşünülen göçmenlere yardımları toplamak için iki adet heyet kuruldu. Ankara'ya gelen göçmenler daha çok Haymana, Çubuk ve Beypazarı'na yerleştirildi[92]. Keçiören Aktepe mevkiinde göçmenler için geniş bir alan tahsis edildi[93]. Zorluk yaşanmasın diye Edirne ve Tekirdağ'daki göçmen evleri yeniden takviye edilerek göçmenlerin mesleklerine göre dağıtım yapılmasına özen gösterildi[94]. Zanatkârlar, İstanbul, Ankara, İzmir, Kayseri; tütün işleriyle uğraşanlar Samsun; bahçe işi ile uğraşanlar ise Antalya'ya yerleştirildi[95]. Göçmenlerin memleketin çeşitli bölgelere sevk edilmesi sürerken, bazen de kafileler kalabalık olduğu için meslekleri ve ilgi alanları dikkate alınmadı. Bulgaristan'da tütüncülükle meşgul Kırcaalililer, Konya–Eskişehir'e, buğday yetiştirenler de pamuk ziraatına elverişli bölgelere gönderildi[96].

DP, göçmenlerin konaklama ve nakil işlemleri için 200.000 lira harcama yaptı[97]. Tarım Bakanı Nihat Eğriboz, göçmenlere aile başı 5500 lira yardım yapılacağını açıkladı. Göçmenlerin bu paranın 1400 lirası ile ev yapmalarına, geri

---

90 Fikret Babuş, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik–Sosyal Politikalar Çerçevesinde Türkiye'de Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları,** Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 284.

91 **BCA.** 030.01 00/117.147.4-2.

92 Yusuf Sarınay**,** "Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara'ya Yapılan Göçler (1923-1990)" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXVIII/ 81, Kasım 2001, s. 372.

93 **BCA.** 030.18 01.02/135.40.9-2.

94 **BCA.** 030.18. 01.02/124.83.7-1.

95 **Milliyet,** 7 Ocak 1951; **Zafer,** 22 Kasım 1950.

96 **Ulus,** 8 Haziran 1951.

97 **Ayın Tarihi,** Sayı: 209, Mayıs 1951, s. 45.

Levent Şahverdi Arşivi

kalan kısmı ile de ziraat aleti ve hayvan almaları kararlaştırıldı. Her aileye yarım dönüm bahçe ve 200–500 dönüm arasında değişen büyüklükte tarla tahsis edilecekti[98]. Atatürk'ün manevi kızı Makbule Atadan da göçmenlere 1.000 lira yardımda bulundu[99]. Kırsal alanlarda kurulan köylerde imar planı doğrultusunda ortak kullanım alanları belirlenerek, okul, cami, köy konağı gibi bazı sosyal tesisler de kuruldu[100]. Ev yapmaları için kendilerine parasız kereste verildi[101]. Çocukları ilkokul döneminde olanlar İstanbul'un Fatih semtine yerleştirilerek, okul masrafları Okul Aile Birliği Derneği tarafından karşılandı[102]. Eskişehir'de Göçmenlere Yardım Cemiyeti kuruldu. Bu dernek ordu evinde düzenlediği müsamere ile Eskişehir'de yakın ilgiyle karşılanarak 1000 lira yardım topladı[103]. Ayrıca Çukurova'daki göçmenlere bölgenin önde gelen kişilerden CHP'nin eski Milletvekilleri Damar Arıkoğlu, Kasım Ener ve Mehmet Sabuncu maddi destekte bulundu[104]. Yetenekli olan göçmen çocukları erkek sanat okuluna yatılı ve ücretsiz olarak alınarak[105] çocukların sağlık ihtiyaçları karşılandı[106].

Göçmenlerin kişisel eşyaları, malları ve hayvanları gümrük resmi bir defaya mahsus olmak üzere bütün vergilerden muaf tutuldu. Çiftçilerin ise 6.000 liraya kadar olan çift hayvanları, araba ve her türlü zirai araçları vergi dışında tutularak, aynı uygulamadan esnaf ve serbest meslek ile uğraşanları da faydalandı. Tüccarlarda ise vergiden muaf olma oranı 12.000 lira olarak tespit edilerek, bu kesimden, pasaport, vize, nüfus, nakil, tapu ve damga resmi vergisi alınmadı[107]. Yerleşenler 5 yıl boyunca bina ve arazi vergisi ödemezken, 22 yaşını doldurmuş erkek göçmenler de askerlikten muaf tutuldu. Dünya Sağlık Örgütü'nün göçmenler

98 **Cumhuriyet, 7** Ocak 1951; B. Beğlan Toğrol, **112 Yıllık Göç (1878-1989),** İstanbul 1990, s.121.

99 **Milliyet,** 22 Ocak 1951.

100 Filiz Doğanay, "Türkiye'ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi", **Toplum ve Göç - II. Ulusal Sosyoloji Kongresi**, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1997, s. 197.

101 **BCA.** 030. 18.01.2/123.76.1-1.

102 **Milliyet,** 11 Ekim 1950.

103 Teoman Karakaplan, **Eskişehir Basınında Demokrat Parti İktidarı (1950-1960),** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2009 s.63.

104 **Demokrat,** 22 Mart 1951.

105 **Akşam,** 26 Temmuz 1951.

106 **BCA.** 030.18 01.02/128.35-1.

107 Kadircan Kaflı, **Türkiye'ye Göçler,** İstanbul 1966, s. 42.

Levent Şahverdi Arşivi

için gönderdiği ilaç ve sağlık malzemelerinden gümrük vergisi alınmadı[108]. Ziraat Bankası, Toprak Mahsulleri Ofisi'nden aldığı buğdayları alış fiyatı üzerinden göçmenlere sattı[109].

DP, masraflara kaynak oluşturmak için yardım cemiyetleri kurulmasını, tuz, sigara, içki, posta pulu maddelerine zam yapılmasını, her ilde yardım komiteleri tarafından yatak, yorgan, elbise gibi eşyalar toplanmasını kararlaştırdı[110]. Ayrıca sürekli gelir getirmesi için Göçmen Pulu çıkarılmasına karar verildi[111].

DP, çıkardığı diğer bir kanunla, gelir veya kurumlar vergisi mükellefleri tarafından 1 Ocak 1951 tarihinden 31 Aralık 1953 tarihine kadar makbuz karşılığında göçmen ve mültecilere, Türkiye Yardım Birliği'ne yapılacak nakdi bağışların, yıllık beyanname ile bildirilecek gelirlerden ve kurum kazançlarından indirilmesini sağladı[112].

1950 yıllarında Bulgaristan'dan gelen göçmenler için Bursa-Mudanya yolu üzerinde Hürriyet, İstiklal, Adalet Mahallelerinin inşası ile birlikte kentin kuzey batısında 1500 kişilik yeni bir yerleşim yeri kuruldu[113]. Orhangazi'ye yerleşenler, halkın kendilerine misafir gibi davranmadıklarını çok iyi yaklaşım sergilediklerini belirterek memnuniyetlerini dile getirdiler[114]. 201 göçmen çiftçi ailesi için Bursa'da Gölkıyı ve Hürriyet köyü inşa edildi. 1950-1951 göçü ile gelenler için Hürriyet, Adalet ve İstiklâl semtleri kurularak ikametleri için birçok konut yapıldı[115]. Ayrıca Bursa'da göçmenlere yardım derneği kuruldu[116]. Samsun'da yapılan tespitler sonucunda 3 bin göçmenin bölgeye iskân edilmesine karar verildi[117]. Sinop'a da Karadeniz vapuru ile göçmenler gönderilmişti. Yüksek Mimarlar Bir-

108 **BCA.** 030.18 01.02/126.59.1.

109 **BCA.** 030.18 01.02/133.84.20-1.

110 **Zafer,** 12 Ekim 1950; **Ulus,** 19 Ekim 1950.

111 **Milliyet,** 4 Ocak 1951.

112 **Düstur,** Cilt, 32. III Tertip, Ankara 1951, s.316.

113 **Ayın Tarihi,** Sayı:227, Ekim 1953, s.45; Sema Güler Bilgi, **Erken Cumhuriyet Döneminde Bursa'da Gündelik Yaşam (1923-1950),** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2006, s.123.

114 **BCA.** 030.01 00/18.103.36.1-1.

115 Kurtkan, **a.g.e.,** s.6.

116 **Ulus,** 16 Ekim 1950.

117 **Ulus,** 15 Aralık 1950; Ahmet Tacemen, **Bulgaristan Türkleri,** Türkocağı Yayınları, Adana 1991, s.127.

Levent Şahverdi Arşivi

liği, Ankara ilinde iskân edilecek göçmenler için konut yapılmasını planladı[118]. Mersin'in Tarsus ilçesi Bodroz köyüne yerleştirilen göçmenler çok sıkıntılar yaşadıklarını, halkın kendilerine kötü davrandığını, yazın çok sıcak olduğu için sıtma hastalığına yakalandıklarını bildirerek Cumhurbaşkanı Celal Bayar'dan yardım istediler[119]. İçişleri Bakanlığı'nın yaptırdığı inceleme sonucunda göçmenlerin durumlarının iyi olduğu asıl amaçlarının Eskişehir'de akrabalarının yanına yerleşmek için bahaneler ürettikleri tespit edildi[120]. Mersin Valisi, zor durumda olan göçmenlere halkın yardım etmesinin bir vatan görevi olduğunu belirterek[121], Mersin Halkevi'nde yapılan toplantı sonucu göçmenlere yardım için Muvakkat İskân Komitesi, Bahçeciler Komitesi, Yardım Komitesi kurulmasına karar verdi[122].

Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü, köylerde iskân edilecek çiftçi göçmenlere yeterli ölçüde arazi ve çift hayvanı verileceğini açıklayarak[123] bu işler için ABD yardım fonundan bile kendi bütçesine para aktardı[124]. Ziraatla uğraşan göçmenlerin bir kısmı Urfa, Kayseri, Kütahya ve Manisa'ya gönderilerek, iskânları sağlandı[125]. Ayrıca Tekirdağ Milletvekili Zeki Eratman, Muş, Van, Bitlis, Tunceli vilayetlerinde 9 milyon dönüm boş arazinin bulunduğunu göçmenler için bunun kullanılması gerektiğini söyledi[126]. İstanbul'da Selimiye Kışlası'nın göçmenlere tahsis edilmesi düşünülmesine rağmen[127] DP, İstanbul'da fazla göçmenin bulundurulmasının konut sorununa yol açacağını belirterek sıcak bakmadı[128]. Göçmenlerin ülke ekonomisine katkı sağlaması için tarımsal alandaki tecrübelerini ortaya çıkartıcı yerleşkeleri tercih etmeyi daha uygun gördü. DP'nin hedefi göçmen nüfusunu ülke ekonomisini kalkındırmaya yönelik harekete geçirmekti.

13 Nisan 1951 tarihli 3/12711 sayılı kanun ile iskân mevzuuna göre yapılacak yerleştirme, iaşe ve tedavi işleri için acele sağlanması gereken maddeler

118 **Ulus,** 16 Ocak 1951. 1951'in sonuna kadar 20.115 konut yapıldı. **Türkiye Kızılay Derneği Kongreye Sunulan Raporlar 1952,** Ulus Basımevi, Ankara 1952, s.18.

119 **Cumhurbaşkanlığı Arşivi Celal Bayar Kataloğu,** 3/2-18 617-9.

120 **Cumhurbaşkanlığı Arşivi Celal Bayar Kataloğu,** 3/2-18 617-2.

121 **14 Mayıs,** 20 Kasım 1950.

122 **14 Mayıs,** 24 Kasım 1950.

123 **Cumhuriyet,** 14 Şubat 1951.

124 **BCA.** 030.18 01.02/126.65.15-1.

125 **Ulus,** 15 Şubat 1951.

126 **TBMM Tutanak Dergisi,** I/14, s.283.

127 **BCA.** 030.01 00/17.99.14-1.

128 **BCA.** 030.01 00/68.425.5-2.

Levent Şahverdi Arşivi

hakkında bir yönetmelik çıkarılarak[129] durumu iyi olmayan göçmenlere ödenek sağlandı. Merkezi İskân Komisyonu tarafından, 10 bin göçmeni iskân etmek üzere karar verilen 30 köyün Ankara, Konya, Kırşehir, Niğde, Kayseri, Sivas ve Yozgat illerinde kurulması planlandı[130]. Konya Cihanbeyli'de göçmenler için yapılan köylerin inşası mahkeme kararı ile durdurulunca, Konya Milletvekili Remzi Birant olayı Meclis'e taşıdı[131]. Köylerin yanında Ankara'da Varlık Mahallesi, İstanbul'da Gazi Osman Paşa Mahallesi, Bursa'da İstiklal Mahallesi göçmenler için kurulmuş mahallelere örnekti[132]. Yozgat'ta 972 ev yapılarak, 1816 kişiye tahsis edildi[133]. 1950 yılından sonra gelen ve iskân hakkını kazanan 38.204 göçmen ailesinden 35.000'i yapılan göçmen evlerine yerleştirildi. Hasan Tatari ve eşi Fatma Tatari Kartal civarındaki 600 bin m^2 arsalarını göçmenlere bağışladı. Göçmenler için yapılan toplam arazi bağışı 650.900 m^2 civarındaydı[134].

Göçmenlerin yerleşim programları çerçevesinde özellikle kırsal kesimlere yerleştirilenlerin büyük bölümü iklim koşullarına uyum sağlayamayarak ya da yerli halkın gösterdiği tepki sonucu büyük kentlere göç etmek zorunda kalarak kentlerin dış mahallelerinde yoğunlaştılar. İstanbul'un Zeytinburnu, Ümraniye, Ankara'nın Ayaş ilçesi ve Altındağ nahiyesi ile Bursa, Eskişehir, İzmir illeri bu yoğunlaşmanın tipik merkezleri oldular. Kentlerde yerleştirilen göçmenler için yapılan konutlar, genelde kentlerin dış semtlerinde asgari ihtiyaçlara göre inşa edildi. Kırsal alanlarda kurulan köylerde bir avlu içine konut ve işletme binaları yapıldı ve imar planı doğrultusunda ortak kullanım alanları belirlenerek, okul, cami, köy konağı gibi bazı sosyal tesisler de kuruldu.

Milletlerarası Mülteci Teşkilat Heyeti, göçmenlere yardım imkânını araştırmak için Türkiye'ye geldi. Uzmanlar göçmenlerin kabul, barındırma ve bakım meselelerini Edirne, Kırklareli, Bursa ve Kırşehir'i gezerek raporlar hazırlayarak, 24 Ocak 1951'de devlet bakanlığına sundular[135].

---

129 Babuş, a.g.m, s. 281.

130 **Ulus,** 8 Haziran 1951.

131 **BCA.** 030.01 00/55.338.2-1.

132 Bilal Şimşir, "Türkiye ve Balkanlar" (Derleyen: Erhan Türbedar), **Balkan Türkleri, Balkanlar'da Türk Varlığı,** ASAM, Ankara, 2003, s. 334.

133 **Akşam,** 29 Eylül 1952.

134 **Ulus,** 10 Ocak 1951.

135 **Ulus,** 10 Ocak 1951.

Levent Şahverdi Arşivi

9 Ağustos 1951 tarihli 5826 sayılı kanun ile de geçici olarak, boşaltılmış bölgelerde köyler teşkil edilmesi ve göçmenlerin yerleştirilmesi amaçlandı[136]. Konya Valiliği, Konya'da 150 göçmen evi yapacağını bildirdi. İstanbul Taşlıtarla'da üç ay içerisinde 1500 göçmen evi yapılması planlandı[137]. 8 milyon lirayı bulan yardımlar ile 2954 göçmen evinin topluca inşasına başlanarak[138] 1951 yılı haziran ayında başlayan göçmen köyü projesi hayata geçmeye başladı ve ilk göçmen köyü Mersin –Homurlu'da TBMM Başkanı Refik Koraltan tarafından açıldı[139].

Göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamak için de çalışmalar yapılarak, Konya Milletvekili Saffet Gürol'un kanun teklifi ile göçmenlerin iskân işlerine acil bir yardım olmak üzere piyango tertibi kanun teklifi Büyük Millet Meclisi tarafından 1 muhalife karşı 277 oyla kabul edildi[140]. Bir müddet dağınık bir şekilde devam eden çalışma ve yardımları düzene sokabilmek için, Celal Bayar'ın teşviki ile 1951 yılı başında, "Göçmenlere ve Mültecilere Türkiye Yardım Birliği" adı ile güçlü bir birlik kuruldu[141]. Sağlanan tüm gelir Göçmen ve Mültecilere Türkiye Yardım Birliği'nin emrine verilerek bu yardımlar göçmenlerin iskânında kullanıldı[142]. Piyango için lüzumlu tüm masrafları yapmaya Milli Piyango idaresi yetkili kılındı[143]. Bazı Türk sanatçıları göçmenler yararına konserler düzenlerken, kimi gazinolar, düzenledikleri yardım gecelerini gazetelere ilan olarak verdiler. Osmanlı Bankası, göçmenler için 500 bin lira bağışta bulundu[144]. Yunanlı sanatçılar İstanbul'da göçmenlere moral olsun diye sahne alırken, Muammer Karaca, şiir gecesi düzenleyerek bütün gelirleri göçmenlere bağışladı[145]. Rum Patriği Athenagoras, göçmenlere Patrikhane adına 3500 lira yardımda bulanacağını bildirdi[146].

---

136 **Resmi Gazete,** 9 Ağustos 1951,7880.

137 **Cumhuriyet,** 28 Ekim 1951.

138 **Cumhuriyet,** 11 Kasım 1951.

139 **Cumhuriyet,** 17 Kasım 1951; **Milliyet,** 20 Ağustos 1951.

140 **Resmi Gazete,** 15 Ocak 1951,7708; **TBBMM Tutanak Dergisi,** Ankara 1951, IV/25, s.15; **Ulus,** 11 Ocak 1951.

141 Yavuz Sezer, **Demokrat Partinin İlk İktidar Yıllarında Balkan Politikası,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006, s. 92.

142 **Türkiye Kızılay Derneği Kongreye Sunulan Raporlar 1952,** Ulus Basımevi, Ankara 1952, s.18.

143 **Düstur,** 32. cilt, III. Tertip, Ankara, Başbakanlık Devlet Matbaası, 1951, s. 301.

144 **Vakit,** 17 Ocak 1951; **Milliyet,** 17 Ocak 1951; **Ulus,** 11 Ocak 1951.

145 **Milliyet,** 31 Mart 1951.

146 **Milliyet,** 20 Aralık 1950.

Levent Şahverdi Arşivi

Hükümetin bu meseleyi millî bir mesele haline getirmesi, göçmenlerin yaşadığı sıkıntıları topluma sağlıklı bir şekilde ifade ettiği için yardımlar geniş bir yelpazede gerçekleşti.

Göçmen ve Mültecilere Türkiye Yardım Birliği, göçmenlere yapılacak yardımların rasyonel biçimde dağıtımını üstlendi. Bu birliğin başkanlığına da TBMM Başkanı Refik Koraltan getirildi. Birlik, Bakanlar Kurulu kararı ile genel menfaatlere yarar dernekler kapsamına alındı[147]. Birlik, Göçmen misafirhaneleri, Türk-Bulgar sınırındaki göçmen kabul istasyonu ve göçmenlerin yerlerine gönderilip yerleştirilmeleri gibi önemli işleri sistemli bir şekilde gerçekleştirdi[148]. Çeşme Bölgesi tütün üreticileri, göçmenlere yardım olarak balya başı 20 lira yardımda bulunmayı kabul etti. Bunlara diğer tütün ve pamuk yetiştirenler de katıldı[149]. Bu girişimle birlikte Manisa, Kastamonu ve Van illerinden tütün yetiştiricilerinden göçmenlere yardımlar geldi[150]. İstanbul'da Sirkeci ve Zeytinburnu'ndaki misafirhaneler tamir ettirildi[151]. İstanbul'da ayrıca 10 bin göçmeni barındıracak yer temin edildi[152]. Birleşmiş Milletler Çocuk Yardım Fonu, DP'nin yaptığı müracaatı onaylayarak Türkiye'ye bir uzman yolladı. Bu uzman Eskişehir, Bursa ile göçmenlerin iskânında transit merkezler olan İstanbul ve Bursa'yı gezerek göçmenlerin durumları ile ilgili bilgi aldı[153].

Ayrıca göçmenlere geçimlerini sağlamak için arazi tahsisine gidildi. Gelen göçmenlerin nitelikleriyle ilgili yapılan araştırmalardan, % 83'ünün tarımla uğraştığı, ancak aralarında zanaatkârlıkla ilgili hünerlere de sahip olanların olduğu anlaşılmaktaydı[154]. Tarım Bakanı Nedim Ökmen, Meclis'te, göçmenlere dağıtılacak arazinin verimine göre 8-160 dönüm arası olacağını ve yerli halk ile farklı muameleye tutulmayacaklarını söyledi[155]. 1951 yılında 11.089 aileye, 564.082

147 **BCA.** 030.18 01.02/124.98-3; **Resmi Gazete,** 8 Mart 1951,7753.

148 **Türkiye Kızılay Derneği Kongreye Sunulan Raporlar 1952,** Ulus Basımevi, Ankara 1952, s.17.

149 **Cumhuriyet,** 3 Şubat 1951.

150 **Ulus,** 8 Şubat 1951.

151 **Milliyet,** 25 Ocak 1951.

152 **Milliyet,** 28 Kasım 1951.

153 **Ulus,** 17 Ocak 1951; **Cumhuriyet,** 19 Aralık 1950.

154 İsmail Cevat Geray, "Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı (1923-1961)", **Türkiye İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi,** Ankara 1962, s.24.

155 **TBMM Tutanak Dergisi,** X/9, s.220.

Levent Şahverdi Arşivi

dönüm, 1952 yılında 4.930 aileye, 1950 –1960 yılında toplam 21.496 aileye 1.165.806 dekar kültür toprağı verildi. Hükümet, 22 Mayıs'tan Mart 1953 sonuna kadar 6.462.924 dekar arazi dağıttı. 1953'te 455 köyde 36.388 çiftçi ailesine 1.944.588 dönüm toprak dağıtıldı, ayrıca da 1.004.374 dönüm mera tahsis edildi. Üstelik 4105 göçmen ailesine 139.360 dönüm toprak verildi. 1953 yılına gelindiğinde dağıtılan toprak alanlarının genişliği 2.083.458 dönümü buldu. 1954 yılında çiftçi ailelerine toplam 6.066.924 dönüm toprak dağıtılarak, 4.520.458 dönüm mera tahsis edildi. 1949–50 yılları arasında ekilen toprak sahası ise 9 milyon 581 bin hektar iken yapılan çalışmalar sonucunda 1952–53 döneminde 13 milyon hektarı buldu. Göçmenlere dağıtılan toprakların aile başına ortalaması gittikçe artmaktaydı[156].

Bununla birlikte yerleşme esnasında karşılaşılan birtakım güçlüklere örnek olarak Yozgat mebusu Hasan Üçöz'ün soru önergesine Devlet Bakanı Muammer Alakant, müteahhitlerin ve idare amirlerinin görevlerini eksik ve kusurlu yaptıklarını, mühendisler tarafından belirlenen arazi yerine göçmenlere farklı bölgelerde ev yaptırıldığını tespit ettiklerini açıkladı[157]. Aynı zamanda Manisa'da göçmen evleri inşası esnasında usulsüzlükler tespit edilmesi üzerine ilgililer mahkemeye sevk edildi[158]. Bursa'da da göçmenler için yapılan evlerin yapımında sorunlar yaşanınca TBMM Başkanı Refik Koraltan, devreye girerek, Bursa Valisi Cahit Ortaç'dan bilgi aldıktan sonra sorunun takipçisi olduğu için Yıldırım semtinde evlerin yapımını sağladı[159]. 1954'e kadar göçmenlerin konut ihtiyacında yaşanan sorunlar büyük ölçüde giderildi[160]. Göçmenlere devlete ait boş araziler verilerek, boş olan topraklar mamur hale getirildi[161].

Göçmen meselesi siyasi tartışmaları da beraberinde getirdi. DP, göçmenlerin iskân meselesinde CHP'yi suçlayarak, kendilerinden önce iktidar olan CHP'nin göçmenlerin arazi meselesini çözemediğini belirtti[162]. DP, göçmen meselesini millî bir dava haline getirerek daha planlı bir şekilde hareket etmek için Göçmen

156 **BCA.** 030.01.61.377.22

157 **TBMM Tutanak Dergisi,** XVII/4,s.138.

158 **TBMM Tutanak Dergisi,** XVII/4,s.142.

159 Ali Öztürk, **Bulgaristan'dan Türkiye'ye Rumeli'den Bursa'ya Hayatım ve Hatıratım,** Hazırlayan: Mustafa Öcal, Düşünce Yayınevi, Bursa 2008, s.74.

160 **Ayın Tarihi,** Sayı:249, Temmuz 1954, s.34.

161 Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam, III,** Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s. 221.

162 **Cumhuriyet,** 3 Şubat 1951.

Levent Şahverdi Arşivi

Bakanlığı kurmayı bile düşündü[163]. CHP bunun yeni israf alanı oluşturacağı düşüncesiyle bu öneriye sıcak bakmadı[164]. Adnan Menderes, bu meseleyi siyasetin üzerinde görerek Romanya'dan gelecek olan göçmenlere de kucak açmaya hazır olduklarını belirtti[165].

1954 Seçimlerini kazanan DP, göçmen meselesini daha planlı ele alarak, seçimleri de kazanmanın vermiş olduğu hava ile göçmenlerin Bulgaristan'da kalan malları ve akrabaları meseleleri ile yakından ilgilendi[166]. Göçmenlerin daha organizeli hareket etmeleri için İstanbul'da Batı Trakya Göçmenleri Yapı Kooperatifi kuruldu[167]. Adnan Menderes'in göçmenler ile ilgili izlediği bu politikalardan ötürü Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu kendisini fahri başkanlığa seçti[168].

DP, kongrelerde göçmen meselesinin rasyonel çözümlerle ele alınmasını vurguladı. DP'nin göçmen sorununda sıkıntılar yaşamasına rağmen sorunu içselleştirerek millî bir dava haline getirmesi ve halkı bu sorunun içerisine dâhil ederek yardımlaşma ruhunu ortaya çıkarması önemli bir başarı olarak görüldü.

Göçmen politikası bazen de iki partiyi karşı karşıya getirerek göçmenler içinde komünist propaganda yapanlar oldu[169]. Sonraki gelen göçmenlerin içinde Bulgar ajanlarının sızması CHP'nin DP'yi eleştirmesine yol açtı[170].

Bulgaristan'dan gelen göçmenler içinden Yusuf Ziya Ersal, İsmail Ezherli, Ahmet Davudoğlu, Osman Keskioğlu gibi din adamları ve öğretmenler Medresetü'n Nüvvab[171] misyonunu Türkiye'ye taşıyarak birçok hizmette bulundular[172].

---

163 **Cumhuriyet,** 3 Mart 1951.

164 **Milliyet,** 28 Aralık 1950.

165 **Milliyet,** 3 Şubat 1951.

166 **Cumhurbaşkanlığı Arşivi Celal Bayar Kataloğu,** 3/9-3 5379-7.

167 **BCA.** 030.18 01.02/136.71.1-1.

168 **BCA.** 030.1.0 0/123.786.8-1.

169 **Vakit,** 9 Eylül 1952.

170 **Akşam,** 19 Kasım 1952; **Ulus,** 11 Aralık 1952.

171 Balkan Savaşları'ndan sonra Osmanlı Devleti- Bulgaristan arasında imzalanan 29 Eylül 1913 İstanbul Antlaşması'nın 7.Maddesi'ne göre Bulgaristan'da kalan Müslüman Türklerin kimliklerinin korunması için müftü ve müftü vekili yetiştirmek amacıyla Nüvvab Medreselerinin kurulmasına karar verildi. İslami bilimlerin yorumlanmasında önemli bir merkez haline gelen bu medreselerde yetişen önemli din adamları çeşitli coğrafyalara birikimlerini aktardılar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Mehmedov, **Bulgaristan Şumnu'daki Medresetü'n- Nüvvab'ın İslâm Din Eğitimi Tarihindeki Yeri,** Yayınlanmamış Lisans Tezi, Konya 2011.

172 Öztürk, **a.g.e.,** s.53.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Bulgaristan'dan gelen göçler Türkiye'nin toplum yapısında ekonomik, sosyal ve siyasal hayatında önemli etkiler oluşturdu. Komünistler Bulgaristan'da iktidara gelince Türkler üzerinde büyük bir baskı oluşturmanın yanında eğitim hakkı ve ekonomik haklar konusunda kısıtlamalar getirince burada bulunan Türkler, Bulgaristan'dan göç etmek istedi. Bulgar Hükümeti göçe ilk dönemde sıcak bakmadığından Türkleri, Bulgar toplumu içerisinde asimile edebilmek için eğitim ve kültür alanında bir politika başlattı. Bulgarlar, sistem içerisinde Sosyalist bir kimlik oluşturma düşüncesiyle Türklere karşı oluşturmak istedikleri yaklaşım ve onları millî kimliklerinden arındırma projesi karşısında Türkler, millî bir duruş sergileyince Bulgar Hükümeti, göç seçeneğini kullanmayı tercih etti.

Bu göçün, Türkiye'nin Batı blokunda yer almasının bölgedeki Sosyalist rejimler için yakın bir tehdit olarak algılanmasının bir sonucu olarak gerçekleştiği, Bulgaristan'ın Türkiye'yi Kore Savaşı'na tugay göndermesi nedeniyle cezalandırdığı öne sürüldü. Amerika, Kore Savaşı'nda kendisine destek veren Türkiye'yi Sosyalist bloka karşı savunarak göçmen meselesinde Bulgaristan'a karşı Türkiye'yi destekledi.

CHP, Lozan Antlaşması'ndan sonra gerçekleştirilen Türk- Yunan nüfus mübadelesi tecrübesini yaşamış bir parti olmasına rağmen kendi iktidarı döneminde çıkmış olan Bulgaristan'dan gelen göçmen meselesi karşısında planlı bir şekilde hareket edemedi. CHP'nin böyle bir politika izlemesinde Bulgaristan'ın uyguladığı siyasi baskıların ne tür bir ölçüde olduğunu anlayamamasının yanında gelen göçmenleri kısa zaman diliminde yerleştirilmesinin imkânsız olduğunu düşünmesi oldu. CHP İktidarının Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak, Kıbrıs meselesinde olduğu gibi iç politika dengelerini bozmamak için göçmen sorununu görmezlikten gelmek istedi. DP, 1950 Genel Seçimleriyle iktidara gelince Bulgar baskıları ve zulmünden zorunlu olarak göç etmek isteyen göçmenleri yerleştirirken meslekleri ve kültürel özelliklerini dikkate alarak daha planlı hareket etti. DP, gerekli gördüğü takdirde uluslararası mekanizmaları harekete geçirme yönünde bir eğilim gösterdi.

DP'nin izlediği göçmen politikasında bazı dönemlerde milliyetçi söylemler ön plana çıkmış, asılları Türk olmasına rağmen gerçek kimliğini unutup asimile olan Çingenelerin Türkiye'ye kabul edilmesinde herhangi bir sorun çıkartılmamasına rağmen bu kimliği taşımayan Çingeneler ise sınırda bekletilerek farklı

Levent Şahverdi Arşivi

uygulamaya tabi tutulmuştu. Çingeneler toplu bir şekilde iskân edilmeyerek Türk köylerine 5 haneyi geçmeyecek şekilde yerleştirildi. CHP, göçmen sorununu millî bir mesele gördüğü için DP'ye ilk dönemlerde destek verdi. 1954 seçimlerinden sonra DP, göçmen meselesinde daha rasyonel yaklaşımlar ortaya koymasına rağmen CHP ise siyasi kaygılar ve göçmenler arasındaki komünizmi çağrıştıran bazı eylemlerden ötürü DP'nin göçmen siyasetini eleştirmeye başladı.

DP, özellikle göçmenleri kendi ilgi alanları olan tarım faaliyetlerinin yoğun olduğu merkezlerde istihdam ederek onların ekonomik kaygılarını en aza indirgemeye çalıştı. Özellikle iklim özellikleri, meslekleri, dilleri ve yaşayış biçimleri dikkate alınarak mümkün mertebe bu özelliklere uyumlu yerleşim alanları seçmeye çalışıldı. DP'nin göçmenleri birçok vergiden muaf tutması, Göçmen Köyü projesi, çocuklarının okul masraflarını karşılaması ve barınma problemlerini kalıcı konutlar yaparak çözmesi başarısı olarak görüldü. DP, sorunu millî bir mesele haline getirerek Göçmen Bakanlığı kurmayı bile düşündü. DP'nin sorunu yoğun bir şekilde gündeminde tutması ve sorunu içselleştirmesi halktan da birçok yardımı beraberinde getirdi. Bulgaristan göçmenleri verilen bu haklara rağmen Yugoslavya ve Ortadoğu ülkelerinden gelen göçmenler aynı haklardan faydalandırılmadı.

Bulgaristan'dan gelen göçmenler geldikleri bölgenin kültürel etkisinde kaldıkları için ilk yerleştikleri tarihlerde kendilerine özgü bir çevre oluşturmuşlardı. Belli bir dönem sonra geldikleri bölgenin kültürel kimliğinden sıyrılarak toplumla iç içe yaşama alışkanlıklarını kazandıkları görüldü.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Kataloğu

Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu

Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu

Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Celal Bayar Kataloğu

RESMİ YAYINLAR

Ayın Tarihi (1950-1954)

DP Grup Toplantı Tutanakları, Ankara 1950

Düstur, Cilt, 32.III Tertip, Ankara 1951

Resmi Gazete (1950-1951)

TBMM Tutanak Dergisi (1950-1951)

Türkiye Kızılay Derneği Kongreye Sunulan Raporlar 1952

GAZETELER

14 Mayıs (1950)

Akşam (1950-1952)

Cumhuriyet (1950-1951)

Demokrat (1951)

Milliyet (1950-1951)

Ulus (1950-1952)

Vakit (1950-1952)

Yeni İstanbul (1950)

Yeni Sabah (1950)

Zafer (1950-1951)

Levent Şahverdi Arşivi

KİTAP ve MAKALELER

AĞANOĞLU, H. Yıldırım, **Balkanların Makus Talihi Göç**, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.

BABUŞ, Fikret, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik – Sosyal Politikalar Çerçevesinde Türkiye' de Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları**, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2006.

BİLGİ, Sema Güler, **Erken Cumhuriyet Döneminde Bursa'da Gündelik Yaşam (1923-1950)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2006.

DAYIOĞLU, Ali, **Toplama kampından Meclise Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı**, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

DOĞANAY, Filiz, **"Türkiye'ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi", Toplum ve Göç - II. Ulusal Sosyoloji Kongresi**, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1997, s. 194-205.

LÜTEM, Ömer Engin, **Türk Bulgar İlişkileri**, I, ASAM, Ankara 2006.

FENİK, Mümtaz Faik, "Bulgarların Yeni Bir Küstahlığı", **Zafer,** 24 Eylül 1950.

GERAY, İsmail Cevat, **Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı (1923-1961)**, Türkiye İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, Ankara 1962.

HALAÇOĞLU, Ahmet, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912–1913)**, TTK, Ankara 1993.

KADİRCAN, Kaflı, **Türkiye'ye Göçler**, Çeltüt Matbaacılık, İstanbul 1966.

KAMİL, İbrahim, **Bulgaristan'daki Türklerin Statüsü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1989.

KARAKAPLAN, Teoman, **Eskişehir Basınında Demokrat Parti İktidarı (1950-1960)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2009.

KARPAT, Kemal, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, İmge Kitabevi, Ankara 2004.

KEMALOĞLU, Ayşegül **İnginar, Bulgaristan'dan Türk Göçü** (1985-1989), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2012.

KURTKAN, Amiran, **1950-1951 Yılında Türkiye'ye Tehcir Edilen Bulgar Türkleri Etrafında Anket Usulü Tatbikatı Göçmenlerin Mesleki Durumları**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, XXII, İstanbul 1962 (Ayrı Basım).

Levent Şahverdi Arşivi

MAALOUF, Amin, **Ölümcül Kimlik**, Çev: Aysel Bora, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

MEHMEDOV, Ali, **Bulgaristan Şumnu'daki Medresetü'n- Nüvvab'ın İslâm Din Eğitimi Tarihindeki Yeri,** Yayınlanmamış Lisans Tezi, Konya 2011.

İLBEY, Mustafa, **Göçmenlerin Çilesi**, Kişisel Yayınlar, Ankara 2008.

İPEK, Nedim, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, TTK, Ankara 1994.

ÖZTÜRK, Ali, **Bulgaristan'dan Türkiye'ye Rumeli'den Bursa'ya Hayatım ve Hatıratım**, Hazırlayan: Mustafa Öcal, Düşünce Yayınları, Bursa 2008.

SARINAY, Yusuf, "Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara'ya Yapılan Göçler (1923-1990)" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XXVIII/ 81, Kasım 2001, s.351-387.

SEZER, Yavuz, **Demokrat Partinin İlk İktidar Yıllarında Balkan Politikası,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006.

ŞİMŞİR, Bilal, "Türkiye ve Balkanlar", Derleyen: Erhan Türbedar, **Balkan Türkleri, Balkanlar'da Türk Varlığı**, ASAM, Ankara, 2003, s. 328-350.

ŞİMŞİR, Bilal, **Bulgaristan Türkleri**, Bilgi Yayınları, Ankara 1986.

TACEMEN, Ahmet, **Bulgaristan Türkleri**, Türkocağı Yayınları, Adana 1991.

TANOĞLU, Ali, "Bulgaristan Türklerinin Son Göç Hareketi", **İktisat Fakültesi Mecmuası,** C:14 (1952-1953), Sayı:1-4, s. 145-159.

TOĞROL, B. Beğlan, **112 Yıllık Göç (1878-1989)**, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1990.

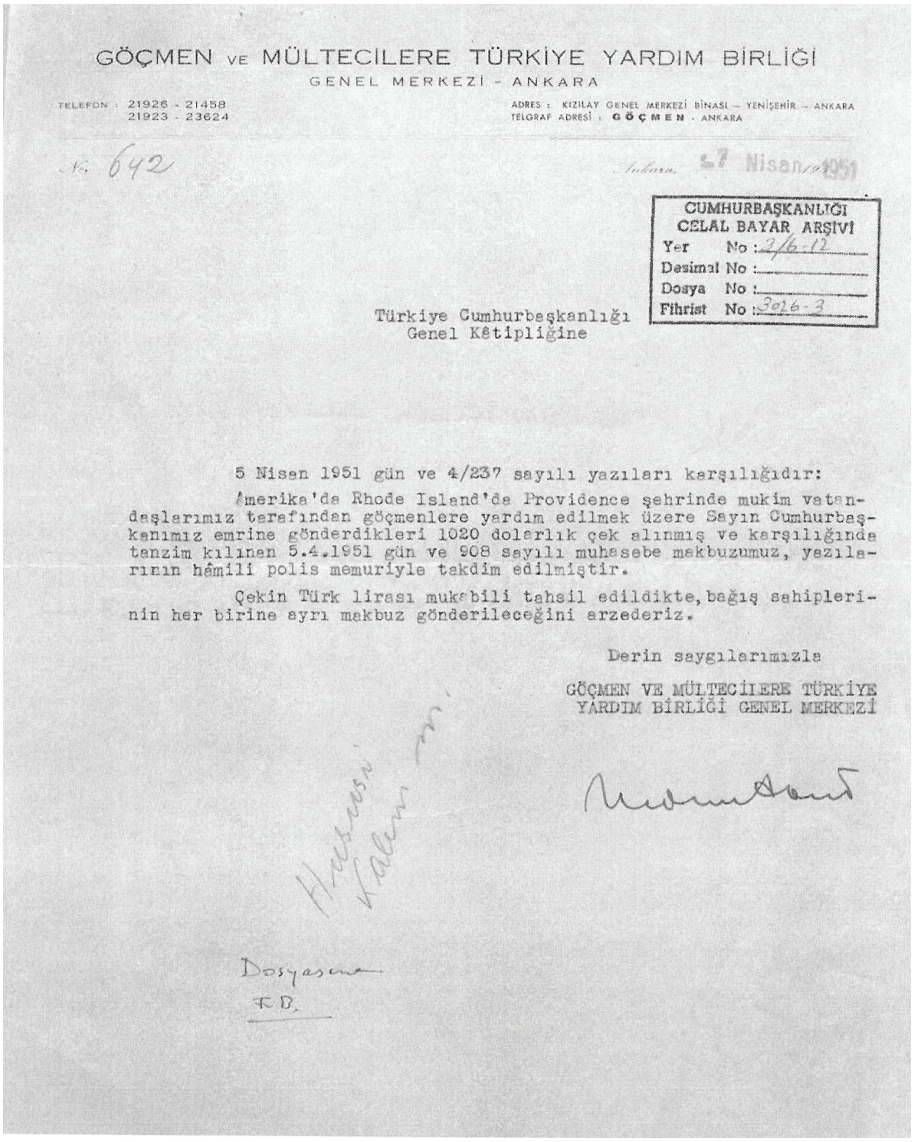
TUĞLACI, Pars, **Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri**, Cem Yayınları, İstanbul 2003.

YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, II**, Özener Matbaacılık, İstanbul 1997.

ZÜRCHER, Eric Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Levent Şahverdi Arşivi

EK-1

GÖÇMEN VE MÜLTECİLERE TÜRKİYE YARDIM BİRLİĞİ
GENEL MERKEZİ - ANKARA

TELEFON : 21926 - 21458
21923 - 23624

ADRES : KIZILAY GENEL MERKEZİ BİNASI — YENİŞEHİR — ANKARA
TELGRAF ADRESİ : GÖÇMEN - ANKARA

No. 642

Ankara, 17 Nisan 1951

CUMHURBAŞKANLIĞI
CELAL BAYAR ARŞİVİ
Yer No : 3/6-12
Desimal No :
Dosya No :
Fihrist No : 3026-3

Türkiye Cumhurbaşkanlığı
Genel Kâtipliğine

5 Nisan 1951 gün ve 4/237 sayılı yazıları karşılığıdır:

Amerika'da Rhode Island'da Providence şehrinde mukim vatandaşlarımız tarafından göçmenlere yardım edilmek üzere Sayın Cumhurbaşkanımız emrine gönderdikleri 1020 dolarlık çek alınmış ve karşılığında tanzim kılınan 5.4.1951 gün ve 908 sayılı muhasebe makbuzumuz, yazılarının hâmili polis memuriyle takdim edilmiştir.

Çekin Türk lirası mukabili tahsil edildikte, bağış sahiplerinin her birine ayrı makbuz gönderileceğini arzederiz.

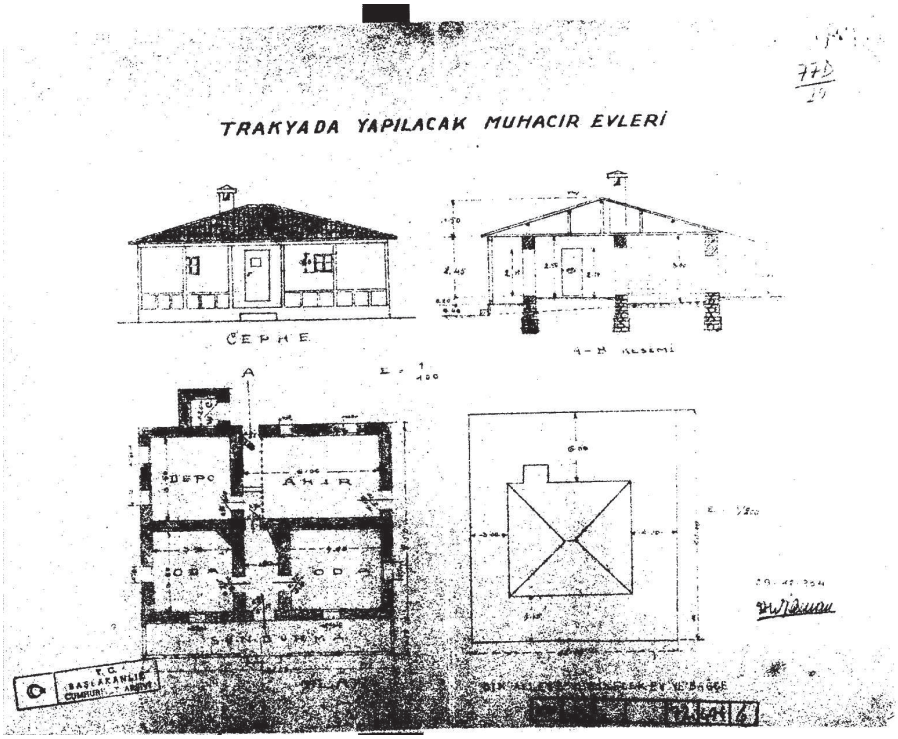
Derin saygılarımızla

GÖÇMEN VE MÜLTECİLERE TÜRKİYE
YARDIM BİRLİĞİ GENEL MERKEZİ

Dosyasına
K.B.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi Celal Bayar Kataloğu, 3/6-12, 3026-2

Levent Şahverdi Arşivi

BCA.490.10.0/72.474.6

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

BİRİNCİ DÜNYA HARBİ SONUNDA İSTANBUL'DA KÖMÜR KITLIĞI VE BUNA BAĞLI SIKINTILARA ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

Necati ÇAVDAR*

ÖZET

Birinci Dünya Harbi Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlarken Osmanlı toplumunu da büyük bir ekonomik yıkımla karşı karşıya bırakmıştır. Harp yıllarında olduğu gibi Mütareke döneminde de İstanbul halkının sıkıntılarının başında iaşe, ısınma, aydınlatma ve ulaşım gibi hayatın idamesi için en zaruri ihtiyaçların karşılanması gerekmekteydi. 1918 yılı Ekim ayı sonlarında İstanbul halkı açlıkla yüz yüze gelmişti. Özellikle ekmek sıkıntısı had safhaya ulaşmıştı. İşlerin girift bir hâl aldığı bu döngüde kömür buhranı da ayrı bir sorun teşkil ediyordu. Mütareke döneminin başında kömür buhranı öyle bir dereceye gelmişti ki; vapur, tren, değirmen, fabrika, elektrik aydınlatması gibi kömüre ihtiyaç duyan her şey durma noktasına dayanmıştı. Bu durum kömür kaçakçılığını beraberinde getirdiğinden hükûmet, Sarıyer'de bir kömür Kontrol Memurluğu kurarak Karadeniz'e açılan veya İstanbul'a gelen nakliye vasıtalarında kömür kontrolü yapmaya başlamış, kömür yüklü kayıkların Boğaziçi'nde dolaşmasını yasaklamıştı. Kömür buhranı nedeniyle Haliç Vapurları bilet ücretlerini yüzde yüz artırmıştı. Özellikle 1918 yılı Ekim ayı sonlarından itibaren İstanbul'da başta zahire ve kömür kıtlığına bağlı olarak hayatın pek çok alanında yaşanan mağduriyet 1919 yılı ortalarına kadar devam etmiştir. Bu süreçte iktidara gelen hükûmetlerin aldığı tedbirler neticesinde fabrikaların, tramvayların ve vapurların yeniden düzenli olarak çalışmaya başlamasıyla İstanbul'da gündelik hayat normal seyrine dönmeye başlamıştır. Bu çalışma, Harbin sona erdiği günlerde ve istila altındaki ilk aylarda İstanbul'da kömür, iaşe, ulaşım ve aydınlatma gibi ihtiyaçların kıtlığı ile bu ihtiyaçların temini noktasında devletin çözüm arayışlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Harbi, Kömür, İaşe, Ulaşım, Elektrik.

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/TOKAT, necati.cavdar@gop.edu.tr

Levent Şahverdi Arşivi

COAL SHORTAGE IN ISTANBUL AT THE END OF THE WORLD WAR I AND THE SEARCH FOR SOLUTIONS FOR RELATED PROBLEMS

ABSTRACT

While The First World War was preparing the end of the Ottoman Empire, it also caused the Ottoman society to face with major economic destruction. The major troubles of the people in Istanbul were the most essential requirements for the survival such as food, heating, lighting and transportation in also Armistice Period, as in the years of War. In late October 1918, inhabitants in Istanbul faced with hunger. Especially bread shortages had reached a peak. Coal crisis also posed another problem in this cycle in which everything was in an intricate situation. Coal crisis had come to such a degree at the beginning of the Armistice period that; everything in need of coal such as ferry, train, mills, factories, electric lighting came to almost at a standstill. As this case brought the coal smuggling with it, the government established a Coil Control Office in Sarıyer, began to coal control in transportation vehicles sailing to the Black Sea or coming to Istanbul, and banned boats loaded with coal to cruise in the Bosphorus. the Halic Ferries had increased the fares one hundred percent due to the coal crisis. Istanbul had experienced great suffering in many areas of life depending on first grain and coal shortages since the end of the War until the middle of 1919. This situation continued until the middle of 1919 and the daily life in Istanbul began to come back its regular course with starting operation of factories, tramways and ferries as a result of measures taken by the governments. In our study, we shall try to reveal the shortages of the requirements in Istanbul such as food, coal, transportation and lighting, and execution of the state for the supplying these needs in the days when the War ended and the first months occupied.

Key Words: The First World War, Coal, Food, Transportation, Lighting.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

İnsanlığın üstesinden gelmekte her zaman zorlandığı açlık ve kıtlık, Birinci Dünya Harbi esnasında ve sonunda bir felakete dönüşmüştür. Harp yıllarında olduğu gibi harp sonunda da toplumsal hayatın idamesi için acil ve zaruri ihtiyaçların başında iaşe, su, ısınma, barınma, ulaşım, aydınlatma ve ilaç gibi konular yer alıyordu. Osmanlı Devleti'nin mütareke imzaladığı günlerde İstanbul'da âdeta iki farklı hayat yaşanmaktaydı. Bir yanda harpten çok etkilenmeyen ve bütün bohemliği ile hayatına devam eden insanlar, diğer yanda tevekkülü ile baş başa kalmış mağdur insanlar[1]. Oya yaparak göz nurunu birkaç kuruşa satan şehit eşleri, yetimlerine bakmak için çamaşıra giden büyükanneler, varını yoğunu satan memurlar, emekliler ve hatta saray mensupları harp sonunda İstanbul'un en sık rastlanan manzaraları arasındaydı[2].

1918 yılı sonbaharında memlekette iktisadi durum vahim bir hâl almıştı. Yiyecek ve giyecek stokları tükenmiş, ithal yolları kapanmış, mahsul harpten önceki miktarının yarısına düşmüştü. İaşe teşkilatının depo ve ambarları boşalmıştı. Halka ekmek yerine verilen 100 dirhem (320 gr) arpa, yulaf, mısır ve bakla ile karışık mamul, miktarca az olduğu gibi lezzetsiz ve gıda kıymeti bakımından kifayetsizdi. Sefalet, halkı bezdirmiş ve maneviyatını bozmuştu. İstanbul'da 1918 yılının Ekim ayında hayat pahalılığı harpten evvelkinin 15 misline çıkmıştı[3]. İtilaf Devletleri belirli tüketim ürünlerini özendirirken, yoksul halk güç koşullar altında yaşamını sürdürebiliyor, İstanbul'da sefahat ile sefalet aynı anda hüküm sürüyordu[4].

Osmanlı Devleti'nin mütareke imzaladığı dönemde İstanbul harap bir hâle düşmüştü[5]. İstanbul'a dönebilen insanlar açlık, yoksulluk ve perişanlık manzaraları ile karşılaşmışlardı[6]. Osmanlı Pâyitahtı Rusya'dan gelen mültecilerle dolmuş,

---

1 Tamer Erdoğan, **Türk Romanında Mütareke İstanbul'u,** Kanat Kitap, İstanbul 2005, s. ix.

2 Tevfik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi,** İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 128-132.

3 Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi,** TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 130-131.

4 Tülay Âlim Baran, "Mütareke Döneminde İstanbul'daki Rus Mültecilerin Yaşamı" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt XXII, Sayı 64-65-66, (Mart-Temmuz-Kasım 2006) s.119-140.

5 Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul,** İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 41–42.

6 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam,** C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul 1983, s. 351; Tevfik Çavdar, **Milli Mücadele'ye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm II,** Cumhuriyet Gazetesi yayınları, 2001, s. 48.

Levent Şahverdi Arşivi

onlar beraberlerinde çeşitli hastalıkları da getirmişlerdi[7]. Yabancı gazetelerde *"Sokakta rastladığımız insanların yüzleri sarı, elmacık kemikleri zayıflıktan fırlamış, gözleri bütün anlamını yitirmiş, dik ve zayıf bakıyor. Sokaktaki sakat, sarsak, inmeli, titrek insanların sayısı günden güne artıyor"*[8] türünden haberlere sıkça rastlanıyordu. Çoğunluğu Ruslar ve Rumlar tarafından işletilen lokantalar, barlar, kumarhaneler ve eğlence mekânları istila altındaki İstanbul halkına farklı bir yaşam tarzı sunuyordu. Fuhşun yaygın olması, başta frengi olmak üzere çeşitli hastalıkların yaygınlaşmasına neden oluyordu[9]. Harp sonunda İstanbul'da mevcut olan çok sayıda toplumsal problemin birbiri ile ilintili olan birkaç tanesini *"kömür kıtlığı"* ekseninde incelemeye çalışacağız.

a. Kömür Kıtlığı

Kömür eski devirlerden beri yakıt olarak kullanılmaktadır. Gelişen sanayinin enerji kaynağının kömür olması sebebiyle 1800'lü yıllardan itibaren değeri giderek artmıştır[10]. Buharla çalışan makinelerin kullanılıp ulaşımın kolaylaşması tüm dünyada kömürün önemini artırmıştır. 19. yüzyıl boyunca kömür talebinin olduğu sektörler; endüstriyel buhar makineleri, demiryolları, demir ve çelik üreticileri, konutlar, elektrik üretim merkezleri, hava gazı işletmeleri ve buharlı gemiler idi[11]. Kömür, Osmanlı madenleri içinde de üretim bakımından en önemli paya sahipti. 20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde, tüm maden üretiminin yarıdan fazlasını kömür teşkil ediyordu. Ancak bu dönemde kömür ocaklarının kahir ekseriyeti yabancı işletmecilerin denetiminde bulunmaktaydı. Sermayesini Fransa'nın sağladığı Ereğli şirketi kömür üretimi yapan en önemli yabancı şirketti. II. Mahmud döneminde (1829) işletmeye açılan Ereğli Kömür Madeni[12],

---

7 Rus mültecilerin gelmesiyle birlikte İstanbul'da tifüs, tifo, difteri, İspanyol nezlesi ve gripten ölümler çoğalmıştır (Zekeriya Türkmen, "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar-13 Kasım 1918-16 Mart 1920)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C. XVIII, S. 53, Temmuz 2002, s. 319-373.

8 Çavdar, **Milli Mücadele'ye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm,** s. 19.

9 İlbeyi Özer, "Mütareke ve İşgal yıllarında Osmanlı Devleti'nde Görülen Sosyal Çöküntü ve Toplumsal Yaşam", **OTAM,** S. 14, Yıl. 2003, s. 247-271.

10 Hamdi Genç, **Ereğli Kömür Madenleri (1840-1920),** Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2007, s. 5-6.

11 Murat Kara, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Ereğli Kömür Havzası (1829- 1920)" **History Studies,** Volume 5, Issue 1, s. 224.

12 Donald Quataert, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Madencilik", Çev. Ahmet Günlük, **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,** C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 915.

Levent Şahverdi Arşivi

1842 yılında ilk defa altı ortaklı bir şirket tarafından işletilmeye başlanmıştır[13]. Aynı dönemde İngiltere, Galatalı sarraflar vasıtasıyla Zonguldak kömür havzasıyla ilgilenmeye başlamış ve Haziran 1849 tarihinde kömür havzasını kiralamıştır. 1861 yılında İngiliz şirketinin sözleşmesi iptal edilmiştir. Zonguldak kömür havzasından üretilen kömürün %40 oranında ihracı serbestleşince 1892 yılında *"Ereğli Şirket-i Osmaniyyesi"* adında bir Fransız şirketi kurulmuştur. 1914 yılında Şirketin sermayesi 130 milyon altına, işçi sayısı ise 4500'e ulaşmıştır. 1910'lu yıllardan itibaren İngiltere ve Fransa'dan sonra üçüncü olarak Almanya devreye girmiştir[14].

Cihan Harbi'nin etkileri Zonguldak kömür havzasında da hızla kendini göstermiştir. Rusya, harbin ikinci günü Zonguldak madenlerini bombalamıştır[15]. 6 Kasım 1914'te Rus kruvazörünün Zonguldak limanını bombaladığı haberinin alınmasıyla Yavuz zırhlısı İstanbul'dan hareketle Ereğli civarına gelerek İstanbul-Zonguldak arasındaki kömür nakliyatını emniyete almıştır[16]. Harp boyunca İstanbul'un ve hatta Yavuz ve Midilli zırhlılarının kömür ihtiyacının tamamının Zonguldak'tan karşılanması zorunluydu. Bu zorunluluğa rağmen üretim ve ulaşım alanında büyük sıkıntılar yaşanmıştı. Sıkıntıların başında; tahrip edilmiş ocakların kapanması, Zonguldak'tan İstanbul'a kömür taşıyan çok sayıda gemi, çektirme, kayık ve mavnanın düşman harp gemileri ve denizaltıları tarafından batırılması[17] ile işçi istihdamında karşılaşılan zorluklar gelmekteydi. Harp esnasında Ereğli kömürünün nakli için Trabzon-Zonguldak arasında bir demiryolu inşa edilmesi konusunda Avusturya ile müzakerelerde bulunmak da gündeme

13 Kara, a.g.m., s.226.

14 Ali Sarıkoyuncu, "Emperyalizm ve Zonguldak Kömür Havzası", **OTAM,** Yıl 1993, S. 4, s. 319-325. 1913 yılında yabancı sermayenin yurtiçi dağılımı şöyle idi: Madencilik- 123 milyon kuruş, Elektrik-Havagazı-Su- 343 milyon kuruş (Tevfik Çavdar, **Milli Mücadele'ye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm,** s. 49).

15 Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Madenciler ve Devlet,** Çev. Nilay Özok Gündoğan - Azat Zona Gündoğan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 361.

16 "Mustafa Kemal Atatürk'ün Yavuz Zırhlısını Ziyareti", **Deniz Harp Okulu Pusula Dergisi,** 2011, S. 70.

17 Harp esnasında Karadeniz'den İstanbul'a kömür taşıyan çok sayıda geminin düşman gemilerinden atılan top ya da torpido sonucunda battığı veya büyük hasar gördüğü ve gemi personelinin öldüğü bilinmektedir. Konu ile ilgili belgeler için bkz. **BOA.** DH. EUM. 3. Şb, 19/42, 17/23; **BOA.** DH. EUM. 5. Şb, 20/39, 19/52; **BOA.** DH. İ. UM. EK, 25/98; **BOA.** DH. İ. UM. EK, 24/14; BOA. MV. 203/113, **BOA.** DH. I. UM. 89/1.

Levent Şahverdi Arşivi

gelmişti[18]. Harbin başından Mütareke döneminin ilk aylarını da kapsayan döneme kadar hükûmetlerin karşılaştığı zorluklardan birisi de İstanbul'un temel ihtiyaçlarının başında gelen demiryolu, elektrik, kömür ve havagazı şirketlerinin hizmetlerini sürdürebilmeleri için çözüm arayışları olmuştur. Bu maksatla daha harbin başında tramvay, elektrik, su ve havagazı şirketleri amele ve uzmanlarının askerliklerinin tecil edilmesi için girişimler başlatılmıştı[19].

Donanmaya bağlı gemilerin, Şirket-i Hayriyye ve İdâre-i Mahsusa'ya ait yolcu ve yük gemilerinin, buhar makinesi ile çalışan askerî ve özel fabrikaların, demiryollarının ve Silahtarağa Elektrik Santralı'nın taşkömürü gereksiniminin önemli bir bölümü Zonguldak'tan sağlanmaktaydı. Kısacası Osmanlı payitahtının elektriği, deniz ve demiryolu ulaşımının yanı sıra su temininde gerekli kömürün sağlanması için tüm umutlar Zonguldak kömür havzasına bağlı idi. Rus tahribatı ve harbin genel gidişatı nedeniyle kömür üretimi büyük ölçüde düşmüştü. Havzada üretimi artırmak amacıyla kurulan ve bir Alman albayın idare ettiği *"Harp Kömür Merkezi"* de kömür üretimini artıramamıştır. Harp yıllarında yıllık ortalama üretim 1875 yılı seviyesine inmiştir[20]. Harbin başlangıcı ile bitişi arasında havzada üretilen kömür miktarı şöyle idi[21].

Yıl	Kömür Miktarı
1913	826 bin ton.
1914	651 bin ton.
1915	420 bin ton.
1916	408 bin ton.
1917	148 bin ton.
1918	186 bin ton.

Mütarekeden önce Almanya'dan ve Avusturya'dan[22] İstanbul'a günde ortalama 300 ton kok kömürü geliyor, Karadeniz kıyılarından gelen kömürle de desteklenen bu kömürün önemli bir bölümü mühimmat yapımında ve savaş gemile-

18 **BOA.** MV. 207/76.

19 **BOA.** DH. UMVM. 118/3.

20 Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Madenciler ve Devlet,** s. 362.

21 Kara, a.g.m., s. 245.

22 **MAZC.,** İ: 16, C. 1, 19 Kânun-ı evvel 1334 (19 Aralık 1918), s. 201; **BOA.** MV. 199/211.

Levent Şahverdi Arşivi

rinde kullanılıyordu[23]. Mütarekenin imzalanmasından sonra İstanbul piyasasında her bakımdan bir bolluk yaşanacağı umut edilirken tam tersine kömür, elektrik, su, iaşe, asayiş, konut gibi alanlarda bir kıtlık meydana gelmiş, İstanbul'un su, elektrik, tramvay ve vapur hizmetleri için gerekli kömür sağlanamaz olmuştur. İstanbul'un ihtiyacı olan odun ve kömürün temini meselesi, diğer ihtiyaçlarla kıyas edilemeyecek derecede önem arz etmekteydi. Çünkü kömür kıtlığı yaşamın pek çok noktasını olumsuz etkiliyordu. Kömür, İstanbul için en başta fırınların, hamamların, kahvehanelerin, tuğla, kiremit, desti, çanak, çömlek ve kireç ocaklarının, elektrik üretimi yapan şirketlerin en önemli girdilerinden biri olarak ekonominin yegâne hammaddesi ve enerji kaynağı durumundaydı. Bu enerji kaynağına doğrudan bağımlı olarak çalışan fırında ekmek çıkamayacak, hamamda su ısınamayacak ve fabrikalarda imalat yapılamayacaktı[24]. Oysa harp sonunda, harp yıllarının biriken sorunları neticesinde içine düşülen kargaşa nedeniyle kömür tamamen yoklar listesinin başında yer alıyordu[25]. Hükûmet, Mütarekenin ilk aylarında Zonguldak'a uğrayan yabancı gemilerin ihtiyacı için dahi kömür verilmemesi kararı almıştı[26].

Mütareke döneminin başlarında İstanbul'da kömür buhranı nedeniyle vapur, tren, değirmen, fabrika, elektrik aydınlatması gibi kömüre ihtiyaç duyan her şey durma noktasına dayanmıştı[27]. Kömür yokluğu ve şiddetli kış şartları nedeniyle Anadolu'dan İstanbul'a zahire nakledilemiyordu[28]. Hatta Suriye'de ve memleketin diğer yerlerindeki Alman subay ve birliklerinin İstanbul'a geri gelmesi bile kömür kıtlığı yüzünden çok yavaş oluyordu[29]. 1918 yılı sonları ile 1919 yılı başlarında İstanbul'un aydınlatma, nakliye ve değirmenler için günlük kömür ihtiyacı 1200 ton civarındaydı. Zonguldak havzasının günlük üretimi ise yaklaşık 520

23 Orhan Duru, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları,** Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 2001, s. 16.

24 Muharrem Öztel, "İstanbul'un Temel İhtiyaçlarından Mahrukâtın (Odun ve Kömür) Önemi ve Mahrukât Piyasası (1789-1918)", **Turkish Studies,** Volume 8/7, Summer 2013, p. 492.

25 Mehmet Özdemir, **Mütareke ve Kurtuluş Savaşı Başlangıç Dönemlerinde Türk Demir Yolları Yapısal Ekonomik Sorunlar (1918-1920),** TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 81.

26 **BOA.** MV. 213/72.

27 **İkdam,** 2 Kânun-ı evvel 1334 (2 Aralık 1918), Nu. 7833.

28 **BOA.** DH. İUM. 20-5/2-59; **Sabah,** 23 Teşrin-i sâni 1334(23 Kasım 1918), Nu. 10423.

29 Liman Von Sanders, **Türkiye'de 5 Yıl,** İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 355.

Levent Şahverdi Arşivi

ton civarına düşmüştü[30]. İstanbul basınında her gün "*kömür buhranı"* başlıklı yazılar kaleme alınıyor[31], kamuoyu ve Meclis-i Mebûsan üyeleri kömür kıtlığı nedeniyle yerel kamu hizmetlerinin çökmesinden Tevfik Paşa Hükûmeti'ni ve İaşe Nazırı Raşit Paşa'yı sorumlu tutuyordu[32]. Hükûmet kömür meselesini çözmek adına ilk adımı 22 Kasım 1918 tarihli toplantısında atmıştır. Toplantıda *"ahvâl-i hazırada hariçten kömür celb edilmesi imkân haricinde bulunduğundan memleketin hidemât-ı umûmisinin muhtaç olduğu maden kömürünü dâhilden tedarik etmek esbab ve vesâitine teşebbüs edilmesi…"*[33] kararı alınmıştır. Hükûmet, kömür buhranına on gün içerisinde bir çözüm bulunabileceğini ilan ederek[34] halkı sakin ve fedakâr olmaya çağırmıştır. İlk etapta piyasadan iki bin ton kömür satın alınarak nakliye vasıtaları şirketlerine dağıtılıp günübirlik de olsa ulaşımın devamı sağlanmıştır.

Hükûmet toplantısında alınan kararlardan biri de madenlerde çalışan işçi sayısının artırılması ve kömür ocaklarının eşkıyanın saldırılarından korunması için bölgedeki jandarma sayısının artırılması yönünde olmuştur[35]. Maden ocaklarının hasar görmüş olması, teknik aksaklıklar ve işçi ücretlerinin düşük olması nedeniyle madenlerde çalışacak işçi bulmak kolay olmuyordu. Seferberlik döneminde asker işçiler tarafından sağlanan personel kaynağı Mütarekenin imzalanması ve orduların terhis edilmesiyle kesintiye uğramıştı. Bu nedenle Ereğli ve Zonguldak kömür havzasında istihdam edilmek üzere amele tedarik edilmesi hükûmetin önemli bir sorunu olmuştur. Hükûmet bu meselenin çözümü için harekete geçerek maden ocaklarının durumunu incelemek, teknik ihtiyaçları ve personel ihtiyaçlarını yerinde tespit etmek için Kaymakam Ziya Bey'in başkanlığında bir heyet teşkil edip Zonguldak'a göndermiştir[36]. Ayrıca gazeteler aracılığı ile cazip şartlarda işçi alınacağını duyurmuştur. İlanlarda, *"kömür ocaklarında ameleye ihtiyaç vardır, çıkarılacak kömür nispetinde bol ücret verilecektir, arzu edenlerin her gün İmalât-ı Harbiye Müdüriyet-i Umumiyyesi kuyudat kalemine bir istida ile müracaat*

30 **Alemdar,** 18 Kânun-ı sâni 1335 (18 Ocak 1919), Nu. 1345–35.

31 **İkdam,** 13 Teşrin-i sâni 1334 (13 Kasım 1918), Nu. 7814; **Sabah,** 23 Teşrin-i sâni (23 Kasım 1918), Nu. 10423.

32 **MAZC.,** İ: 16, C. 1, 19 Kânun-ı evvel 1334 (19 Aralık 1918), s. 201.

33 **Sabah,** 23 Teşrin-i sâni 1334 (23 Kasım 1918), Nu. 10423.

34 **İkdam,** 28 Teşrin-i sâni 1334 (28 Kasım 1918), Nu. 7829.

35 **BOA**. DH. ŞFR. 96/301.

36 **Sabah,** 28 Teşrin-i sâni 1334 (28 Kasım 1918), Nu. 10428.

Levent Şahverdi Arşivi

etmeleri ilan olunur"[37] deniliyordu. Hükûmet bir yandan madenlerin yeniden işletilmesi ve yüksek miktarda üretim sağlanması için teknik ve personel ihtiyaçlarını temin etmeye çalışırken diğer yandan hem kurumların ne kadar kömüre ihtiyacı olduğunu tespit etmek hem de kömür stoklayarak karaborsacılık yapılmasının önüne geçmek için iki önemli karar almıştır. Kararlara göre[38];

1- İstanbul piyasasında ve Ereğli havzasında kömür sahipleri kömürü istedikleri yere satamayacaklardır. Kömürün resmî daireler arasında paylaştırılması yetkisi Harp Kömür Merkezi'ne ait olacaktır. Resmî daireler ne kadar kömüre ihtiyaçları olduğunu bu kuruma beyan edeceklerdir.

2- İstanbul'da, Ereğli havzasında, harman yerlerinde, mağazalarda ve gemilerde kömürü bulunan kişiler, daireler ve kuruluşlar 30 Kasım 1918 akşamına kadar kömürlerinin miktarını ve türünü Harp Kömür Merkezi'ne bir beyanname ile bildireceklerdir. Beyanname vermeyenler veya gerçeğe aykırı beyanda bulunanlar İaşe Kanunu hükümlerine göre cezalandırılacaklardır.

Mütareke'den sonra İstanbul'da kömür bunalımı had safhaya ulaşmış, Elektrik, su, nakliye araçları ve değirmenler çalışamaz duruma gelmişti. Her şeyden evvel kömür kıtlığına bir çare bulmak gerekiyordu. Çünkü kömür meselesi günlük yaşamın temel belirleyicisi hâline gelmişti[39]. Nafia Nazırı Ziya Paşa'nın ifadesiyle *"kömür buğday kadar önemlidir zira buğday kömür ile geliyor"* idi. Nafia Nezareti'nin, kömür kıtlığı sona erinceye kadar tohumluk zahirenin dahi sevk edileceği yerlere gönderilemeyeceğini[40] bildirmesi durumun vahametini ortaya koymaktaydı. Hükûmetin attığı iyi niyetli adımlar günü kurtarmaktan ileri gidemiyor ve bu kara soruna bir çözüm bulunamıyordu. Kamuoyunun artan baskısının yükünü hafifletmek isteyen hükûmet sürekli olarak kömür konusundaki gidişatı gazeteler aracılığı ile halka duyuruyordu. Hükûmet adına beyanatta bulunan Nafia Nazırı Ziya Paşa şu ifadeleri kullanıyordu[41]: *"Harp esnasında Rus donanması bütün cihazları tahrip etti, üretim asgariye düştü. İngilizlerle münasebetimiz kesildiğinden ve boğaz kapatıldığından İngiltere'den kömür gelmez oldu. Alman kömürlerini Ereğli kömürleri ile karıştırıyorduk, şimdi Alman kömürleri de gelemiyor,*

37 **İkdam,** 28 Teşrin-i sâni 1334 (28 Kasım 1918), Nu. 7829.

38 **Sabah,** 30 Teşrin-i sâni 1334 (30 Kasım 1918), Nu. 10430.

39 **Vakit,** 4 Kânun-ı evvel 1334 (4 Aralık 1918), Nu. 401.

40 **BOA.** DH. İUM. 20/12.

41 **İkdam,** 2 Kânun-ı evvel 1334 (2 Aralık 1918), Nu. 7833.

Levent Şahverdi Arşivi

kömür ihtiyacımız ise günden güne artıyor. Ereğli havzası azâmi üretimini bulsa bile İstanbul'un ihtiyacını temin edecek durumda değildir. Henüz sulh hâlinde değiliz, mamafih ecnebi dostlarımızın yardımından istifade etmeyi düşündüm. Onların memur ettiği bir general ve iki zâbit kömür idaremizle çalışıyorlar. Hükûmetimiz de hasarların tamiri, amele ücretlerine zam ve ayniyat verilmesi için çalışıyor. Bunların neticesini bir ay içerisinde alacağız". Anlaşılan o ki hükûmet kömür sorununun çözümü için İtilaf devletleri temsilcilerine bel bağlamıştı. Zira Nafia Nazırı Ziya Paşa'nın açıklamalarından bir gün sonra yapılan açıklamalar bunu teyit eder mahiyetteydi. Nafia Müsteşarı ve Kömür Komisyonu Reisi Muhtar Bey'in başkanlığında Maden Müdürü Celal Bey ve Menzil Müfettişliği Kömür Şubesi Müdürü Miralay Selahattin Bey'den oluşan Kömür Komisyonu 4 Aralık 1918 tarihli toplantının sonunda şu açıklamayı yapmıştır: *"Eğer İtilaf devletleri bize kömür verirlerse mesele hâlledilir, aksi hâlde çok zorluk çekeceğiz. Bu sayede Tramvay, vapur, tenvirat (aydınlatma) gibi kömür sarfiyatına vâbeste şirketler ihtiyaçlarını temin edeceklerinden çalışmalarına bir mani kalmayacak. Terkos şirketinin elinde ise zaten 16 günlük (400 ton) kömürü vardır"*[42].

Hükûmet kömür meselesinin çözümü noktasında kulağı İtilaf devletlerinde gözü Ereğli ve Zonguldak havzasında bir arayış içerisine girmişti. Hükûmet 21 Aralık 1918 tarihinde aldığı bir karar ile Kömür Merkezi'nin idaresini Harbiye Nezâreti'nden alarak Nafia Nezâreti'ne devretmiştir. Böylece kömür idaresinde istihdam edilen askerî memurlar ile Limanlar İdaresi Nafia Nezareti'ne bağlanmıştır. Aynı kararname ile Nafia Nezareti'ne kömürlere kıymet tayin etme ve gerekirse kömürlerin müsâdere edilmesi yetkileri de verilmiştir[43]. Kömür idaresi'ndeki bu görev ve yetki değişimine rağmen, önceden alınmış karar doğrultusunda Harbiye Nezareti tarafından Aralık ayının sonlarında kurulan ve Erkan-ı Harp kaymakamlarından Hayri Bey, Nafia Müsteşarı Muhtar Bey ve Menzil Müfettişi Selahattin Bey'den oluşan komisyon çalışmalar yapmak üzere[44], bundan kısa süre sonra da Harbiye Nâzırı Cevat Paşa kömür ocaklarını teftiş için Ereğli ve Zonguldak'a gitmiştir[45]. Kömür havzasını teftiş eden Harbiye Nâzırı, maden sahipleri ve ameleler ile görüştükten sonra İstanbul'a dönmüştür. Seyahat ile ilgili açıklamalarda bulunan Nafia Müsteşarı Muhtar Bey şunları söylemiştir[46]:

42 **İkdam,** 5 Kânun-ı evvel 1334 (5 Aralık 1918), Nu. 7836.

43 **Takvim-i Vekâyi,** 25 Kânun-ı evvel 1334 (25 Aralık 1918), Nu. 3428.

44 **Alemdar,** 25 Kânun-ı evvel 1334 (25 Aralık 1918), Nu. 1321/11.

45 **Alemdar,** 27 Kânun-ı evvel 1334 (27 Aralık 1918), Nu. 1323/13.

46 **İkdam,** 27 Kânun-ı evvel 1334 (27 Aralık 1918), Nu. 7858.

Levent Şahverdi Arşivi

"İstanbul günlük 700 ton kömür sarf ediyor fakat her ihtiyacın karşılanması için en az 1200 ton kömüre ihtiyaç var. Kömür ocaklarında amele miktarı 800 kişiyi buldu, tamirat da bitmek üzere. İaşe Nezareti amelenin ekmeğini garanti etti. Harbiye Nezareti'nden elbise tedarik edildi, maden civarında amele için önceden yapılmış olan evler de tamir edildi. Şu durumda madenden günlük 250 ton kömür çıkarılıyor. Bir aya kadar İstanbul'un günlük ihtiyacını karşılayacak kadar kömür çıkarılacağını temin ederim". Bu açıklamanın ardından Kömür Komisyonu bir an evvel kömür havzasında depolanmış olan kömürü İstanbul'a getirmek için harekete geçmiştir. Komisyon toplantısına Müsteşar Muhtar Bey, Maden Müdürü Celal Bey, Şirket-i Hayriyye Müdürü İzzet Bey, Bahriye Nezâreti'nden Osman Bey ve Seyr-i Sefâin Müdürü Beyler katılmışlardır. Şirket-i Hayriyye ve Seyr-i Sefâin müdürleri kömürün getirilmesi konusunda hükûmete vapur temin etmeyi, harbiye kömür müteahhidi Tevfik Bey de kömürün getirilmesine nezaret etmeyi kabul etmişlerdir[47]. Hükûmet bu esnada İstanbul'da depolarda büyük miktarlarda kömür stoklamış olan şahısların elindeki kömüre de el koymaya başlamıştır[48]. Harbiye Nezâreti de Mudanya'da bulunan yaklaşık bin ton kömürün İstanbul'a getirilmesi için bir çalışma başlatmıştır[49].

Kömür temini konusundaki bu gelişmeler kamuoyunu biraz olsun rahatlatmış ve hükûmetin kömür kaçakçıları ve karaborsacılarının üzerine daha cesaretle gitmesini sağlamıştır. Hükûmet, 2 Ocak 1919 tarihli toplantısında İaşe Kanunu'na zeyl olmak üzere bir kararname hazırlayarak "*kömür buhranı zail oluncaya kadar kömür sahibi ve tâcirlerinin kömürü hükûmetten vesika almadan bir mahalden diğerine nakletmemelerini, aksi yönde hareket edenlerin İaşe Kanunu'nun 19. ve 21. maddeleri gereğince cezalandırılacaklarını*"[50] ilan etmiştir.

Kış şartlarında İstanbul'a kömür miktarının girişini artırmak için her türlü çareye başvuran hükûmetin bir icraatı da yurt dışından ithal edilecek kömürün gümrük vergisinden geçici olarak muaf tutulması olmuştur[51]. Hükûmetin baş-

47 **İkdam,** 27 Kânun-ı evvel 1334 (27 Aralık 1918), Nu. 7858.

48 **BOA.** DH. MB. HPS. 79/20

49 **Alemdar,** 6 Kânun-ı sâni 1335 (6 Ocak 1919), Nu. 1333-23.

50 **Düstûr,** Tertib-i sâni, C. 11, s. 90; **Takvim-i Vekâyi,** 8 Kânun-ı sâni 1335 (8 Ocak 1919), Nu. 3440.

51 **Düstûr,** Tertib-i sâni, C. 11, s. 93; **Takvim-i Vekâyi,** 8 Kânun-ı sâni 1335 (8 Ocak 1919), Nu. 3440.

Levent Şahverdi Arşivi

vurduğu idari tedbirler yanında madenlerin sıkı teftişi ve tamiri, maden amelesi sayısının artırılması ve maaşlarındaki iyileştirmeler sebebiyle 1919 yılı Ocak ayının başlarından itibaren kömür buhranında olumlu neticeler görülmeye başlanmıştır. Bu gelişmeler İstanbul basınında hükûmet lehinde haberlerin çımasını beraberinde getirmiştir. Gazeteler, Zonguldak kömür havzasından mühim miktarda kömür getirilerek Seyr-i Sefâin idaresine, Elektrik Şirketi'ne ve Anadolu Şimendifer Kumpanyası (Anadolu Demiryolu Şirketi) idaresine dağıtıldığını, kömür müteahhitlerinden Manizade ile Rıfat Kemal Bey'in de 200 ton kömür getirerek değişik şirketlere dağıttıklarını yazmışlardır. Bir gazete kömür buhranının aşılmasında hükûmetin aldığı tedbirleri şöyle övmüştür[52]: *"Önceki hükûmetler amelenin refah ve ia*şesini düşünmediğinden *ocakları terk eden amele bu buhranı ihdas etti. Şimdiki hükûmet ameleye elbise, ayakkabı ve günlük ücretlerini artırmaktan başka ekmek de veriyor. Hatta ailelerine lüzumu olan eşya ve levazımâtı da göndermektedir."*

Ocak ayı başlarında maden ocaklarında çalışan amele sayısı 1250 kişiye, günlük üretim miktarı da 300 tona ulaşmıştır. Fakat buna rağmen tramvayların ve Haliç Vapurları'nın en erken 1919 yılı Şubat ayı başlarında düzenli olarak çalışabileceği öngörülüyordu. 9 Ocak 1919 tarihinde Zonguldak kömür havzasında çalışan amele sayısının 1638 kişiye, kömür üretim miktarının 474 tona, 19 Ocak günü ise 520 tona ulaştığı[53] gazeteler yoluyla kamuoyu ile paylaşılmıştır. Kızılırmak adlı vapurun iki bin ton kömür ile birkaç güne kadar İstanbul'a ulaşacağı basında yer alan haberler arasındaydı. İtilaf devletleri temsilcilerinin İngiltere'den talep ettikleri 9 bin ton kömürün de Bozcaada'ya ulaştığı ve yakında İstanbul'a ulaşacağı rivayet ediliyordu[54]. Havzada üretilen kömürün arttığı bilgileri İstanbul'da bir iyimserliğe yol açmasına rağmen bu durum kömüre dayalı temel sektörlere yansımıyordu. Çünkü çetin kış şartları ve hava muhalefeti nedeniyle kömürün İstanbul'a nakli ağır aksak yürüyordu. Bu nedenle 15-20 Ocak 1919 tarihleri arasında İstanbul'a kömür getirilememiştir. Kömür komisyonu Harbiye Nezareti'ne başvurarak, en acil ihtiyaçların giderilmesi için, Kâğıthane'nin ilerisinde bulunan kömür ocaklarının geçici olarak işletilmesini talep etmiş ancak bu teşebbüsten olumlu bir netice alamamıştır[55].

52 **Alemdar,** 18 Kânun-ı sâni 1335 (18 Ocak 1919), Nu. 1345-35.

53 **Alemdar,** 18 Kânun-ı sâni 1335 (18 Ocak 1919), Nu. 1345-35.

54 **Vakit,** 14 Kânun-ı sâni 1335 (14 Ocak 1919), Nu. 441.

55 **Vakit,** 20 Kânun-ı sâni 1335 (20 Ocak 1919), Nu. 447.

Levent Şahverdi Arşivi

Alınan tedbirler kömür buhranını izale edemediğinden kömür kaçakçılığı ciddi boyutlara ulaşmış, İstanbul'da çok sayıda vurguncu türemiştir. Hükûmet çıkardığı kararname ile ihtikârı önlemek amacıyla Sarıyer'de bir kömür Kontrol Memurluğu kurarak Karadeniz'e açılan veya İstanbul'a gelen nakliye vasıtalarında kömür kontrolü yapmaya başlamış, kömür yüklü kayıkların Boğaziçi'nde dolaşmasını yasaklamıştır. Basında ilan edilen beş maddelik bu kararnameye uymayanlar hakkında takibat başlatılacağı ve bu kişilerin kömür nakliyatından tamamen men edilecekleri ilan edilmiştir[56]. 20 Ocak 1919 tarihinden itibaren hava şartlarının normale dönmeye başlamasıyla birlikte günde 600 ton üretilen ve depo edilen kömür gemilerle Ereğli ve Zonguldak havzalarından İstanbul'a nakledilmeye başlanmıştır. Alemdar gemisi ile gelen kömür, komisyon tarafından öncelikle Şirket-i Hayriyye idaresi, Seyr-i Sefâin İdaresi ve Elektrik Şirketi'ne dağıtılmıştır. Şirket-i Hayriyye'nin 42 numaralı gemisi 180 ton, Saadet gemisi 95 ton, Turan gemisi 190 ton, Süleymaniye gemisi 150 ton, Ceylan gemisi 100 ton ve 205 numaralı motor 85 ton kömürü İstanbul'a nakletmişlerdir. Ocak ayının sonlarında İstanbul'un bir hafta veya on günlük kömürü temin edilmiş durumdaydı[57]. 1919 yılı Şubat ayı başlarında Zonguldak kömür havzasındaki kömür üretim miktarı günlük 850 tona ulaşmış ve ay içerisinde bu miktar günlük bin tona çıkmıştır[58]. Kış mevsiminin etkisinin de kırılmaya başlamasıyla İstanbul'da kömür kıtlığı ve bu kıtlıktan kaynaklanan diğer sektörlerdeki aksaklıklar aşılmaya başlanmıştır. Şubat ayının sonunda kömür buhranının hükûmetin ve kamuoyunun gündeminden düştüğü görülmektedir. Hükûmet ve İstanbul halkı çok çetin bir kış mevsimi geçirmiş, hükûmetin yerinde tedbirleri ve icraatı neticesinde kömür buhranı 1919 yılı Mart ayı başından itibaren tamamen ortadan kalkarak gündelik yaşam normale dönmeye başlamıştır[59].

b. İaşe ve Su Sıkıntısı

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Harbi'ne girmeden evvel İttihat ve Terakki kontrolündeki yönetim 9 Ağustos 1914 tarihinde iaşe işlerini tanzim etmek, halkın ve ordunun iaşe ihtiyacını temin etmek üzere bir komisyon kurmuştu. 27

56 **Alemdar,** 22 Kânun-ı sâni 1335 (22 Ocak 1919), Nu. 1349–39.

57 **Vakit,** 22 Kânun-ı sâni 1335 (22 Ocak 1919), Nu. 449.

58 **Sabah,** 3 Şubat 1919, Nu. 10495.

59 **Vakit,** 4 Mart 1919, Nu. 490.

Levent Şahverdi Arşivi

Ocak 1915 tarihinde bütün değirmenlerin hükûmet hesabına çalışmaları sağlanmıştır[60]. Harp esnasında ise İstanbul'un ekmek ihtiyacını karşılamakla şehremâneti görevlendirilmiştir[61]. Yine harp esnasında, 1916 yılında, buğday, arpa, bulgur, şeker, zeytinyağı ve gaz gibi maddelerin dağıtımını kontrol altına almak maksadıyla *"Hey'et-i Mahsûsa-ı Ticarîyye"* teşkilâtı kurulmuştur[62]. Bu tedbirlere rağmen, Harp nedeniyle ticaret yollarının tıkanması ve yiyecek stoklarının erimesiyle İstanbul nüfusu ağır bir iaşe sıkıntısı ile karşılaşmıştır. Nakliye vasıtalarının yetersizliği ve mevcut olanların da kömür kıtlığı nedeniyle Anadolu'daki zahireyi ihtiyaç duyulan yerlere sevk edememesi yüzünden iaşe sorunu daha da büyümüştür[63]. Hükûmet, 18 Ağustos 1917 tarihinde, ordunun ve halkın ekmeklik ve yemeklik hububatını satın almak veya yurt dışından temin etmek[64] maksadıyla Harbiye Nezareti'ne bağlı olmak üzere İaşe Umum Müdürlüğü'nü kurmuştur. İstanbul'un artan iaşe sorunu ile başa çıkılamadığından fiyatlar yükselmeye devam etmiş, hükûmet ihtikârı önlemek maksadıyla *"Men-i İhtikâr Hey'eti"*ni[65] teşkil etmiş, 30 Temmuz 1918 tarihli kararname ile de İaşe Umum Müdürlüğü'nü İaşe Nezareti'ne dönüştürmüştür[66]. 8 Ekim 1918'de istifa eden Talat Paşa Hükûmeti'nin yerine iktidara gelen Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti 25 günlük kısa süreli iktidarı[67] esnasında iaşe işlerine çözüm arayışı içerisinde olmuştur. 11 Kasım 1918 - 3 Mart 1919 tarihleri arasında iktidarda bulunan Ahmet Tevfik Paşa Hükûmeti'nin icraat alanlarının başında da iaşe konusu yer almıştır[68].

---

60 Eldem, **a.g.e.,** s. 39.

61 **BOA.** DH. İ. UM. EK. 22/72; BOA. DH. İ. UM. 98/1.

62 Zafer Toprak, **İttihat ve Terakki ve Devletçilik,** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 94.

63 Mehmet Temel, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu,** T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 30-31.

64 **Düstûr,** Tertib-i sânî, C. 9, s. 708.

65 Nüzhet Sabit, **İaşe'de Kırkbeş Gün,** Haz. Cüneyd Okay, İstanbul 2006, s. 1; Toprak, **a.g.e.,** s. 114.

66 İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşındaki Ekonomik Düzenlemeleri İçinde İaşe Nezâreti ve Kara Kemal Bey'in Yeri", **XII. Türk Tarih Kongresi,** C. III, TTK, Ankara 1990. s. 1170; Cüneyd Okay, **Bir Meşrutiyet Aydını Nüzhet Sabit,** Akçağ Yayınları, Ankara 2001, s. 134.

67 Metin Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa,** TTK Yayınları, Ankara 1997, s. 152; Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım,** Haz: Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar, Nehir Yayınları, İstanbul 1993, s. 14. **İkdam,** 10 Teşrin-i sâni 1334 (10 Kasım 1918), Nu. 7811.

68 **İkdam,** 13 Teşrin-i sâni 1334 (13 Kasım1918), Nu. 7814.

Levent Şahverdi Arşivi

17 Ağustos 1918'de kuruluşundan 20 Ocak 1919 tarihinde lağvına kadar İaşe Nezareti'nde sık sık nazır değişikliği yapılmıştır. Nezaretin kuruluşundan itibaren Talat Paşa Kabinesi'nde Kara Kemal Bey[69], Ahmet İzzet Paşa Kabinesi'nde Celal Muhtar Bey[70], Tevfik Paşa kabinelerinde ise vekâleten Muzaffer Bey[71], Raşit Bey[72], vekâleten İzzet Bey[73] ve Abdurrahman Bey[74] İaşe Nazırlığı görevinde bulunmuşlardır[75].

İaşe konusunun birçok boyutu mevcuttu. En başta ihtikâr olmak üzere, alım gücünün düşmesi, yiyecek fiyatlarının aşırı derecede yükselmesi, buğday ve un kıtlığı, değirmenciler ve fırıncılar meselesi gibi konular iaşenin çözüm bekleyen konuları arasında bulunuyordu[76]. 1918 yılında Rusya'nın büyük şehirleri ile Viyana'dan sonra İstanbul dünyanın en pahalı şehirleri arasında yer alıyordu[77]. Mütareke dönemi başlarında bazı ihtiyaç maddelerinin fiyatlarına bakıldığında harp yıllarında bile bu kadar artışın meydana gelmediği görülmektedir. İstanbul'da enflasyon oranları 1914'te %20'nin altında iken 1918'de %140 civarına tırmanmıştır[78]. İstanbul'a ait fiyatlar memleketin diğer yerlerinde uygulanan fiyatlarla büyük farklılık göstermekteydi. Nakliye zorlukları memleketi tek pazar olmaktan çıkarmış, harp uzadıkça fiyat farkları bölgeden bölgeye değişiklik göstermiştir. Mesela İzmir'de gıda maddeleri İstanbul'a nazaran yarı yarıya ucuz olmuştur[79]. Birinci Dünya Harbi esnasında ve Mütareke döneminin başlarında İstanbul'da bazı tüketim maddelerinin perakende fiyatlarındaki değişim şöyleydi[80]:

69 Tekeli- İlkin, a.g.m., s. 1170.

70 Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e.,** s. 14.

71 **Sabah,** 24 Teşrin-i sâni 1334 (24 Kasım 1918), Nu. 10424.

72 **Takvim-i Vekâyi,** 30 Teşrin-i sâni 1334 (30 Kasım 1918), Nu. 3407.

73 **Takvim-i Vekâyi,** 2 Kânun-ı sâni 1335 (2 Ocak 1919), Nu. 3435.

74 **BOA.** DUİT. 9/51; **Takvim-i Vekâyi,** 14 Kânun-ı sâni 1335(14 Ocak 1919), Nu. 3445.

75 Sinan Kuneralp, **Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali,** İsis Yayınları, İstanbul 1999, s. 6.

76 Mehmet Aydın, **Mütareke Döneminde İstanbul'un İaşesi Meselesi (1918-1922),** OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun, 2002, s. 100.

77 Mehmet Aydın, "Mütareke Döneminde İstanbul'da Hayat Pahalılığı Sorunu" **History Studies,** Volume 2/2, 2010, s. 443.

78 **İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 yıllık Fiyatlar ve Ücretler,** Haz: Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2011, s. 22.

79 Eldem, **a.g.e.,** s. 51.

80 **İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 yıllık Fiyatlar ve Ücretler,** Haz: Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2011s. 22; Eldem, **a.g.e.,** s. 50-51. (Tüketim maddeleri kilogram, kıyye ve ton olarak, fiyatlar kuruş olarak değerlendirilmiştir)

Levent Şahverdi Arşivi

Madde	1914	1915	1916	1917	1918	1919
Ekmek	1,25	1.65	9.5	18	34	13
Un	1,75	2.3	12	34	45	20
Patates	1	1.6	3	14	27	16
Makarna	3	4.5	24	65	90	38
Şeker	3	7.5	30	112	195	46
Çay	60	120	250	400	500	250
Pirinç	3	5	20	45	92	45
Zeytinyağı	8	14.5	24	88	160	115
Kömür	115	126	200	420	975	3000

Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalamasından kısa bir süre sonra istifa eden İzzet Paşa Hükûmeti'nin yerine iktidara gelen Tevfik Paşa Hükûmeti'nin ilk icraatı iaşe ambarlarında mevcut olan un miktarını belirlemek olmuştur[81]. Ancak ekmek yapmak için gerekli olan un miktarının yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde mevcut olduğu bilinen yüklü miktardaki buğday da kömür yokluğundan trenlerin işletilememesi nedeniyle İstanbul'a ulaştırılamamıştır[82]. Anadolu'da ve İstanbul'da hüküm süren şiddetli kış şartlarının da etkisiyle, İstanbul'un birçok mahallesine vesika ile ekmek dağıtılamadığından halk çok zor anlar yaşıyordu. İaşe Nezareti, halka acil olarak ekmek dağıtabilmek için piyasadan yüksek fiyattan un almak mecburiyetinde kalmıştır. Birçok cins unun karışımı ile yapılan ekmekler çamur gibi ve yenilemeyecek kadar lezzetsiz olduğu gerekçesiyle dağıtıldığı yerlerin halk arasında şikâyetlere neden olmuştur[83].

İstanbul'da yaşanan zahire kıtlığı, zahire kaçakçılığını da teşvik etmiştir. Çeşitli yollarla İstanbul'a getirilen zahire fahiş fiyattan piyasaya sürüldüğünden bir ihtikâr ortamı meydana gelmiştir. Özellikle Ereğli ve Zonguldak'tan kömür getiren vapurlara yüklenen zahire, kaçak olarak İstanbul'a sokuluyordu. Hükûmet buna engel olmak için İstanbul'a kömür getiren vapurlarda yaptığı aramada ele geçirdiği zahireye el koymaya başlamıştır[84]. Zahire kaçakçılığının önüne geçmek

81 **İkdam,** 13 Teşrin-i sâni 1334 (13 Kasım 1918), Nu. 7814.

82 **Sabah,** 23 Teşrin-i sâni 1334 (23 Kasım1918), Nu. 10423.

83 **Sabah,** 23 Teşrin-i sâni 1334 (23 Kasım 1918), Nu. 10423; Mütareke döneminde İstanbul'da ekmek kıtlığı için bkz: Necati Çavdar, "Mütareke Döneminin İlk Aylarında İstanbul'da Ekmek Meselesi", **Belleten,** C. LXXVIII-Sayı: 281, 2014 Nisan, s. 285-315.

84 **BOA.** DH. İ.UM. 27/14.

Levent Şahverdi Arşivi

isteyen hükûmet, harp esnasında, sevk ve ihracı yasak olan her nev'î ekmeklik ve yemeklik zahirenin vapur ve trenlere kaçak olarak yüklenip İstanbul'a sevk edilmesine katiyyen meydan verilmeyeceğini, bunu yapanların cezalandırılacağını ilan etmiştir[85]. Bu sebeple denizyolu ile Karadeniz'den ve demiryolu ile Kartal ve Pendik İstasyonları üzerinden İstanbul'a kaçak yollardan getirilen zahireye müsadere uygulanmıştır[86].

Vesika ile ekmek dağıtımındaki aksaklıklar kamuoyunda ve İstanbul gazetelerinde, iaşe işlerinde yolsuzluklar yapıldığına dair rivayetlerin çıkmasına neden olmuştur[87]. Hükûmet bunu tekzip ederek ekmeklik una bakla unu, süpürge tohumu, mısır, toprak gibi yabancı maddeler kattıkları iddia edilen fırıncıların cezalandırılacaklarını ilan etmiştir[88]. Hükûmet 25 Kasım 1918 tarihinde, nüfus başına vesika ile verilen ekmeğinin ölçüsüne uygun olarak ve ekmeğin fiyatından fazla olmayacak şekilde, iaşe ambarlarındaki patatesin ekmek yerine temel gıda maddesi olarak halka dağıtılmasına karar vermiştir[89]. Aralık ayı başlarında Anadolu'dan İstanbul'a 27 vagon buğday getirilip İstanbul'un ekmek ihtiyacı geçici olarak temin edilinceye kadar patates dağıtımına devam edilmiştir[90]. Hükûmet 18 Aralık tarihli toplantısında ekmek üretiminde usulsüzlükleri tespit edilmiş olan fırıncıların Divan-ı Harbe sevkine karar vermiştir[91]. İaşedeki çözümsüzlük Meclis-i Mebûsan ve Meclis-i Âyan'da da hükûmet aleyhine tepkilerin oluşmasına yol açmıştır. İstanbul'da herkese yetecek kadar iaşe olduğu fakat hükûmetin beceriksizliği ve ihtikâra göz yumması nedeniyle iaşe sıkıntısı çekildiği söylentileri artmıştır[92]. Hükûmet bunu tekzip etmenin yanında şu önemli kararları almıştır[93]:

1. Değirmen ve fabrikaları çalıştırabilmek için yeterli miktarda kömür tedarik edilecektir.

---

85 **BOA.** DH. İ. UM. EK. 20/81.

86 **BOA.** DH. İ. UM. EK. 19/30.

87 **MMZC.,** D.3, İ.5, C.1, s. 187.

88 **İkdam,** 24 Teşrin-i sâni 1334 (24 Kasım 1918), Nu. 7825.

89 **BOA.** MV. 213/29; **Takvim-i Vekâyi,** 27 Teşrin-i sâni 1334 (27 Kasım 1918), Nu. 3404; **Sabah,** 28 Teşrin-i sâni 1334 (28 Kasım 1918), Nu. 10428.

90 **İkdam,** 29 Teşrin-i sâni 1334 (29 Kasım 1918), Nu. 7830.

91 **BOA.** MV. 213/75.

92 **MAZC.,** İ: 16, C. 1, 19 Kânun-ı evvel 1334 (19 Aralık 1918), s. 201.

93 **Takvim-i Vekâyi,** 25 Kânun-ı evvel 1334 (25 Aralık 1918), Nu. 3428.

Levent Şahverdi Arşivi

2. Değirmenler teftiş memurları vasıtasıyla teftiş ettirilecek, piyasadan katiyyen un satın almaya ihtiyaç bırakmayacak kadar un üretimi sağlanacaktır.

3. Un nakil araçları ve fırınlar sıkı kontrol altına alınarak yolda ve fırında un değiştirilmesine ve çalınmasına fırsat verilmeyecektir.

4. Ekmek dağıtımındaki suistimallerin önüne geçilecektir.

5. Askeriye'ye verilecek un miktarı, asker mevcudunu gösteren yeni cetvellere göre düzenlenecektir[94].

Hükûmet'in iaşenin kontrolünü eline almak amacıyla başvurduğu çözüm yollarından birisi de ekmek üretim işlerini ihale usulü ile müteahhitlere devretmek olmuştur. Bu konuda beş değirmenci ile hükûmet arasında "*Değirmenciler Mukavelesi"* adı verilen bir sözleşme imzalanmıştır[95]. Buna göre İstanbul şehri otuz mıntıkaya ayrılmış ve tamamı yedi müteahhide ihale edilmiştir[96]. Değirmenciler Mukavelesi, iaşede yolsuzluk yapıldığına dair dedikodulara ve neticede hükûmet karşıtlığının yükselmesine neden olmuştur[97]. Hükûmet iddiaları tekzip etmiş[98] fakat kamuoyu baskısı nedeniyle İaşe Nazırı Raşit Bey istifa etmiştir[99]. 8 Ocak 1919'da hükûmet ile müteahhitler arasında yapılan toplantıda taraflar arasında çıkan tartışma neticesinde mukavelenin feshi gündeme gelmiştir[100]. Hükûmet aynı toplantıda önemli bir karara imza atarak İaşe Nezareti'ni lağvedip Umum Müdürlüğe dönüştürmeyi gündeme getirmiştir[101]. 20 Ocak 1919 tarihli hükûmet kararıyla İttihat ve Terakki Hükûmeti zamanında kurulmuş olan İaşe Nezareti

94 XIX. asrın ortalarından itibaren un üretiminde değirmenden fabrikaya geçiş başlamıştı. 1913–1915 sanayi tahririne göre bütün Osmanlı ülkesindeki değirmenlerin sayısı 23.342 olup bunların 312 tanesi İstanbul ve civarındadır. İstanbul ve civarındakilerin de 18 tanesi buhar gücü ile çalıştırılmaktaydı. Osmanlı değirmen ve fabrikalarının çoğunluğu ortalama 7.000-7.500 kalori kuvvetindeki Ereğli kömürü kullanıyordu. (Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik,** TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 83). İstanbul ve civarındaki değirmenlerin bir kısmı harp yıllarında, kömür, benzin ve buğday yokluğu nedeniyle işletilememiştir (**Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiği, Tarihi İstatistikler Dizisi,** C. 4, Haz: A. Gündüz Ökçün, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2003, s. 39).

95 **BOA.** MV. 213/513; **Alemdar,** 31 Kânun-ı evvel 1334 (31 Aralık 1918), Nu. 1331–21.

96 **Alemdar,** 31 Kânun-ı evvel 1334 (31 Aralık 1918), Nu. 1331–21.

97 **Vakit,** 6 Kânun-ı sâni 1335 (6 Ocak 1919), Nu. 433.

98 **Sabah,** 5 Kânun-ı sâni 1335 (5 Ocak 1919), Nu. 10466.

99 **Vakit,** 6 Kânun-ı sâni 1335 (6 Ocak 1919), Nu. 433.

100 **Vakit,** 9 Kânun-ı sâni 1335 (9 Ocak 1919), Nu. 436.

101 **Alemdar,** 17 Kânun-ı sâni 1335 (17 Ocak 1919), Nu. 1344–34.

Levent Şahverdi Arşivi

kaldırılarak yerine Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne bağlı İaşe Umum Müdürlüğü teşkil edilmiştir[102]. 2 Şubat 1919'da Umum Müdürlüğü'nün çalışma esaslarını ihtiva eden bir kararname çıkarılarak 6 Şubat 1919'da yürürlüğe konulmuştur[103]. 20 Ocak'ta kurulan Umum Müdürlük 12 Şubat'ta Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden ayrılarak Şehr-emaneti'ne bağlanmıştır[104].

İaşe Umum Müdürlüğü'nün aldığı tedbirler ile İstanbul'un ekmek sıkıntısında kısmi bir düzelme yaşanmasına rağmen bazı yerlerde aksaklıkların devam ettiği görülmüştür. İstanbul piyasası 1919 yılı Şubat ayı sonundan itibaren son birkaç aydan beri ilk defa normal seyrine girmeye, fiyatlar hissedilir derecede düşmeye başlamıştır. 1919 yılı Şubat ayı sonlarında Amerika'dan başlamış olan un sevkiyatı neticesinde İstanbul'a 8 bin ton un gelmiştir[105]. Mart başından itibaren Anadolu'dan da yüklü miktarda zahire gelmeye başlamasıyla[106] kısa süre içerisinde değirmenlerde bol miktarda arpa ve buğday stoku oluşmuştur. Un miktarının artması iaşe piyasasına yaklaşık yüzde 25 oranında bir ucuzlama olarak yansımıştır[107].

Harp sonunda İstanbul'un iaşe sorununun bir boyutunu da su sıkıntısı oluşturmuştur. İstanbul'un Anadolu yakasının şehir şebeke suyunu sağlamak üzere, 1889 yılında Fransız sermayesine dayanan Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi kurulmuştur[108]. İtilaf devletleri Mondros Mütarekesi'nden sonra Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'ne el koymuşlardır. İstanbul Su Şirketi'nin hukuka aykırı işlemleri-

102 **Düstûr,** Tertib-i sâni, C. 11, s. 109; **Takvim-i Vekâyi,** 21 Kânun-ı sâni 1335 (21 Ocak 1919), Nu. 3451.

103 **Takvim-i Vekâyi,** 6 Şubat1919, Nu. 3465.

104 **Düstûr,** Tertib-i sâni, C. 11, s. 28; **Takvim-i Vekâyi,** 22 Şubat 1919, Nu. 3478. İaşe Umum Müdürlüğü, 19 Haziran 1919 tarihinde Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin çıkarmış olduğu kararname ile lağvedilmiştir (**Düstûr,** Tertib-i sâni, C. 11, s. 296).

105 **İkdam,** 26 Şubat 1919, Nu. 7919.

106 **Alemdar,** 3 Mart 1919, Nu. 1383–73. 1919 yılı başlarında İtilaf devletleri temsilcilerinden Yüzbaşı Tretuvan tarafından Anadolu'da bulunan zahirenin miktarını belirlemek için bir inceleme yapılarak neticesi 6 Nisan 1919 tarihinde Miralay Wood tarafından sadarete sunulmuştur. İstanbul'un zahire ihtiyacını karşılamak maksadına yönelik bu incelemeye göre Anadolu'nun farklı yerlerindeki iaşe ambarlarında mevcut zahire miktarı şöyledir: İzmit 4.106.381 kilo, Bilecik 1.633.316 kilo, Eskişehir 2.093.888 kilo, Kütahya 18.045.855 kilo, Konya 34.418.874 kilo, Afyonkarahisar 18.214.958 kilo, Ankara 23.825.979 kilo olmak üzere toplam 102. 339.281 kilo ya da 102.333 ton (Temel, **a.g.e.,** s. 49).

107 **Vakit,** 4 Mart 1919, Nu. 490.

108 Ali İhsan Öztürk, "İstanbul'un İşgali Sırasında Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'ne El Konulması", s. 35-37. ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr/wp-content/.../03/ydta-15-16-ozturk.pdf.

Levent Şahverdi Arşivi

ne bu dönemde istilacı devletler tarafından göz yumulduğu ve kayırıldığı görülmüştür. Hükûmete sorulmadan Karaburun ile Terkos arasında şirket tarafından bir dekovil(dar demiryolu şebekesi) hattı inşa edilmiş olması buna örnektir. Bu hareketi nedeniyle Dersaâdet Müessesat-ı Nafia Komiserliği tarafından şirket uyarılmış ancak daha ilerisine gidilememiştir. 1918 yılı Kasım ayı başlarında Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi tarafından İstanbul Anadolu yakasında semtlere dönüşümlü su verilmesi uygulamasına başlanmıştır. Harbiye Nezareti tarafından, Kuleli Askerî Mektebi'ne her gün su verilmesine yönelik talep şirket tarafından reddedilmiştir. Şirket, Kuleli mektebine her gün su vermek bir yana, Haydarpaşa Askerî Hastanesi'ne bile ancak haftada bir gün su verilebileceğini açıklamıştır. Beyoğlu, Şişli, Nişantaşı gibi bölgelerde yüksek katlı apartmanların en yüksek katlarına düzenli olarak su verilirken İstanbul tarafına su verilememiştir[109].

Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi su ücretine ardı ardına zam yaparak savaş öncesine göre %300 oranında artış sağlamış, hatta bunu yetersiz görüp zam oranını %400'e çıkartarak yapılan son zammı hükûmete tasdik ettirmek istemiştir. Hükûmet ise Nafia Nezareti'ne bir yazı göndererek bu kararın hukuka aykırı ve kabul edilemez olduğunu belirtmiştir. Su şirketinin Sancaktepe'de bulunan çok miktardaki kömürünün Terkos'a naklinin yapılamaması ve Terkos Gölü'ndeki pompa istasyonunun çalışmadığı gerekçesi de su sorununu oluşturan nedenlerden biriydi. İstanbul'un su sıkıntısı Birinci Dünya Savaşı yıllarından beri devam edip gelen bir sorundu. Harp esnasında İstanbul'un su kesintisinin sona erdirilmesi için Terkos'taki makinelerin kömür ihtiyacının karşılanması maksadıyla Hadımköy-Terkos arasında acilen bir yol yapılması[110], Sancaktepe-Terkos yolunun da acilen tamir edilmesi[111] kararlaştırılmıştı. Bu tedbirler kısa zamanda alınamadığı için her gün saatlerce su kesintisi yapılmasına devam edilmiştir. Su azlığı nedeniyle sokakların temizliği yapılamadığından sokaklar pislik içindeydi. Dersaâdet Su Şirketi yevmiye, mahrukat ve levazım girdilerindeki artış nedeniyle suyun maliyetinin yükseldiğini gerekçe göstererek bir kez daha su fiyatının iki katına çıkarılmasını talep etmiş, hükûmet de Şubat ayı başında tüm aboneleri kapsayacak şekilde bu isteği kabul etmek durumunda kalmıştır[112]. Üsküdar-Kadıköy

109 Öztürk, a.g.m., s. 38-40.

110 **BOA.** DH. İ. UM. EK.33/25.

111 **BOA.** DH. İ. UM. EK.30/71.

112 Temel, **a.g.e.,** s. 29.

Levent Şahverdi Arşivi

Su Şirketi üzerindeki İtilaf Devletleri tasarrufu Fransızların 8 Kasım 1922 tarihinde İstanbul'un istilasının kaldırıldığını bildirmesine kadar devam etmiştir[113] .

Harpten kaynaklanan olağanüstü şartlar dikkate alındığında kısa sürede kusursuz bir iaşe düzeninin kurulabilmesinden elbette söz edilemezdi. Buna rağmen Mütareke dönemi kabineleri iaşe meselesinin hâlledilmesi noktasında somut adımlar atarak aksaklıkları tamire çalışmışlardır. Tevfik Paşa Hükûmeti'nin piyasadan fahiş fiyatlara iaşe malzemesi almak zorunda kalması olumsuz bir icraat gibi görünse de zahire kıtlığı, kömür kıtlığı, nakliye sorunları dikkate alındığında, başka bir çözüm yolunun bulamamış olduğu anlaşılmaktadır.

c. Ulaşım Sıkıntısı

İnsanların en temel ihtiyaçlarının başında yer alan taşıma ve ulaşım konusu özellikle kalabalık yaşam alanlarında büyük bir sorun teşkil etmektedir. Olağanüstü şartlarda bu temel ihtiyaç daha da önemli hâle gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'e kadar Şirket-i Hayriye ve Ziraat Bankası dışında, yabancı sermayeye başvurmaksızın kurulmuş anonim şirketi hemen hemen yok gibidir. Özellikle demiryolu, tramvay, tünel, havagazı, su, elektrik, telgraf, telefon, liman ve gemi işletmeciliği gibi kamu mal ve hizmetler üreten işletmeler, kamu yararını dikkate alarak, çoğunluğu yabancı sermaye ile kurulmuş özel şirketlere imtiyaz verilerek yürütülmekteydi[114]. Mesela Haliç Vapurları Şirketi, İtalyan sermayeli bir işletmeydi. Harp yıllarında İstanbul'un toplu ulaşım ihtiyacını karşılayan kuruluşlar taşıdıkları yolcu sayısı bakımından şöyle sıralanıyordu: Şirket-i Hayriyye, İstanbul Tramvay Şirketi, Seyr-i Sefâin İdaresi, Dersaâdet Haliç Vapurları Osmanlı Anonim Şirketi, Tünel Şirketi ve Rumeli Yakası Banliyö Treni (Şark Demiryolları Şirketi)[115].

Birinci Dünya Harbi'nin başlarında İstanbul'da yıllık şehir içi yolcu sayısı 95 milyon kişi civarındaydı[116]. Harp sonunda İstanbul'un taşıma ve ulaşım so-

113 Öztürk, a.g.m., s. 45-47.

114 Naziye Özdemir, **Türkiye'de Elektriğin Tarihsel Gelişimi,** Ankara Üniversitesi Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011, s. 29.

115 1918-1919 yılında Osmanlı Seyr-i Sefâin İdaresi Müdür-i Umumisi Ferik İsmail Hakkı Paşa, Müdür Yardımcısı ise Binbaşı Hüseyin Haki Bey'dir. Aynı dönemde Anadolu Demiryolları İdaresi'nin 23 şubesi, Şark Demiryolları İdaresi'nin ise bir şubesi mevcuttu. **Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye,** Yıl: 1333-1334 (1918), Dersaadet Hilal Matbaası 1334, s. 308-368).

116 Ali İhsan Öztürk, "I. Dünya Savaşı Yıllarında Bir Sivil Toplum Girişimi Öyküsü: Haliç Vapur Ücreti Zammına Halkın Tepkisi", ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/.../ydta-03-ozturk.pdf.

Levent Şahverdi Arşivi

rununa neden olan başlıca faktörler, kömür kıtlığı nedeniyle ulaşım araçlarının işletilememesi ve vagon eksikliği idi. Harp esnasında ve sonunda, bu iki nedenle besin maddelerinin İstanbul'a ve diğer ihtiyaç duyulan bölgelere gönderilmesinde sürekli sıkıntı yaşanmıştır. Zaten kısıtlı olan demiryolu ulaşımı harp nedeniyle ordunun emrine girmiş ve askerî amaç için kullanılan vagonlar halkın iaşesi için gerekli olan sevkiyatın yapılmasını zora sokmuştur. Anadolu Şimendifer Kumpanyası tüccarlara yeterli miktarda vagon tahsis edemediği[117] gibi şirket memurları her istasyonda tüccardan *anafor parası* adıyla bir ücret almaya başlamışlardır[118]. Ordunun elindeki vagonların dağıtımında da yolsuzlukların yaşandığı görülmüştür. Zahire nakliyatına mahsus vagonların bazı tüccarların kullanımına sunulmasıyla suistimaller yaşanmış ve bundan yararlanan tüccarlar büyük kârlar elde etmişlerdir. Harp yıllarında vagonların tahsisi iaşenin kendisi kadar önemli hâle gelmiştir[119]. Demiryollarındaki bu sıkıntılar nedeniyle Orta Anadolu'dan İstanbul'a hububat nakletmek New York'tan buğday ithal etmekten daha pahalıya mal olmuştur[120]. Birinci Dünya Harbi sonunda devasa bir dünya şehri olan İstanbul'da yolcu taşıma sıkıntısı da hadd safhaya çıkmıştı. Yolcu taşımada karşılaşılan temel zorluk kömür kıtlığı nedeniyle vapur, tren ve tramvayların işleyememesi idi. İşleyebilen az sayıda ulaşım aracının ihtiyaçlara cevap verememesi ve taşıma ücretlerine yapılan yüzde yüzü aşan zamlar da ulaşım konusundaki diğer nedenleri oluşturuyordu. Mondros Mütarekesi'nde yer alan maddeler de ulaşım ve iletişim gibi temel hakları kısıtlar mahiyette idi[121].

Harp yıllarında Şirket-i Hayriyye vapurlarının çoğu tamire muhtaç hâldeydi. Vapur seferleri kömür kıtlığı yüzünden nâdir olarak yapılabiliyor, tramvay sistemi şehrin ulaşım sorununu çözmekte yetersiz kalıyor, tramvaya binmek eziyet

117 Temel, **a.g.e.,** s. 31; **Sabah,** 28 Teşrin-i sâni 1334 (28 Kasım 1918), Nu. 10428.

118 **İkdam,** 29 Teşrin-i sâni 1334 (29 Kasım 1918), Nu. 7830.

119 Sanders, **a.g.e.,** s. 238.

120 Büşra Karataşer, "Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi'nde İstanbul'un İaşesi", s. 108-109. iibfdergisi.ksu.edu.tr/Imagesimages/files/2013-7(1).pdf.

121 Mondros Ateşkes Antlaşması'nda yer alan ulaşımla ilgili başlıca hükümleri şunlardır: Osmanlı harp gemileri teslim olup, gösterilecek Osmanlı limanlarında gözaltında bulundurulacaktır. Osmanlı demiryollarından İtilaf Devletleri istifade edecekler ve Osmanlı ticaret gemileri onların hizmetinde bulundurulacaktır. İtilaf Devletleri, Osmanlı tersane ve limanlarındaki vasıtalardan istifade sağlayacaktır. Hükûmet haberleşmesi dışında, telsiz, telgraf ve kabloların denetimi, İtilaf Devletlerine geçecektir. Bütün demiryolları, İtilaf Devletlerin zabıtası tarafından kontrol altına alınacaktır. Nakil vasıtalarının İtilaf Devletlerine teslimine dair verilecek herhangi bir emir, derhâl yerine getirilecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

hâline geliyordu[122]. Özellikle Haydarpaşa ve Kadıköy hatlarında çalışan vapurlar kapasitelerinin üzerinde yolcu aldıklarından batma tehlikesi ile karşılaşmaktaydılar. Bu izdihama engel olmak isteyen hükûmet sıkça Şirket-i Hayriyye ve Haliç Vapur idarelerini uyarmıştır[123]. Yine bu konuda hükûmetin aldığı bir tedbir de Üsküdar, Boğaziçi ve Haliç'e yolcu taşıyan vapurlar ile diğer yerlerin nakliye vasıtalarını Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden alarak İstanbul Şehir Emaneti'ne vermek olmuştur[124]. Hükûmet, Şirket-i Hayriyye ve Haliç Vapurları'ndaki izdihamı önlemek için her türlü tedbiri almaya gayret etse de bunu uygulamak pek mümkün olmamıştır[125].

İstanbul kara ve deniz ulaşım şirketlerinin taşıma ücretlerine zam yapılması için hükûmete sürekli baskı yapmaya başlamalarına karşın hükûmet işi sürüncemede bırakma yolunu tercih etmiştir. Tramvay Şirketi'nin yolculara para üstü olarak bozuk para yerine bilet vermesi de şikâyetlere neden olmuştur. Hükûmet bu uygulamaya engel olunması için polis müdüriyeti ile şehr-emanetini uyarmıştır[126]. Tramvay Şirketi, 1918 yılı Kasım ayında, Nafıa Nezareti'ne başvurarak, "her türlü maddenin fiyatının arttığı bir ortamda işletme maliyetleri aşırı yükseldiğinden, şirket gelirlerinin masrafları karşılayamadığından" söz ederek yolcu ücretlerine üç misli zam yapılmasını istemiştir. Hükûmet zam meselesine olumsuz yaklaşınca, Aralık 1918'de Tramvay Şirketi bir takım sebeplere dayalı olarak işletmeye ara verdiğini bildirmiştir. 1918 Aralık ayından 1919 Ocak ayı sonuna kadar yaklaşık iki ay tramvay seferleri yapılamamıştır. Taleplerine olumlu bir cevap alamayan Tramvay Şirketi, 1919 Şubat'ında konuyu Fransız askerî kuvvetleri komutanlığına açmış, Fransız askerî kuvvetleri komutanlığı da meseleyi hükûmete danışma ihtiyacı hissetmeden, ikinci mevki bilet ücretlerine %300, birinci mevki bilet ücretlerine de %500 zam yapılmasına karar vermiştir. Konunun tartışılmasının önüne geçilerek bir oldubitti ile zamlı tarifeler gazetelerle ilan edildikten

122 İstanbul'da ilk atlı tramvay 1871 yılında ilk elektrikli tramvay ise Şubat 1914'te hizmete girmiştir (Fehime Tunalı Çalışkan-Zikrullah Kırmızı, **İstanbul Ulaşımı ve İETT Tarihsel İstatistikleri,** İstanbul 2010, s. 29-31; Melek Çolak, "XX. Yüzyıl Başlarında İstanbul'da Trafik ve Tramvay" **Osmanlı Araştırmaları,** C. XXII, 2003, s. 180.

123 **BOA.** BEO. 4453/333963.

124 **BOA.** MV. 208/125.

125 **BOA.** DH. İ. UM. EK. 27/54.

126 **BOA.** DH. İ. UM. 20/4.

Levent Şahverdi Arşivi

sonra hükûmet zamdan haberdar edilmiş, böylece Tramvay Şirketi ile hükûmetin alakasının kesilmesi gibi gayr-ı tabii bir durum meydana getirilmiştir[127].

Demiryollarında da yolcu ve taşıma ücretlerinin belirsiz bir hâl aldığı 1918 yılı sonunda, uygulama sorumluluğu Nafia Nezareti'nde olmak üzere yayınlanan irade-i seniyyede şunlar ifade edilmiştir: *"Ahvâl-i Harbiye nedeniyle kömür, levazım ve saire tamirata muktezî mevad fiyatlarında hâsıl olan terfiden dolayı Kânûn-ı evvel(Aralık) 1918 sonundan itibaren Dersaadet ve civarını kapsamak üzere yolcu tarifelerinin yüzde elli, eşya tarifelerinin yüzde yüz ve askerî nakliyat tarifelerinin yüzde elli olmak üzere, 1919 senesi nihayetinde fesh veya tadîl kılınmak kaydıyla demiryolları şirketleri ücretlerinin tezyidi Meclis-i Vükela kararıyla tensîb olunmuştur"*[128].

Ulaşım şirketlerinin ücretlerini iki katına çıkarma yarışına girdikleri bir ortamda Şirket-i Hayriyye de taşıma ücretlerine zam yapılmasını talep etmiştir. Harp yıllarında Şirket-i Hayriyye önemli sıkıntılar yaşamış ve çok yıpranmıştı. Harp sonunda kömür kıtlığının baş göstermesi ile şirketin gelir gider dengesi bozulmaya başlamıştı. Yolcu sayısının azalmasıyla kâr oranı düşen şirket yapacağı zamdan sonra yolcu sayısının daha da düşeceği endişesini taşıyordu. Fakat ayakta kalmak için başka çıkar yol da görünmüyordu. Zam konusu hükûmetin 10 Aralık tarihli toplantısında gündeme gelmiş[129], neticede Hükûmet, Şirket-i Hayriye'nin bütçe açığını kapatmak amacıyla 13 Aralık 1918 tarihinde taşıma ücretlerine iki misli zam yapılmasına, zamdan olumsuz etkilenecek memurlara ise yardımda bulunulmasına karar vermiştir[130]. İstanbul'da yaşanan kömür kıtlığı yüzünden kömür fiyatlarının artmasını gerekçe gösteren Haliç Vapurları Şirketi de zam isteğiyle hükûmete başvurmuştur. Şirketin talebini değerlendiren hükûmet, 15 Ocak 1919 tarihli toplantısında, Haliç Vapurları Şirketi'nin bilet ücretlerini yüzde yüz artırarak masrafları dengeleme kararı almıştır[131].

Harp sonunda İstanbul'un ulaşım sorunu ile ilgili bir diğer yaklaşım da İstanbul'un trafik düzenine dair çözüm arayışları olmuştur. İstanbul nüfusunun

---

127 Vahdettin Engin, **İstanbul'un Atlı ve Elektrikli Tramvayları,** İTO Yayınları, İstanbul 2011, s. 186-187.

128 **Düstûr,** Tertib-i sâni, C. 11, s. 70.

129 **BOA.** MV. 249/224.

130 **BOA.** MV. 213/61; **Düstûr,** Tertib-i sâni, C. 11, s. 70.

131 **BOA.** MV. 250/13; **Düstûr,** Tertib-i sâni, C. 11, s. 107; **Takvim-i Vekâyi,** 19 Kânun-ı sâni 1335 (19 Ocak 1919), Nu. 3449.

Levent Şahverdi Arşivi

özellikle Mütareke'den sonra hızla artmasıyla birlikte kentin en büyük caddeleri dahi keşmekeşe dönüşmüş olan trafiği kaldıramayacak hâle gelmiştir. Bu nedenle işlek caddelerde tramvay, otomobil ve kamyonlar sık sık kazalara karışmaya başlamıştır. Sadarete göre kazaların çoğu sürücülerin ve yayaların trafik kurallarına uymamasından, tramvay kazalarının çoğu ise frenlerinin yıpranması nedeniyle boşalmasından kaynaklanıyordu. Sadaret bu konudaki aksaklıkların giderilmesi hususunda tramvay şirketinin uyarılması ve araç gereçlerin teftiş edilmesi hususunda sık sık Dâhiliye Nezareti'ni uyarmıştır. Kazaları azaltmayı hedefleyen hükûmet Galata'dan Tophane'ye kadar Rıhtım, Mumhane ve Tramvay caddeleri adlarıyla bilinen üç caddeden birinin yük arabalarına diğer ikisinin ise otomobil, kamyon ve hususi araçlara ayrılması suretiyle trafiğin düzen ve güvenliğinin sağlanmasına gayret sarf etmiştir. Hükûmetin trafik konusunda almış olduğu kararlar İtilaf Devletleri Zabit Kontrolü Başkanı General'e de yazılı olarak bildirilmiştir[132].

Mütarekeden sonra İstanbul'un trafiği de İtilaf Devletleri zabitlerinin kontrolü altına girmişti. İstanbul'daki İtilaf kuvvetlerinin gayrimeşru uygulamaları diğer alanlarda olduğu gibi trafik konusunda da görülmüştür. O kadar ileri gitmişlerdir ki, dönemin Osmanlı Sadrazamı Tevfik Paşa dahi bu konuda zorbalıklara maruz kalmaktan kurtulamamıştır. İtilaf kuvvetlerinin Osmanlı hükûmetini hiçe sayan keyfî uygulamalarını göstermesi bakımından bir örnek çok anlamlıdır. İstanbul'un trafiğine el atan İtilaf Devletleri kuvvetleri temsilcileri 1918 yılının Aralık ayında Beyoğlu caddesini ilk defa tek yönlü olarak düzenlemişlerdi. Bundan habersiz olarak Beyoğlu caddesine girmiş olan Sadrazam Tevfik Paşa'nın makam arabası ters yöne girdiği gerekçesiyle İngiliz askerî polisi tarafından durdurulmuştur. Arabanın sadrazamın arabası olduğunu öğrenen polis cüretkâr bir şekilde *"sadrazam falan tanımam"* ifadelerini kullanarak şoförün yanına binip sadrazamın makam arabasını karakola çekmiştir. Yaver Selahaddin Bey'in silaha davranması üzerine Sadrazam Tevfik Paşa yaverin elini tutarak onu sakinleştirmiştir[133].

Hükûmet diğer konularda olduğu gibi trafik konusunda da sıkça istilacıların kibir ve cüretlerini gösteren taleplerle karşılaşmıştır. Bunlardan birisi de İstanbul ahalisinin ihtiyaçlarına bile cevap vermekte zorlanan tramvaylardan istilacı askerlerin ücretsiz yararlanmasına yönelik talepler olmuştur. Fransız General Bruno-

132 Çolak, a.g.m., s. 182-184.

133 Şefik Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa,** Marsan Matbaacılık, İstanbul 1986, s. 41.

Levent Şahverdi Arşivi

ust, 16 Kasım 1918'de Osmanlı Harbiye Nezareti'ne yazdığı Fransızca mektupta, İstanbul'da görevli Fransız subay ve askerlerin Boğaziçi'nde iki sahil arasında gidip gelmeleri sırasında vapur, tramvay ve tren gibi toplu ulaşım araçlarından ücretsiz olarak yararlanmalarını istemiştir. Fakat hükûmet Fransızların bu isteğini Meclis-i Vükela'da görüştükten sonra, "Boğaziçi'nde sefer yapan vapur, tramvay ve trenlerin özel şirketlere ait olduklarını ve diğer İtilaf Devletleri'ne mensup subay ve askerlerin ücretsiz yolculuk yapmadıkları"nı[134] gerekçe göstererek reddetmiştir.

İstanbul halkının ulaşım ve trafik konusundaki mağduriyeti 1919 yılının ilk aylarına kadar devam etmiştir. 1919 Ocak ayı başlarından itibaren maden ocaklarında çalışan amele sayısının artırılmaya başlamasıyla günlük kömür üretim miktarı da artmaya başlamıştır. Buna rağmen ihtiyaç tam olarak karşılanamadığından hükûmet tramvayların ve vapurların en erken Şubat ayı başlarında düzenli olarak çalışabileceğini duyurmuştur[135]. Bu öngörü bir ay gecikmeli olarak gerçekleşmiş, Şubat ayı sonlarında yeterli kömür tedarik edilmeye başlanmıştır. 3 Mart tarihinde tramvay Tünel-Şişli arasında deneme seferlerine, 4 Mart'ta da normal seferlerine başlamıştır. Tramvay Şirketi'ne yeni memurlar tedarik edilmesinden sonra Mart ayı başlarında diğer hatlar da işletilmeye başlanmıştır. Vapur hatlarının da faaliyetlerine başlaması[136] ile İstanbul'da ulaşım 1919 baharında normal seyrine dönmeye başlamıştır.

d. Aydınlatma Sıkıntısı

Dünyada modern anlamda cadde ve sokakların aydınlatılmasına 19. yüzyılın başında havagazının elde edilmesiyle başlanmıştır. Havagazı, maden kömüründen elde edilen gaz ile aydınlatma ve ısınma enerjisinin sağlanması idi. Maden kömüründen gaz üretimi ilk defa 1812 yılında Londra'da tesis edilen fabrikadan elde edilerek Londra sokakları aydınlatılmıştır[137]. Erken Osmanlı döneminde sokaklarda ışıklandırma olmadığı için fenerler taşınırdı. Tanzimat'la birlikte batının çağdaş kent olgusu Osmanlı şehirlerini, özellikle de İstanbul'u etkilemiş ve düzenli olarak sokakların aydınlatılması gündeme gelmiştir.

---

134 Mustafa Budak, "Mütareke Döneminde İtilaf Devletleri'nin Müdahaleleri (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)" **İlmi Araştırmalar Dergisi,** İstanbul 1997, S. 5, s. 106.

135 **BOA.** DH. UMVM. 89/5.

136 **Vakit,** 4 Mart 1919, Nu. 490.

137 Özdemir, **a.g.t.,** s. 10.

Levent Şahverdi Arşivi

19. yüzyılın başlarında, bir batılı yazarın dediği gibi, *"İstanbul gündüzleri Avrupa'nın en parlak geceleri ise en karanlık şehri"*[138] idi. Osmanlı Devleti'nde ilk defa 1856 yılında Dolmabahçe Sarayı'nın aydınlatılması için Gazhane tesis edilmiştir. Gazhane'den üretilen gazların üretim fazlasıyla yakın sokakların da aydınlatılması sağlanmıştır[139]. 1850'lerin sonunda ABD'de de bulunan petrol kısa zamanda aydınlatma araçlarının yerini almıştır. İstanbul'da ise yabancı bir girişimci olan Hers 1864 yılında sokakların petrol (gaz yağı) ile aydınlatılması imtiyazını almıştır[140]. Anadolu yakasında ilk defa Üsküdar'da havagazı aydınlatması kullanılmıştır. Kadıköy'de bir gazhane açılması ile 1892 tarihinde *Üsküdar-Kadıköy Gaz Şirket-i Tenvîriyyesi* kurularak imtiyazı Fransızlara verilmiştir[141].

Çağımız günlük yaşamının ve iş hayatının vazgeçilmez unsuru elektrik enerjisi dünyada ilk defa 1878 yılında günlük hayatta kullanılmaya başlanmıştır. İlk elektrik Santralı 1882'de Londra'da hizmete girmiştir. İstanbul'da elektik enerjisi üretimi ve dağıtımı hizmetlerini gerçekleştirmek için 1911 yılında "Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi" unvanıyla bir şirket kurulmuştur. Macar Ganz Anonim Şirketi, Banque de Bruxelles ve Banque Generale de Credit tarafından ortaklaşa kurulan Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi'ne 50 yıllık çalışma imtiyazı verilmiştir. Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi'nin kurulmasından sonra, İstanbul'un elektrik ihtiyacını karşılamak amacıyla, Haliç'in sonunda, Kâğıthane ve Alibeyköy dereleri ağzında kurulan Silahtarağa Termik Santralı 1914 yılı Şubat ayında üretime başlamış ve 1950'lere kadar İstanbul'un tek elektrik santrali olarak çalışmıştır[142]. Santral önemli miktarda kömür tüketmiştir. Santralde kullanılan kömürün büyük bir kısmı Zonguldak'tan getirilmiştir[143]. Harbin başlamasından evvel devreye giren bu santralden sonra Harbiye Nezareti, Galata'da Tenyeno biraderlerden 24 beygir gücünde kömürle çalışan bir motor alarak kullanmaya başlamıştır[144].

Harp yıllarında ve Mütareke döneminin ilk aylarında devam eden kömür kıtlığı yüzünden Silahtarağa Termik Santralı düzenli çalışamadığı için İstanbul'da

---

138 Özdemir, **a.g.t.,** s. 13.

139 Nur Akın, **19. Yüzyılın İkinci yarısında Galata ve Pera,** İstanbul 1998, s. 127-129.

140 Sertaç Kayserilioğlu-Mehmet Mazak-Kadir Kon, **Osmanlı'dan Günümüze Havagazının Tarihçesi,** C. 1, İstanbul 1999, s. 65-67.

141 Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umur-ı Belediye,** C. 5, İBB Yayınları, İstanbul 1995, s. 2650.

142 Kayserilioğlu vd., **a.g.e.,** s. 68.

143 Ayşe Başak Oğuz, "Kayıp Demiryolunun Peşinde", **Popüler Tarih,** Haziran 2002.

144 **BOA.** DH. İ. UM. 93/1.

Levent Şahverdi Arşivi

çok sık olarak elektrik kesintisi yaşanmış, elektrik enerjisine ihtiyaç duyan sektör ve hizmetlerde aksamalar meydana gelmiştir. Harp yıllarında İstanbul Havagazı Şirketi de faaliyetlerini tatil etmek zorunda kaldığından[145] harbin sonunda geceleri ana caddeler yarı aydınlık, ara sokaklar kapkaranlık idi. Hırsızların ve soyguncuların korkusundan hava karardıktan sonra şehirde kimse silahsız sokağa çıkamaz olmuştu. Aydınlatmanın sağlanamaması şehirde asayişin sağlanmasını da güçleştirmişti.

Harp sonunda bütün sektörlerde olduğu gibi aydınlatma sektöründe de bir sıkıntı göze çarpmaktadır. Bu sıkıntı elektrik santraline ve havagazı şirketine gerekli olan kömür ve petrolün fiyatlarının çok pahalı olmasından kaynaklanmakta idi. Harbin sonunda İstanbul'da gazyağının okkası 300 kuruşa kadar çıkmıştı. Doğal olarak aydınlatma sektöründe faaliyet gösteren yabancı sermayeli şirketler kârlarını artırarak yükselen hammadde fiyatlarını dengelemek için hizmet bedellerine zam yapmışlardır[146]. Zamlı tarifelerden hizmet almak isteyenler çıksa bile üretim yetersiz olduğundan kışla ve hastanelere bile dönüşümlü olarak elektrik verilebilmiştir. İstanbul'un aydınlatma sorununun çözümü, iaşe ve ulaşım işlerinde olduğu gibi, kömür buhranının bitirilmesine bağlıydı. Harp sonunda İstanbul'un aydınlatma ihtiyacı için gerekli kömür miktarı günlük yaklaşık 800 ton idi[147].

Hükûmet aydınlatma sorununun çözümü için İtilaf Devletleri temsilcilerinin de yardımına başvurmuştur. Nafia Nazırı Ziya Paşa bir gazeteye verdiği beyanatta bunu; *"memleketimize gelen yeni dostlarımızın yardımından istifade etmeyi de düşündüm. Ecnebi Amiraller aydınlatma ihtiyaçlarının muntazaman te'mîn edilmesinin sebeplerini araştırıyorlar"*[148] şeklinde ifade etmiştir. Sokakların aydınlatılamaması şehirde emniyetsizliği artıran bir tesir yaptığından akşam geç vakit eve dönenler ıssız bir dağda yola çıkar gibi yanına bir arkadaş almadan gidemiyordu. Güvenlik kuvvetlerinin de bu konuda çoğu zaman yetersiz kaldığı görülüyordu[149]. Bazı mahalle temsilcileri bu sıkıntının nedenini ve ne zaman çözüleceğini öğrenmek için hükûmet yetkilileri ve gazetelere başvurmaktaydılar. İstanbul'da

145 Nusret Alperöz, "İstanbul Elektrik İşletmesinin Tarihçesi", **Elektrik Mühendisliği Dergisi,** C. 15, S. 179, Kasım 1971, s. 23-24.

146 **TBMMZC.,** 1341, C . 1, s. 71. www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/.../c018/b103/tbmm.

147 **Alemdar,** 18 Kânun-ı sâni 1335(18 Ocak 1919), Nu. 3445-35.

148 **İkdam,** 2 Kânun-ı evvel 1334(2 Aralık 1918), Nu. 7833.

149 Erdoğan, **a.g.e.,** s. 64.

Levent Şahverdi Arşivi

Fransızca olarak neşredilen İstanbul gazetesi ahâli adına Elektrik Şirketi'ne başvurarak konu hakkında bilgi almak istediğinde kendilerine şu cevap verilmiştir: *"Kömür işini hâlletmek için İngiliz ve Fransız yetkililere başvurduk. Hükûmetin yardım talep ettiği bir General, bir Miralay ve bir mühendisten oluşan İtilaf Devletleri temsilcileri Silahtarağa Elektrik Santralı'nın hâlini gördüler, durumu devletlerine tebliğ edeceklerini vaat ettiler"*[150].

Durumun İşgal Kuvvetleri Komutanlığı'na ulaştırılmasından bir gün sonra yetkili bir İngiliz Amirali kibir ve nasihat içeren beyanatında Osmanlı hükûmetine ve ahâlisine adeta iktisat dersi vererek şu ifadeleri kullanmıştır: *"Size bu hususta bir muavenette bulunamayacağız. Siz bugünü düşünerek dünden başınızın çaresine bakmalıydınız. Şehrin her tarafı insanı hayrete dürecek derecede bir elektrik israfı içindeyken şirketin faaliyetini tatil etmesini doğru buluyoruz. Kahvehane, Mağaza, Tiyatro her şey elektrikle aydınlatılıyor. Şehrin her köşesi pırıl pırıl yanıyor. Hükûmet binaları sabaha kadar aydınlatılıyor. Tramvaylar akşam saat sekizden sonra boş çalışıyor. Benim ülkem İngiltere'de birkaç seneden beri bütün keyif ve eğlenceye ait israflar muayyen saatlerde durdurulmuş, aydınlatma oranı yarıya düşürülmüş olup hususi olarak da 25 mumluk tek lambadan başka elektrik sarfiyatına müsaade edilmediği hâlde biz burada size nasıl yardım edebiliriz? Burada şehri elektrikle donatmak için size kömür verilse İngiliz ve Fransız halkı bize ne derler? Görüyorsunuz ki size muavenetimiz imkânsızdır"*[151]. İngiliz temsilcisinin bu beyanatından sonra İstanbul artık gece yarısından sonraları karanlığa gömülmeye başlamıştır. Fakat Hükûmet bu durumu İstanbul'un asayişi bakımından mahzurlu gördüğünden eline geçen kömürü her hâlükârda Elektrik Şirketi'ne vererek elektrik kesintisinin önüne geçmeye çalışmıştır[152]. Hükûmetin İtilaf Devletleri nezdindeki girişimleriyle elektrik şirketinin gelirinin ve üretiminin artırılması için yeni formüller bulunmaya çalışılmıştır. Bu çözüm yollarından birisi de aydınlatma ücretlerine zam yapılması olmuştur. Elektrik Şirketi, 1918 yılı Aralık ayı başında hükûmete başvurup, harp esnasında 420 bin lira zarar ettiğini ileri sürerek İstanbul'un aydınlatması için gerekli kömürün temin edilebilmesi için bu zararın karşılanmasını talep etmiştir. Konu Meclis-i Vükela'da tartışılıp kabul edilerek Elektrik Şirketi ile yeni bir mukavele imzalanacağı duyurulmuştur[153]. 8 Aralık 1918 tarihinde Nafia Nazırı Ziya

150 **Sabah,** 23 Teşrin-i sâni 1334 (23 Kasım 1918), Nu. 10423.

151 **Sabah,** 23 Teşrin-i sâni 1334 (23 Kasım 1918), Nu. 10423.

152 **BOA.** DH. EUM. 6. Şb. 45/1.

153 **BOA.** MV. 249/221.

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa ile Osmanlı Elektrik Anonim Şirketi Direktörü Mösyö Grumberg ve şirket azası Reymon Firz arasında, 1911 tarihli *Kudret-i Elekrikiye Tevziat-ı Umumiyyesi Mukavelesi*ne zeyl olmak üzere 6 maddelik bir mukavelename imzalanmıştır[154]. Mukavelenameye göre, sokak ve ev aydınlatmaları için geçerli olan kilovat ücreti 4 kuruştan 8 kuruşa, sanayi kullanımları için kilovat ücreti ise 2 kuruştan 4 kuruşa çıkarılmıştır. Yani elektrik tüketim ücretlerine yüzde yüz zam yapılmıştır. Resmi daire ve kuruluşlar da ev tipi aydınlatma ücretinden ücretlendirileceklerdi. Şirket her ayın başında yeni ücretleri ilan edecek, 20 gün içinde hükûmetten bir itiraz gelmediği takdirde şirket yeni tarifeleri uygulamaya başlayacaktı. Şirket 420 bin liralık zararını karşılayıp kâra geçmeye başladıktan sonra bu mukavele feshedilecekti[155]. Mukavelenamenin yürürlüğe girmesinden yaklaşık bir ay sonra, Ocak ayının ortalarından itibaren, kömür kıtlığının aşılmasına dair önemli gelişmeler olmuştur. Hükûmetin uzun uğraşlar sonunda Zonguldak'tan getirmeye başladığı kömür ilk başta Elektrik Şirketi'ne, Anadolu Şimendifer İdaresi'ne, Şirket-i Hayriyye İdaresi'ne ve Seyr-i Sefâin İdaresi'ne dağıtılmaya başlanmıştır. Gazetelerde yer alan haberlere göre İngilizler de Elektrik Şirketi'ne 4 bin ton kömür temin etmişlerdir[156]. Ocak ayı sonlarından itibaren hava şartlarının normale dönmeye başlamasıyla birlikte yüklü miktarda kömür gemilerle Zonguldak havzasından İstanbul'a nakledilmeye başlanmıştır[157]. 1919 yılı Mart ayı başından itibaren İstanbul'un aydınlatması ve fabrikaların üretim yapabilmesi için gerekli elektrik ihtiyacının asgariye indirilmiş olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Çalışmamızdan hasıl olan netice, harbin bir "tüketim" olduğu ve toplumsal hayata mağduriyet olarak yansıdığı gerçeğidir. Birinci Dünya Harbi de Osmanlı toplumu için, bu hakikati yalanlamayan sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Osmanlı toplumu yıllarca süren harbin getirdiği olağanüstü şartlar nedeniyle normal yaşamın gereği olan pek çok noktada fedakârlıkta bulunmuştur. Harp şartları, bu şartlara maruz kalan insanlara yaşadıkları bölge veya yerleşim yerinin niteliğine göre yaşamın farklı zorlukları şeklinde yansımıştır. Taşra toplumu olağan dışı şart-

154 **BOA.** İ. DUİT. 34/22.

155 **Takvim-i Vekâyi,** 1 Kânun-ı sâni 1335(1 Ocak 1919), Nu. 3434.

156 **Alemdar,** 6 Kânun-ı sâni 1335(6 Ocak 1919), Nu. 1333-23

157 **Vakit,** 22 Kânun-ı sâni 1335(22 Ocak 1919), Nu. 449.

Levent Şahverdi Arşivi

lara daha kolay uyum sağlayarak asgari ölçekte yaşamını sürdürmeye devam ederken şehirli toplumun mağduriyete daha fazla maruz kalmış olduğu söylenebilir. Çünkü şehir hayatı birbirine bağlı çok sayıda toplumsal, iktisadi, askerî ve benzeri değişkenin meydana getirdiği bir yaşam biçimidir. Osmanlı payitahtı İstanbul da o günkü Avrupa'nın devasa şehirlerinden birisi olması münasebetiyle harbin mağduriyetlerini devâsa boyutlarda yaşamıştır. Harp esnasında ve Mütareke'den sonra İstanbul ahalisinin kömür, iaşe, su, ulaşım, aydınlatma gibi hayatın vazgeçilmez ihtiyaçlarını karşılama konusunda büyük mağduriyet yaşadığı anlaşılmaktadır. Özellikle kömür kıtlığı, İstanbul halkını ekmek ve su kıtlığı kadar perişan etmiştir. O günkü teknolojinin temel enerji kaynağı durumunda olan kömürün şehrin ihtiyaçlarına cevap verememesi; ısınma sıkıntısı, değirmenlerin, fırınların, hamamların çalışamaması demekti. Kömür kıtlığı, elektrik üretiminin ve su dağıtımının yapılamaması, sokakların aydınlatılamaması demekti.

İstanbul halkı kömür kıtlığına bağlı sorunlar yumağını harp sonunda iliklerine kadar hissetmiştir. İstanbul'u esir alan açlık, kıtlık ve sağlık sorunları ile başa çıkmak, sorunları çözmekle mükellef olan dönemin devlet ve hükûmet adamlarının âdeta imtihanı olmuştur. Bu sorunları kısa sürede ortadan kaldırmak hiç de kolay olmamış, Ekim 1918 tarihinden itibaren en üst dereceye ulaşan İstanbul'un bunaltıcı manzarası, resmî makamların aldığı idari ve pratik tedbirler sayesinde 1919 yılı ilkbaharından itibaren aşılmaya başlanmış, İstanbul'un toplumsal hayatında belirgin bir düzelme meydana gelmiştir. Osmanlı payitahtının kömür ihtiyacının temin edilmiş olmasıyla fabrikalar, vapurlar, trenler, değirmenler, fırınlar, hamamlar yeniden çalışmaya sokaklar ve evler yeniden aydınlatılmaya başlanmıştır. 3 Mart 1919 tarihinden itibaren tramvayların da sefere başlamasıyla İstanbul halkı rahat bir nefes almış, fiyatların gerilemeye başlamasına bağlı olarak iaşe sıkıntısı da hafiflemeye başlamıştır[158]. Mütarekenin imzalandığı günlerden başlamak üzere 1919 yılı İlkbahar'ına kadar hükûmetlerin almış oldukları idari ve pratik tedbirlerin asıl semeresi 1919 yılı içerisinde topluma tam olarak yansımaya başlamıştır[159].

158 Feridun Ergin, "Mütareke Kabineleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C. VII, S. 21, s. 396.

159 **Düstûr,** Tertib-i sâni, C. 11, s. 36, Okay, **Bir Meşrutiyet Aydını Nüzhet Sabit,** s. 135.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKLAR

A- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi).

(Belgelerin dosya ve gömlek numaraları dipnotlarda gösterilmiştir).

BEO. (Başbakanlık Evrak Odası Evrakı).

DH. EUM. 3. Şb. (Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umumiyye 3. Şube Evrakı).

DH. EUM. 5. Şb. (Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umumiyye 5. Şube Evrakı).

DH. EUM. 6. Şb. (Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umumiyye 6. Şube Evrakı).

DH. MB. HPS. (Dâhiliye Nezâreti Mebânî-i Hapishane Müdüriyeti Evrakı).

DH. İ.UM. (Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umumiyye Evrakı).

DH. İ.UM. EK. (Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umumiyye Ekleri Evrakı).

DH. ŞFR. (Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi Evrakı).

DH. UMVM. (Dâhiliye Nezâreti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti Evrakı).

DH. SAİD-d, 2/1008. (Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahval Defterleri).

İ. DUİT. (Dosya Usulü İrade Tasnifleri Evrakı).

MV. (Meclis-i Vükela Mazbataları).

B- Yayımlanmış Belgeler

MAZC. (Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi), İ: 16, C:1.

MMZC. (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi), D. 3, İ. 5, C. 1.

Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Levayih-i Kanuniyye, Sene 1334, C. 2.

TBMMZC. (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri), 1341, C. 1

C- Süreli Yayınlar

Alemdar 1918,1919.

Düstûr, Tertib-i evvel, C. 2.

Düstûr, Tertib-i sâni, C. 9-11.

İkdam, 1918, 1919.

Levent Şahverdi Arşivi

Minber, 1918.

Sabah, 1918, 1919.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1333-1334(1918).

Takvim-i Vekâyi, 1918, 1919.

Vakit, 1918, 1919.

D- Araştırma-İnceleme Eserler

Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, Yayına Hazırlayan: Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar, Nehir Yayınları, İstanbul 1993.

AKIN, Nur, **19. Yüzyılın İkinci yarısında Galata ve Pera**, İstanbul 1998.

ALPERÖZ, Nusret, "İstanbul Elektrik İşletmesinin Tarihçesi", **Elektrik Mühendisliği Dergisi,** C. 15, S. 179, Kasım 1971.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul 1983.

AYDIN, Mehmet, **Mütareke Döneminde İstanbul'un İaşesi Meselesi (1918–1922),** OMÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 2002.

----------, "Mütareke Döneminde İstanbul'da Hayat Pahalılığı Sorunu (1918–1922)", **History Studies,** Volume 2/2, 2010.

AYIŞIĞI, Metin, Mareşal Ahmet İzzet Paşa, TTK. Yayınları, Ankara 1997.

----------, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri**, TTK Yayınları, Ankara 2004.

BARAN, Tülay Âlim, "Mütareke Döneminde İstanbul'daki Rus Mültecilerin Yaşamı" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt. XXII, Sayı. 64-65-66, (Mart-Temmuz-Kasım 2006).

BUDAK, Mustafa, "Mütareke Döneminde İtilaf devletlerinin Müdahaleleri (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)" **İlmi Araştırmalar Dergisi,** İstanbul 1997, S. 5.

CRİSS, Bilge, **İşgal Altında İstanbul**, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.

ÇAVDAR, Necati, "Mütareke Döneminin İlk Aylarında İstanbul'da Ekmek Meselesi", **Belleten,** Cilt: LXXVIII-Sayı: 281, Nisan 2014.

Levent Şahverdi Arşivi

ÇAVDAR, Tevfik, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara 2003.

----------, **Milli Mücadele'ye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm**, Cumhuriyet gazetesi Yayınları, 2001.

ÇOLAK, Melek, "XX. Yüzyıl Başlarında İstanbul'da Trafik ve Tramvay" **Osmanlı Araştırmaları Dergisi,** C. XXII, 2003.

DURU, Orhan, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları,** Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 2001.

ELDEM, Vedat, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, TTK Yayınları, Ankara 1994.

----------, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, TTK Yayınları, Ankara 1994.

ENGİN, Vahdettin, **İstanbul'un Atlı ve Elektrikli Tramvayları**, İTO Yayınları, İstanbul 2011.

ERDOĞAN, Tamer, **Türk Romanında Mütareke İstanbul'u**, Kanat Kitap, İstanbul 2005.

ERGİN, Osman Nuri, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, C. 5, İBB. Yayınları, İstanbul 1995.

ERGİN, Feridun, "Mütareke Kabineleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C.VII, S. 21, Temmuz 1991.

GENÇ, Hamdi, **Ereğli Kömür Madenleri (1840-1920)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2007.

İaşe-i Umumiyye Kararnamesi, Matbaa-i Askeriye, Dersaadet 1333/1917 (Eski harfli basım).

İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 yıllık Fiyatlar ve Ücretler, Haz: Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2011.

KARA, Murat , "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Ereğli Kömür Havzası (1829- 1920)" **History Studies,** Volume 5, Issue 1.

KARATAŞER, Büşra, **"Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi'nde İstanbul'un İaşesi"**, iibfdergisi.ksu.edu.tr/Imagesimages/files/2013–7(1).pdf.

KAYSERİLİOĞLU, Sertaç- MAZAK, Mehmet-KON, Kadir, **Osmanlı'dan Günümüze Havagazının Tarihçesi**, C. 1, İstanbul 1999.

Levent Şahverdi Arşivi

KUNERALP, Sinan, **Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali**, İsis Yayınları, İstanbul 1999.

OĞUZ, Ayşe Başak, "Kayıp Demiryolunun Peşinde", **Popüler Tarih,** Haziran 2002.

OKAY, Cüneyd, **Bir Meşrutiyet Aydını Nüzhet Sabit,** Akçağ Yayınları, Ankara 2001.

OKDAY, Şefik, **Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa**, Marsan Matbaacılık, İstanbul 1986.

Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki, Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 4, Haz: A. Gündüz Ökçün, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2003.

ÖZDEMİR, Mehmet, **Mütareke ve Kurtuluş Savaşı Başlangıç Dönemlerinde Türk Demir Yolları Yapısal Ekonomik Sorunlar (1918-1920)**, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

ÖZDEMİR, Naziye, **Türkiye'de Elektriğin Tarihsel Gelişimi**, Ankara Üniversitesi Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011.

ÖZER, İlbeyi, "Mütareke ve İşgal yıllarında Osmanlı Devleti'nde Görülen Sosyal Çöküntü ve Toplumsal Yaşam", **OTAM,** Sayı 14, Yıl. 2003.

ÖZTEL, Muharrem, "İstanbul'un Temel İhtiyaçlarından Mahrukâtın (Odun ve Kömür) Önemi ve Mahrukât Piyasası (1789-1918)", **Turkish Studies,** Volume 8/7, p. 492.

ÖZTÜRK, Ali İhsan, "I. Dünya Savaşı Yıllarında Bir Sivil Toplum Girişimi Öyküsü: Haliç Vapur Ücreti Zammına Halkın Tepkisi", ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/.../ydta-03-ozturk.pdf.

----------, "İstanbul'un İşgali Sırasında Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'ne El Konulması", s. 35-37. ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr/wp-content/.../03/ydta–15–16-ozturk.pdf.

QUATAERT, Donald, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Madenciler ve Devlet,** Çev. Nilay Özok Gündoğan- Azat Zona Gündoğan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009.

----------, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Madencilik", Çev. Ahmet Günlük, **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,** C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 915.

Levent Şahverdi Arşivi

SABİT, Nüzhet, **İaşe'de Kırkbeş Gün**, Yayına Hazırlayan: Cüneyd Okay, İstanbul 2006.

SANDERS, Liman Von, **Türkiye'de 5 Yıl,** İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

SARIKOYUNCU, Ali, "Emperyalizm ve Zonguldak Kömür Havzası", **OTAM,** Yıl 1993, S. 4.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, "Yerel Yönetim Metinleri XII- Etmekçilik (Ekmekçilik) Hakkında Nizamname", **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi,** C. 7, 1998, S. 1.

TEKELİ İlhan-Selim İLKİN, "Osmanlı İmparatorluğunun I. Dünya Savaşındaki Ekonomik Düzenlemeleri içinde İaşe Nezâreti ve Kara Kemal Bey'in Yeri", **XII. Türk Tarih Kongresi**, C. III, TTK. Yayınları, Ankara 1990.

TEMEL, Mehmet, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

TOPRAK, Zafer, **İttihat ve Terakki ve Devletçilik**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

TUNALI ÇALIŞKAN, **Fehime-Zikrullah Kırmızı, İstanbul Ulaşımı ve İETT Tarihsel İstatistikleri**, İstanbul 2010.

TÜRKMEN, Zekeriya, "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918–16 Mart 1920)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C. XVIII, S. 53, Temmuz 2002.

Levent Şahverdi Arşivi

KURTULUŞUNUN 94. VE 95. YILDÖNÜMLERİNDE ERZURUM

Mukaddes ARSLAN*

Erzurum'un Kurtuluş Yıldönümleri Panelleri zinciri dâhilinde, Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı -AKDTYK ATAM- ile Erzurum İktisadi Sosyal Araştırma ve Yardımlaşma Vakfı -ESAV- işbirliğinde iki Panel düzenlendi. "Kurtuluşunun 94. Yıldönümünde Erzurum" konulu Panel, 15 Mart 2012 tarihinde, Ankara'da Milli Kütüphane Konferans Salonu'nda; "Kurtuluşunun 95. Yıldönümünde Erzurum" konulu Panel ise, 20 Mart 2013 tarihinde, Ankara'da Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Konferans Salonu'nda gerçekleştirildi. Bu şekilde Resmi bir devlet-kamu kurumu olan Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı ve bir STK -Sivil Toplum Kuruluşu-Mahalli Vakıf işbirliğinde ilk kez gerçekleştirilen, İl Kurtuluş Yıldönümü Anma ve Kutlama Panel ve Törenleri ile Kurum tarihinde bir "ilk"e imza atıldı. Dolayısıyla icra edilen bilimsel, sosyal ve kültürel amaçlı program tarihe geçti ve tarih sahifelerinde yer aldı.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı ile Erzurum İktisadi Sosyal Araştırma ve Yardımlaşma Vakfı işbirliğinde, 15 Mart 2012 ve 20 Mart 2013 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen "Kurtuluşunun 94. ve 95. Yıldönümünde Erzurum Panelleri" açılış konuşmaları ve bildirileri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı tarafından kitap halinde yayımlandı. Eserin künyesi şu şekildedir:

* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Uzmanı, Ankara / Türkiye, mukaddesarslan11@gmail.com

Levent Şahverdi Arşivi

Kurtuluşunun 94. ve 95. Yıldönümünde Erzurum, Panel Bildirileri, (15 Mart 2012 - Ankara / 20 Mart 2013 - Ankara), Hazırlayan: Mukaddes ARSLAN, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2015, XII+285 s.

Eser şu kısımlardan oluşmaktadır: 2012 ve 2013 Yılı Panel Programları (s.III), 2012 ve 2013 Yılı Panel Katılımcıları (s.VII), Sunuş (s.XI); 2012 Yılı Paneli Açılış Konuşmaları: ESAV Genel Başkanı Veysel Karani AKSUNGUR (s.3), AKDTYK ATAM Eski Başkanı Prof. Dr. Cezmi ERASLAN (s.7), Erzurum Eski Valisi Sebahattin ÖZTÜRK (s.11); 2012 Yılı Paneli Bildirileri: Enver KONUKÇU: "Kurtuluş-Kırım ve Erzurum" (s.17), Selma YEL: "Erzurum Kongresi'nin İstiklal Savaşındaki Yeri ve Önemi" (s.29), Murat KÜÇÜKUĞURLU: "Cumhuriyet Döneminde Erzurum" (s.43), Hikmet KOÇAK: "Erzurum'un Bilimsel Gelecek Vizyonu" (s.59); 2013 Yılı Paneli Açılış Konuşmaları: ESAV Genel Başkanı Veysel Karani AKSUNGUR (s.87), AKDTYK ATAM Başkanı Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN (s.91), AKDTYK Başkanı Prof. Dr. Derya ÖRS (s.95); 2013 Yılı Paneli Bildirileri: Ercan DEMİRCİ: "Kuruluşundan 20.yy. Başlarına Kadar Erzurum Tarihi" (s.101), İbrahim Ethem ATNUR: "İşgalden Kurtuluşa Erzurum" (s.107), Mukaddes ARSLAN: "Erzurum Kongresi ve Tarihi Önemi" (s.115), Atila BEDİR: "Erzurum'un Yatırım ve Gelişme Potansiyeli" (s.131); Panel Haberleri: 1- Basın Haberleri (s.157), 2- Fotoğraflar (s.197); Ekler: 1- Atatürk'ün Sözlerinde Erzurum (s.219), 2- Şiirlerde Erzurum (s.223), 3- Erzurum Kent Bilgisi (s.241), 4- Fotoğraflarla Erzurum (s.263); Dizin (s.277).

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan 'Sunuş' yazısında, Erzurum'u bir serhat şehri olarak nitelemekte, serhat şehirlerinin kaderi üzerinde durmakta ve "Tarihleri hem şanlı sayfalarla doludur, hem de hüzünlü sayfalara sahiptir" demektedir (s.XI). Prof. Beyhan devamla "13. yüzyılın ilk yarısında bir Moğol istilasına uğramış; Erzurum büyük bir tahribat görmüştür. Malazgirt Meydan Muharebesi tabii bir dönüm noktasıdır Erzurum için. 1071 tarihi İslam hâkimiyetinin bu coğrafyada teessüs ettiği, dolayısıyla pekiştiği bir tarihtir. Yakın tarihte ise, üç Erzurum işgalini görmekteyiz. Birincisi, 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı sırasındadır. 93 Harbi olarak bilinen 1877-78, Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Erzurum halkı, savaşın etkisini büyük ölçüde gördü. 1914'de Rus işgali sırasında, Erzurum halkı tarihin tanıklık ettiği büyük travmalardan birini yaşadı" ifadelerini kullanmakta (s.XI) ve Erzurum'un, ülkemizin düşman işgalinden kurtuluşuna bedel emeğini,

Levent Şahverdi Arşivi

kanlarını, canlarını ortaya koyan kahramanlarımızı, şehitlerimizi şükranla andığını belirtmektedir (s.XII).

15 Mart 2012 tarihinde yapılan "Kurtuluşunun 94. Yıldönümünde Erzurum" Panelinin Açılış Konuşmaları sırasıyla; Erzurum İktisadi Sosyal Araştırma ve Yardımlaşma Vakfı -ESAV- Genel Başkanı Veysel Karani Aksungur, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Eski Başkanı Prof. Dr. Cezmi Eraslan ve Erzurum Eski Valisi Sebahattin Öztürk tarafından yapılmıştır. Bu konuşmalarda Erzurum kenti ve Kurtuluş gününün önemine değinilmiştir.

Veysel Karani Aksungur açılış konuşmasında, "Erzurum gerek coğrafi konumu, gerekse stratejik konumu ve yetiştirdiği insanlar itibariyle Anadolu'muzun en önemli şehirlerinden birisidir. Çeşitli zamanlarda işgal ve saldırılara maruz kalmıştır. Ancak varlığını ve kimliğini muhafaza ederek, ülkemize çok büyük katkılarda bulunmuştur" diyerek, Erzurum'un Rus ve Ermeni işgallerine karşın 12 Mart 1918'de tekrar özgürlüğüne kavuştuğunu, vatanın kurtarılması ve kalkınmasında tarihsel fonksiyonunda yerini aldığını belirtmiştir (s.3). "Şüphesiz Erzurum'un kurtuluşu Erzurumlular için önemli olduğu gibi, Türkiye için de önemlidir. Çünkü Erzurum'un kurtuluşu aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşuna da bir zemin oluşturmuştur... Erzurum, Erzurum Kongresi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına başlangıç yaptığı gibi, yetiştirdiği bilim, tefekkür, sanat ve siyaset adamları ile de ülkemizin gelişmesine ve kalkınmasına önemli katkılarda bulunmuştur" (s.5).

Prof. Dr. Cezmi Eraslan açılış konuşmasında; "Osmanlı son döneminde savaş ve işgal acılarıyla yoğrulan bir şehrimizden bahsediyoruz Erzurum dediğimizde. Tabii ki bu süreçte yaşanan sıkıntılar, Mondros Mütarekesi'yle en önce harekete geçen milli bağımsızlık meşalesini yakan yerlerden birisinin de Erzurum olmasına imkân sağlamıştır. Bir manada şehrin her yönüyle topyekûn mücadele alarmına geçtiğini söylemek mümkün" demekte (s.7) ve Erzurum Kongresi ile alakalı olarak, "Bu kongrede alınan kararlar ki bütün ülkeye ümit ışıkları, kurtuluş ışıkları şuleleri saçan, kararları Sivas'ta taçlanarak Misak-ı Milli'yi oluşturan ve tarihi boyunca esaret kabul etmemiş bu milleti yeniden şahlandıran bir sürecin mimarı olma durumundadır" ifadelerini kullanmaktadır (s.8).

Sebahattin Öztürk ise açılış konuşmasında, "Erzurum hakikaten Türk kültürünün onsuz olmaz bir parçası… Eğer bir Erzurum olmasa, bizim Anadolu'da oluşturduğumuz bin yıllık bir kültür, çok büyük bir şekilde noksanlığını bize

Levent Şahverdi Arşivi

göstermiş olurdu" diyerek (s.11), Erzurum'un üç kere işgal gördüğünden bahsetmektedir. "1828-29 Rus işgalini görmüş, İkincisi 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi sonucunda ki göç ve son olarak da 1915'den sonra Rus işgaliyle birlikte oluşan bir göç hareketi var ki bu en dramatik, en yakın zamana dâhil olanıdır (s.12). Öztürk konuşmasına devamla, Erzurum'un Türkiye'nin tarihine, siyasetine, kültürüne, sosyolojisine çok büyük entelektüel değerler katmış ve Cumhuriyetin temellerinin atıldığı bir şehir olduğunu ifade etmiştir (s.12).

Enver Konukçu "Kurtuluş-Kırım ve Erzurum" başlıklı bildirisinde, "Erzurum 12 Mart 1918'de, Erzincan Mütarekesi ve az sonra yürürlüğe giren Brest-Litowsk Antlaşması ile tekrar şanlı bayrağımıza kavuşmuştur" demektedir (s.17). Erzurum'un Ruslar ve Ermeniler tarafından işgali ile ova köyleri ve şehir halkı Erzurum'u ağır şartlarda terk etmişti. Mevsim kıştı. "Yaya, at ve katır sırtında gidenler gibi öküzlerin çektiği kağnılar da beyaz cehennem içinde Ilıca ve Aşkale taraflarına çekilip gitmekteydi… Cepheden gelen haberler göç dalgalarını trajik şekilde daha da artırdı. Sivas'a ulaşanların çoğu büyük kayıplar verdi. Donanlar, uçuruma düşenler, hasta ve aç olanlar XX. yy.'ın en kanlı trajedisini sergilemekteydiler. Kıyametin küçük örneği bu yollarda yaşandı" (s.21). Konukçu'nun ifadesine göre, çok ağır bedel ödenerek Erzurum'un kurtuluşu, 12 Mart 1918'de gerçekleştirildi ve bu tarihi görevi 1. Kafkas Kolordusu ve Komutanı Kazım Karabekir üstlenmiş idi (s.22). "Erzurum Büyük Kongresi ile sadece Erzurum'un, doğunun kaderi değil, Türkiye'nin temellerinin de atılması bu çalışmalar sayesinde olmuştur (s.26).

Selma Yel "Erzurum Kongresinin İstiklal Savaşındaki Yeri ve Önemi" başlıklı bildirisinde, Milli Mücadele'nin öncelikle psikolojik savaş sürecinin çok dikkatli bir şekilde uygulanmasıyla başarıldığına dikkat çekmekte ve "Bu kapsamda halkın memleketin istikbaline dair bilgilendirilmesine büyük önem verilerek, öncelikle Rumların, Ermenilerin Anadolu'da vatan kurma hayalleri ve Türk'ün buna karşı kendi vatanını koruması gerektiği inancının verilmesine çaba sarf edilmiştir" demektedir (s.29). "Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar son derece önemli olup, İstiklal Savaşı'nın amaçları açık ve net bir şekilde ortaya konmuştur… İstiklalin mahiyeti de Erzurum'da bu şekilde şekillendirilmiş olup, kayıtsız şartsız tam istiklaldir. İstiklal Savaşı'nın gerçekten de ulaşılması o gün için çok zor görülen asıl hedefi de budur. Erzurum bu manada Misak-ı Milli'nin doğduğu şehirdir. Fakat ismi konmamış bir çocuk olarak doğmuştur" (s.37). Selma Yel konuşmasının son kısmında, Mustafa Kemal Atatürk'ün 'Muhtaç olduğunuz kudret damarlarınız-

Levent Şahverdi Arşivi

daki asil kanda mevcuttur' ifadelerine yer vererek, "Burada damarlarımızdaki kırmızı kan kastedilmiyor. Milletimizin hafızası, tarihi kastediliyor. Eğer geçmişteki tecrübelerden istifade ederseniz, ne zaman nerede zorluk yaşarsanız geriye dönüp baktığınızda o cesareti ve o yol haritasını mutlaka bulacaksınız dediğini" belirtmektedir (s.41).

Murat Küçükuğurlu "Cumhuriyet Döneminde Erzurum" başlıklı bildirisinde, Erzurum'un Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra üç defa Rus işgaline uğradığını, her işgalden büyük yaralar alarak çıktığını, bu işgallerden sonuncusunun I. Dünya Savaşı sırasında gerçekleştiğini ve işgalin yaklaşık iki yıl sürdüğünü, bu dönemde Ermeni çetelerinin Erzurumlulara yaptıkları kıyımı anlatmaktadır (s.43). Küçükuğurlu, Münir Alpagut'tan naklen, savaşın Erzurum'a verdiği zararlardan bahisle, "Birinci Cihan Harbinden evvel Erzurum'un 85 bin nüfusu vardı… Birinci Cihan Harbi memleketimiz üzerinden bir kâbus ve fırtına gibi geçti… Burada kalanların hepsi Ermeni satırından geçti. Şehrin üçte ikisi düşmanlarımız tarafından yakıldı, yıkıldı. Muhacirlikten döndükten sonra şehrin nüfusu 8 bine inmişti. Erzurum baştanbaşa bir taş yığınından, harabeden ve yangın yerinden başka bir şey değildi" demekte ve (s.43-44) Cevat Dursunoğlu'nun "Savaştan önce 80.000 nüfusu besleyen, çarşılarında, pazarlarında kalabalıktan geçilmeyen gösterişli bir sınır kenti olan Erzurum, 1918'de bir köy harabesi haline gelmişti" sözlerini aktarmaktadır (s.44). Ahmet Hamdi Tanpınar ise, "Hiçbir yerde memleketin Birinci Cihan Harbinde geçirdiği tecrübenin acılığı burada olduğu kadar vuzuhla görülmezdi. Bu, eski ressamların tasvir etmekten hoşlandıkları şekilde ölümün zaferi idi..." demektedir (s.44). Küçükuğurlu, Erzurum'da 1924'te yaşanan deprem ve Cumhurreisi Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın eşi Latife Hanım ile beraber yaptığı Erzurum ziyareti (s.45-46), Başvekil İsmet İnönü'nün Atatürk'ün emriyle başlayan 1935 tarihli doğu gezisi ve raporu (s.51), Ankara-Sivas demiryolunun Erzurum'a ulaştırılması (s.53), Atatürk Üniversitesi'nin 1957'de temelinin atılması (s.56) gibi farklı konulara değinmekte ve "Erzurum, üzerinde bulunduğu coğrafyanın kilidi olduğundan, tarihin her hassas döneminde ön plana çıkan bir şehir olmuştur… Erzurum tarihi bir şehir değildir; tarihin ta kendisidir. Bu tarihi iyi anlamak, ondan ders çıkarmak, dertleriyle alakadar olmak ve ona sahip çıkmak bir vatan borcudur" (s.57) demektedir.

Hikmet Koçak'ın, "Erzurum'un Bilimsel Gelecek Vizyonu Sunumu", "Atatürk Üniversitesinin 55. Yılı/1957-2012" başlığı ile başlamaktadır. "Erzurum tarih boyunca bir eğitim ve kültür ocağı oldu. Selçuklu ve Osmanlı döneminde

Levent Şahverdi Arşivi

Çifte Minareli, Yakutiye, Ahmediye, Kurşunlu, Pervizoğlu, Şeyhler ve Kadıoğlu Medreselerinde yüzlerce bilim adamı ve âlimin yetiştiği kent, bu hüviyetini günümüzde de sürdürmektedir" (s.59). Mustafa Kemal Atatürk 1 Kasım 1937'de T.B.M.M.'nde yaptığı konuşmada Doğu Anadolu'da büyük bir üniversite kurulması gereğini ifade etmiştir (s.60). Atatürk Üniversitesi 1957'de kurulmuş ve 17 Kasım 1958'de bir ortaokul -Şair Nef'i- binasında Ziraat ve Fen-Edebiyat Fakültelerinde 135 öğrenci ile eğitime başlamıştır (s.61-62). Günümüzde Atatürk Ünv. nin 61 akademik birimi, 2523 akademik personeli, 3457 idari personeli ve 71.034 öğrencisi bulunmaktadır (s.63-64). Sunumun diğer kısımlarında: Akademik Yayınlar, Üniversitenin Vizyon ve Misyonu, Değerler, Projeler, Açık Öğretim, Uzaktan Eğitim, Sürekli Eğitim, Lisansüstü Eğitim, Teknokent, Nanobilim, Nanoteknoloji; Bilim, Müze Doğa ve Eğitim Parkı, Projesi, Kongre ve Kültür Merkezi, Engelli Eğitim Merkezi, Engelliler Kış Sporları Merkezi, Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi, Avrasya İpekyolu Üniversiteler Toplantısı, Yaz ve Kış Okulları (s.66-76) ile, "Erzurum Atatürk Üniversitesi Mezunları ve Mensupları Derneği (ERATÜN) ve Atatürk Üniversitesi işbirliğinde 29 Haziran-1 Temmuz 2012 tarihlerinde gerçekleştirilecek olan eski mezunların Erzurum'da buluşması (s.77), Doğu Anadolu Gözlem Evi, Atatürk Üniversitesi Merkezi Araştırma Laboratuvarları hakkında açıklayıcı bilgiler, istatistiki rakamlar, grafikler ve tablolar bulunmaktadır (s.78). Sunumun Sonuç kısmında ise; tarımsal üretim ve organik tarım endüstrisinin gelişimi, **e**lektronik teknolojisinin gelişimi, Erzurum'un yazılım, donanım ve bilişim üssü haline getirilmesi, Erzurum'un eğitim, turizm ve sporda marka şehir haline getirilmesi, açık öğretim ve uzaktan eğitimle ekonomik canlılık ve eğitim turizminde hareketliliğin sağlanması, sürekli eğitim ve hayat boyu eğitimle Erzurum'un mesleki ve sosyal eğitimine, genç ve engelli eğitimine katkı sağlanması, Gözlemevi, Bilim Müze Doğa ve Eğitim Parkı Projesi ile Erzurum'un dünyada bir cazibe merkezi haline getirilmesi, Nanobilim ve Nanoteknoloji Merkezleri ve Merkezi Araştırma Laboratuvarlarıyla Türkiye'nin yüksek teknolojisine katkı sağlanması, Avrasya İpekyolu Üniversiteleri Konsorsiyumu ile dünya ve bölge üniversiteleri arasında liderlik, işbirliği ve uluslarasılaşmanın sağlanması, lisansüstü eğitimi ile "Üniversite Kuran Üniversite" misyonunu geliştirerek Türkiye ve Uzakdoğu, Ortadoğu, Orta Asya, ve Kafkaslar bölgesinde bilim insanı kaynakları -öğretim üyesi- yetiştirilmesine katkı sağlamak ve lisansüstü eğitimi merkezi haline gelmek, Sağlık Eğitim ve Araştırma Hastaneleriyle Erzurum'un bölge ülkelerine de hizmet veren bir sağlık merkezi haline getirilmesi gibi hedefler sıralanmaktadır (s.78-84).

Levent Şahverdi Arşivi

20 Mart 2013 tarihinde yapılan "Kurtuluşunun 95. Yıldönümünde Erzurum" Panelinin açılış konuşmaları sırasıyla; Erzurum İktisadi Sosyal Araştırma ve Yardımlaşma Vakfı -ESAV- Genel Başkanı Veysel Karani Aksungur, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan ve Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı Prof. Dr. Derya Örs tarafından yapılmıştır. Bu konuşmalarda Erzurum kenti ve Kurtuluş gününün önemine değinilmiştir.

Veysel Karani Aksungur açılış konuşmasında, Tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan Erzurum'un tarihi, coğrafi, stratejik konumu dolayısıyla çok önemli bir şehir olduğunu belirterek, bu kentin zaman içerisinde yatırımlar açısından büyük sıkıntılar yaşadığına dikkat çekmiştir (s.87). Aksungur, Erzurum Kongresi'nin belki dünyadaki ilk sivil hareket olduğundan bahisle, "Erzurum Kongresi Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde toplanıyor ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına vesile oluyor. Erzurum Kongresi'nin kararları, kanun hükmünde kararlarmış. Misak-ı Milli dediğimiz sınırlar, Erzurum Kongresi'nde kabul ediliyor ve son Osmanlı Mebusan Meclisinde tasdik ediliyor. Erzurumlu o zaman Erzurum'u düşünmüyor, İzmir'i düşünüyor, İstanbul'u düşünüyor, Anadolu'nun her tarafını düşünüyor. Dolayısıyla Allah onlardan bin kere razı olsun. İyi ki o ecdadın torunlarıyız" (s.88) demekte ve Aziziye'de, 1.Dünya Savaşı'nda, Erzurum Kongresi safhasında Erzurum'un gösterdiği kahramanlıkları, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulması aşamalarında Erzurumluların verdiği destek ve fedakârlıkları dile getirmektedir (s.89).

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan Açılış Konuşmasında, Erzurum'u bir serhat şehri olarak nitelemekte ve serhat şehirlerinin tarihlerinin hem şanlı sayfalara hem de hüzünlü sayfalara sahip olduğundan bahisle, Erzurum için 1071 tarihli Malazgirt Meydan Muharebesinin bir dönüm noktası teşkil ettiğini, bu tarihten sonra Müslüman Türklerin Anadolu içlerine, Diyar-ı Rum'a doğru yavaş yavaş ilerleme kaydettiklerini belirtmektedir (s.91). "Erzurum bir serhat şehri. Modern dünya, modern zamanlar literatüründe artık serhat şehrinin bir önemi söz konusu değildir. Anadolu'nun içinde bir şehrin konumu ne ise, herhangi bir düşman saldırısında Erzurum'un konumu da odur. Fakat kuruluşu itibariyle 5. asrın başlarında da bu amaçla kurulmuştur. Şehir Anadolu'ya gelen Sasani saldırılarına karşı Roma İmparatorluğu'nun tesis ettiği bir şehir. 6. asrın ortalarında İslam fütuhatıyla artık Diyar-ı Rum'da bir cihat merkezi, gerçekten önemli bir üs. İslam

Levent Şahverdi Arşivi

orduları için ve burada hem doğu istikametinde, hem de kuzey istikametinde pek çok akınların gerçekleştirildiği, akınlara zemin hazırlandığı bir kent. Zaman içerisinde pek çok saldırılara uğramıştır. Pek çok hüzünlü anları olmuştur. Serhat şehirlerinin özelliği budur. Tarihleri hem şanlı sayfalarla doludur, hem de hüzünlü sayfalara sahiptir" (s.92). 1877-78, Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi), 1914'de 1. Dünya Savaşı ve akabinde meydana gelen Rus işgali, daha öncesinde ise 1828-29 Savaşı'ndaki üç ayrı Erzurum esareti ve halkının Anadolu'nun içlerine başka taraflara göç etme durumlarından bahisle Prof. Beyhan, ülkemizin bir daha bu tür sıkıntılara uğramaması dileğinde bulunarak, Erzurum'u, ülkemizin kurtuluşunda emekleri geçen, kanlarını, canlarını feda eden kahramanlarımızı, şehitlerimizi, meçhul kalan kahramanları şükranla andıklarını ifade etmektedir (s.92-93).

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı Prof. Dr. Derya Örs, Anadolu'nun aslında başlı başına bir destan, Erzurum, Sivas, Erzincan, Konya, Antalya'sıyla, doğusuyla, batısıyla, kuzeyi ile güneyi ile başlı başına bir insan hikâyesi olduğunu ifade ederek, Erzurum'un tarihi süreç içerisinde Türklerin Anadolu'ya ayak basışından itibaren çok defalar yıkımlara uğradığını, yeniden imar edildiğini, kente gelenlerin bu topraklara kendi damgasını vurduğunu belirtmektedir (s.95). "Erzurum örneğinden tarihe bakacak olursak, M.Ö. bilmem kaçıncı bin yüzyıldan başlayarak çok çeşitli kavimlerin geliş gidişleri, arada kimisine fetih, kimisine istila, kimisine işgal denilen pek çok tarihi olayların yaşanması ile beraber, Erzurum dediğimizde neredeyse 5-10 bin yıllık tarihi olan bir kadim şehirden bahsediyoruz" (s.96). Prof. Örs, anlamanın anmaktan daha üstün olduğuna işaret ederek, anma günlerinin daha anlaşılır, anlatılan sözlerin daha yerini bulur, bir bilinç ve şuur haline dönüşür şekle gelmesini sağlamak çabalarının çok daha mukaddes, çok daha değerli ve önemli olduğunun altını çizmektedir (s.97).

Ercan Demirci "Kuruluşundan 20. Yüzyıl Başlarına Kadar Erzurum Tarihi" başlıklı bildirisinde Erzurum'un yedi bin yıllık tarihine işaretle, kentin doğudan ve batıdan serhat şehri vazifesi gördüğünü, ticaret yolları üzerinde bulunan Erzurum'un tekrar ticaret ile kalkınabileceği ve bu şekilde göçlerin önlenebileceğine dikkat çekerek, Erzurum'un Cumhuriyetin kuruluşunda mihenk taşı olduğunu aktarmaktadır (s.101). Demirci Erzurum'u Anadolu coğrafyasının mümtaz yerleşim yerlerinden birisi olarak nitelemekte ve "Biraz önce Üstadımın da dile getirdiği gibi, Erzurum bir serhat şehridir. Erzurum bulunduğu coğrafyadan dolayı her zaman bir serhat şehridir… Erzurum sınırdadır. Sınırda olmasından dolayı burada sürekli bir hareket vardır. Anadolu bir köprü ise, bu köprünün önemli

Levent Şahverdi Arşivi

bir ayağı Erzurum'dur (s.103) …Hepimizin İpek Yolu olarak bildiğimiz sadece ticaretin donanımı değil, ticaretle beraber sosyalitenin, kültürün, görgünün, geleneğin de bir nevi tevarüs ettiği, bir nevi hareket içerisinde olduğu bir alandır Erzurum" (s.103) ifadelerini kullanmaktadır.

İbrahim Ethem Atnur "İşgalden Kurtuluşa Erzurum" başlıklı bildirisinde, Erzurum'un bir serhat şehri ve Ruslarla ana kapışma merkezi olduğundan bahisle, 1914'de Ruslarla savaş başlayınca Erzurum ve ilçelerinde ortaya çıkan göç dramı ve Rus ordusu içerisindeki Ermeni askerlerinin Müslümanlara karşı kırımı ve kıyımı hakkında bilgiler vermektedir (s.107). "Bu savaşlarla ortaya çıkan bir dram var. Göç var. Bu savaşların beraberinde ortaya çıkan nedense hep gözden kaçan bir şey var. Rus ordusu içerisindeki Ermeni çetelerinin ve Ermeni askerlerinin o bölgede ki Müslümanlara karşı kırımı ve kıyımı var. Doğubeyazıt'tan başlayan Erzurum'un Hasankale, Oltu'ya kadar varan bir kırım var" (s.109). "1916 Ocak ayında Hasankale'den Erzurum'a doğru bir göç var. Kayıtlara baktığımız zaman Hasankale yolunda kar, tipi. Yol, insan ve hayvan cesetleriyle dolu. İnsanlar göç ediyorlar. Soğuktan öküzler şişiyor. İnsanlar donuyor. Üstünden atlıyor insanlar. Böyle bir dram. Hasankale'den çıkanların Erzurum'a gelenlerin üçte biri yollarda ölmüş. Bir de Osmanlı ordusundaki erler özellikle redif dediğimiz askerler" (s.109-110). Göçü çok iyi anlatan bir Erzurum türküsü vardır. 'Göç göç oldu göçler yola dizildi'… 'Ağam nerden aşar bu yaylanın yolu'. "Gidenler yaylanın yolu nerden aştığını bilmiyor" (s.111). "Nihayet 12 Mart'ta Erzurum kurtarılıyor. Kazım Karabekir ve silah arkadaşları Erzurum'u kurtarıyor. Aslında kurtarılan pek bir şey yok. Coğrafya kalmış. Bir de duvar diplerinde ihtiyarlar, kimsesiz çocuklar. Şehirde ölümden başak bir şey yok" ... Atnur, şehrin bu şartlarda Erzurum Kongresi'ne hazırlandığını, bu ruh ve azim ile Cumhuriyete giden yolun açıldığını belirtmektedir (s.112).

Mukaddes Arslan "Erzurum Kongresi ve Tarihi Önemi" başlıklı bildirisinde, Birinci Dünya Savaşı sonrası imzalanan Mondros Mütarekesi sonrasında vatanın işgallere uğradığını, ülkenin büyük bir mağduriyet ve çaresizlik içerisine girdiğini, her şeye rağmen bütün bu hadiselerin, aynı zamanda bir milletin var olması, dirilmesi, haykırması ve adeta küllerinden yeniden doğması anlamına da geldiğine dikkat çekmektedir (s.115). Ecdat, Evliya, Şüheda kenti olarak ve Erzurum Kongresi kararları ile vatanın bölünmez bütünlüğünü dile getiren ve tarihe kayıt düşüren kahraman kent olarak Erzurum'u tanımlayan ve Erzurum'un önemine vurgu yapan Arslan, Erzurum'da toplanan 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihli

Levent Şahverdi Arşivi

Erzurum Kongresi'nin mahallî bir kongre olmasına rağmen, kongrede alınan kararların bütün vatanı ilgilendirdiğini, bu kararların daha sonra Sivas Kongresi'nde teyit edildiğini, Milli Mücadele ve yeni bir devlet kuruluşu aşamalarında bu kararların etkin olduğunu belirterek, Erzurum Kongresi'nin Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarihinde kilometre taşlarından biri olduğuna işaret etmekte (s.123-124) ve "Erzurum Kongresi'nde mutlak hakikattir ki teşekkül eden topyekûn milli irade elbette ki ilahi irade ile bütünleşerek muvaffakıyete ulaşmıştır" ifadelerini kullanmaktadır (s.124). Erzurum Kongresi'ne doğu illerinden 63 delege katılmıştır. Erzurum Kongresi 23 Temmuz 1919 Çarşamba günü yapılan dualarla saat 11.00'de açılmış, Erzurum Şubesi İdare Heyeti Reisi Erzurumlu Mehmet Raif Efendi tarafından açılış konuşması yapılmış, Mustafa Kemal Paşa Kongre Başkanlığı'na getirilmiştir (s.118-121). Mustafa Kemal Paşa, 7 Ağustos 1919'da Kongre'nin kapanış konuşmasında, 'Tarih, bu kongremizi şüphesiz ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir' ifadelerini kullanmıştır. Kongre Siirt delegesi Hacı Hafız Cemal Efendi'nin okuduğu Kuran-ı Kerim ve Şiran delegesi Hasan Fehmi Efendi'nin yaptığı dua ile sona ermiştir (s.123).

Atila Bedir "Erzurum'un Yatırım ve Gelişme Potansiyeli" başlıklı bildirisinde, Erzurum'un iktisadi sektörlerle birlikte, eğitim ve sağlık gibi sosyal birçok sektörde önemli üstünlüğü ve potansiyelinin olduğuna vurgu yaparak 1999-2012 yılları arasında, Erzurum'a yapılan kamu yatırımı tahsislerinin, muhtelif il yatırımları hariç, toplam kamu yatırımları içindeki payının, % 1 ile % 1,9 aralığında, ayrıca Ortaöğretimde okullaşma oranının % 55 civarında olduğunu ve bu oranla 81 il arasında 65.sırada yer aldığını belirtmektedir (s.131-132). "Erzurum, Türkiye nüfusunun yaklaşık yüzde 1'ine karşılık gelen 780.847 kişinin yaşadığı, ülkemizin nüfus itibariyle 26. büyük ilidir. Ancak geniş coğrafi alana sahip Erzurum, oldukça düşük nüfus yoğunluğuna ve 2011 yılı itibarıyla net göç veren yapıya sahiptir" (s.132). Bedir ayrıca; Erzurum'un önemli bir kültür, kış ve termal turizm potansiyeline sahip olduğu gerçeğinden hareketle; Erzurum Kalesi, Ulu Cami, Çifte Minare, Yakutiye Medresesi, Rüstem Paşa Bedesteni -Taşhan-, Tabyalar, Erzurum Kongresi gibi eşsiz tarihi ve kültürel değerleri bünyesinde bulunduran Erzurum'da kültür turizminin desteklenip geliştirilmesi, Erzurum ekonomisinde tarım ve hayvancılık sektörünün desteklenmesi, Erzurum'un Türkiye'nin doğusuna açılan yatırım, cazibe merkezi, ticaret kapısı haline gelmesi, tarihi ve kültürel bağlarımız olan İran, Azerbaycan ve Gürcistan'la dış ticaret imkânlarının geliştirilip güçlendirilmesi, daha gelişmiş bir Erzurum için, uygulanacak politikalarda

Levent Şahverdi Arşivi

ve yapılacak yatırımlarda azami önem ve özenin gösterilmesinin yerinde olacağını kaydetmektedir (s.147-151).

"Panel Haberleri" kısmında, 1- Basın Haberleri (s.157), 2- Fotoğraflar (s.197) yer almıştır. Eserin "Ekler" kısmında yer verilen: 1- Atatürk'ün Sözlerinde Erzurum (s.219), 2- Şiirlerde Erzurum (s.223), 3- Erzurum Kent Bilgisi (s.241), 4- Fotoğraflarla Erzurum (s.263) bölümleri ise, eseri zenginleştirmiştir. "Dizin" eserin son kısmındadır (s.277).

Erzurum Anadolu coğrafyasının mümtaz yerleşim yerlerinden birisidir. Erzurum en eski çağlardan beri önemli ticari ve askeri yolların kavşak noktasında yer almıştır. Zengin akarsu kaynaklarına ve doğal savunma zeminine sahiptir. Erzurum adı, Erzen'in Selçuklular tarafından fethedilmesi üzerine, bu kelimeye Anadolu'ya ait olduğunu belirtmek üzere Rum kelimesi ilave edilerek, Erzen al-Rum denilmesinden kaynaklanmıştır. Tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan Erzurum; Kafkasya, İran, Anadolu üçgeninin ortasında bulunan tarihi, coğrafi, stratejik konumu itibariyle çok önemli bir şehirdir.

Erzurum üç büyük savaş, üç büyük işgal görmüş bir şehirdir. 1828-29 Rus işgalini görmüş, ikincisi 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi/93 Harbi neticesindeki göç ve son olarak da 1915'den sonra Rus işgaliyle birlikte oluşan bir göç hareketi var ki bu en dramatik olanıdır. Doğu Anadolu'da çok önemli bir kalemiz olan bu vilayet; Anadolu'ya, Osmanlı'ya, Türk kültürüne yapılacak saldırılara göğüs germiştir. I. Dünya Savaşı ve işgaller, katliamlar, burada önemli tahribata sebebiyet vermiş; kent büyük göçlere sahne olmuş, bir taş yığını, harabe ve yangın yeri haline gelmiştir. 12 Mart 1918'de Erzurum, Türk ordusu tarafından kurtarılmıştır. Aslında kurtarılan pek bir şey yoktu. Geride sadece coğrafya ve bir de duvar diplerinde ihtiyarlar ve kimsesiz çocuklar kalmıştı. Şehirde ölümün sessizliği vardı. Şehir bu şartlarda Erzurum Kongresi'ne hazırlanmıştı. İşte bu ruh ve azim ile Cumhuriyete giden yol açılmıştı. Erzurum'un kurtuluşu Erzurumlular için önemli olduğu gibi, Türkiye için de önemlidir. Çünkü bu kentin kurtuluşu aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşuna da zemin hazırlamıştır. Şüphesiz anlamak, anmaktan daha üstündür. Anma günlerinin daha anlaşılır, anlatılan sözlerin daha yerini bulur, bir bilinç ve şuur haline dönüşmesini sağlamak çabaları ise çok daha mukaddes ve çok daha değerlidir. 23 Temmuz - 7 Ağustos 1919'da toplanan Erzurum Kongresi, İstiklal Savaşı, Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin en önemli tarihi adımlarından birisidir. Erzurum Kongresinde alınan

Levent Şahverdi Arşivi

kararlar; bütün ülkeye ümit ve kurtuluş ışıkları şuleleri saçan, kararları Sivas'ta taçlanarak Misak-ı Milli'yi oluşturan ve tarihi boyunca esaret kabul etmemiş bu milleti, yeniden bu süreçte şahlandıran bir sürecin mimarıdır. Erzurum Misak-ı Milli'nin doğduğu şehirdir. Fakat ismi konmamış bir çocuk olarak doğmuştur. Erzurum, Erzurum Kongresi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına başlangıç yaptığı gibi, yetiştirdiği bilim, tefekkür, sanat ve siyaset adamları ile de ülkemizin gelişmesine ve kalkınmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Erzurum'un Türkiye'nin doğusuna açılan yatırım, cazibe merkezi, ticaret kapısı haline gelmesi yanında, daha yüksek ve sürdürülebilir bir kalkınma hamlesi açısından iktisadi, sosyal ve kültürel tüm kaynakların bir bütün olarak ele alınması ve bu alanlardaki üstünlüklerin ekonomik değere dönüştürülmesi gereği aşikârdır.

Ecdat, Evliya, Şüheda kenti Erzurum. Erzurum Kongresi kararları ile tarihe kayıt düşüren kahraman kent Erzurum. Erzurum, hem kahraman, hem gazi, hem de şanlı bir şehirdir. Erzurum Cumhuriyetin temellerinin atıldığı bir şehirdir. Erzurum Cumhuriyetin kuruluşunda bir mihenk taşıdır. Erzurum, tarihin yüklemiş olduğu misyonunu devam ettiren, bulunduğu coğrafyanın kilidi hüviyetinde, tarihin her hassas döneminde ön plana çıkan bir şehirdir. Erzurum sıradan bir il değildir. Erzurum bütün değerleriyle, bu millete, bu memlekete mal olmuş bir şehirdir. Erzurum hakikaten Türk kültürünün onsuz olmaz bir parçası ve bize dair derin kökleri olan bir yerdir. Erzurum, Türkiye'nin tarihine, siyasetine, kültürüne, sosyolojisine çok büyük entelektüel değerler katmış, tarih zenginliği olan bir şehir ve kültür merkezidir. Erzurum tarihi bir şehir değildir; tarihin ta kendisidir. Bu tarihi iyi anlamak ve ona sahip çıkmak bir vatan borcudur.

Elimizdeki eser, Erzurum'un yakın tarihine ayna tutuyor, geçmişine ve geleceğine dair görüşler sunuyor. Eser, "Erzurum ve Erzurum'un Kurtuluşu" alanında ortaya konulan fikirlere yer veriyor ve yeni bir bakış açısı getiriyor. Bu eserde Erzurum'un dünü irdeleniyor, bugünü mercek altına alınıyor, geleceği ise yeni yaklaşımlarla ortaya konuluyor. Dolayısıyla yayınlanan eserin, eklenen bölümleri ile zenginleştirilmiş olarak ufak çapta da olsa bir kaynak eser hüviyetinde Erzurum tarihi ve kültürüne katkı sağlayacağı düşüncesinde ve yakın dönem Türk tarihi ve kent tarihleri alan araştırmacılarına yardımcı ve yol gösterici kaynak bir eser olabileceği inancındayız.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, dört ayda bir Mart, Temmuz ve Kasım olmak üzere yılda üç sayı yayımlanır. Her yılın sonunda Derginin yıllık dizini ve 15 sayıda bir olmak üzere de genel dizini çıkarılır; uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Derginin Yayın Amacı

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve dünya tarihi kapsamındaki konular çerçevesinde, Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin bilgi ve belgelerle ilgili bilimsel araştırma ve çalışmaları yayımlayarak ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyasıyla paylaşmaktır.

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve dünya tarihi kapsamındaki konular çerçevesinde, Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin konuları ele alan yakın dönem tarih dergisidir. Derginin konusu, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin içine doğduğu siyasî, sosyo-ekonomik ve kültürel boyutlu ulusal ve küresel ortamı; beşeri ve sosyal bilimler bağlamında bilimsel ölçütlere göre inceleyen araştırmaları, değerlendirmeleri ve çalışmaları içermektedir.

Derginin İçeriğinde Yer Alacak Çalışmalar

- Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makaleler;

- İncelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları;

- XIX. yüzyıldan günümüze değin Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili konularda hazırlanan proje kapsamında geliştirilmiş araştırmalar;

Levent Şahverdi Arşivi

- Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmi faaliyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Gönderilecek yazıların, daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler, yeni bilgi, belge ve yorum ilave edilmek kaydıyla ve yeni haliyle çalışmanın özgün olduğunun belirtilmesi koşuluyla yayımlanabilir.

Makalelerin Değerlendirilmesi

Gelen yazılar, yayın ilkelerine uygunluğu bakımından Yayın Kurulunca incelendikten sonra, alanında uzman iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır.

Yazar(lar), hakemlerin ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçelerini bildirme hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilen ve edilmeyen makale/yazıların yazar(lar)ına bilgi verilir ancak makale/yazı metinleri iade edilmez.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'na devredilmiş sayılır. Telif hakkı, yazılı, görsel ve sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanan makale/yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan makale/yazıların yazar(lar)ına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti yayın tarihinden itibaren iki ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, diğer dillerde yazılmış makalelere de -Yayın Kurulu kararıyla- yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe ve İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler ile birlikte verilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1- Başlık, koyu karakterde büyük harflerle yazılmalıdır.

2- Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i (Latin/Türk harfleriyle); yazar ad(lar)ı, soyad(lar)ı büyük olmak üzere normal karakterde ortalanarak yazılmalı, yazarların görev yaptığı kurum ve e-posta adresleri dipnotta verilmelidir.

3- Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)

5- Makale, amaç, kapsam ve çalışma yöntemlerini belirten bir Giriş, ana metin bölümleri, Sonuç ve Bibliyografyayı içerecek şekilde düzenlenmelidir.

Özet

75 kelimeden az, 200 kelimeden fazla olmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce olarak ayrı ayrı yazılmalıdır. Özet, makalenin ana fikrini ve katkısını yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak en az 4, en çok 8 anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda kâğıtların üzerine bilgisayarda 1.5 satır aralıkla ve 12 punto Times New Roman yazı karakteri ile MS Word programında yazılmalıdır. Yazılar ortalama 3000-7000 kelimeden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere, yazıda ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

Ana başlıklar büyük harflerle; ara ve alt başlıklar ise ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Şekil, Çizelge ve Resimler

Şekiller, çizelgeler ve resimler birden başlayarak numaralandırılmalı ve açıklayıcı dipnotlara hemen altlarında yer verilmelidir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Alıntılar

Alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Beş satırı geçen alıntılar metnin sağından ve solundan 1,5 cm içeride ve 11 punto ile yazılmalıdır.

Kaynak Gösterme

Kaynaklar dipnot şeklinde yazılmalı, 10 punto ve tek aralık olmalıdır.

a-Kitap: Baş harfleri büyük olmak üzere önce yazarın adı, soyadı, kitabın adı **(koyu karakterde)**, (varsa) Cilt, yayınevi, yayın yeri ve tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Örnek 1:

Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999, s.18.

b-Makale: Baş harfleri büyük olmak üzere; yazarın adı, soyadı, makalenin adı (tırnak içinde), içinde yer aldığı yayının adı **(koyu karakterde)**, Cilt, Sayı, yayın tarihi (varsa), yayın yeri ve yılı, sayfa numarası verilmelidir.

Örnek 2:

Abdurrahman Bozkurt, "Gelibolu Yarımadası'nda İtilaf Bloğuna Ait Harp Mezarlıklarının İnşası ve Statüsü", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 84, Ankara 2013, s.57.

Çok yazarlı kitap ya da makalelere atıf yapılırken, ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak bibliyografyada bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

Örnek 3:

İkiden fazla yazarlı: Durmuş Yalçın vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt I, 7. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s.511.

Levent Şahverdi Arşivi

Mülakat ve röportaj tarzı görüşmeler, metin içinde ad-soyad ve tarih belirtilerek değinilmeli, ayrıca bibliyografyada da gösterilmelidir.

Tekrarlanan atıflarda; soyadı, eser kitap ise **a.g.e.,** makale ise a.g.m., yazılmalı ve sayfa numarası eklenmelidir.

Saray, **a.g.e.,** s.82.

Bozkurt, a.g.m., s.5.

Kaynakça

Yazar soyadlarına göre ve alfabetik olarak sırayla yazılmalıdır.

a-Kitap: Yazar(lar)ın soyadı, adı, kitabın adı (Koyu Karakterde), yayınevi, yayın yeri ve tarihi.

Örnek 4:

Bayındır Uluskan, Seda, **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

b- Süreli Yayın: Yazar(lar)ın soyadı, adı, makalenin başlığı (tırnak içinde), süreli yayının tam adı **(koyu karakterde)**, Cilt, Sayı, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Örnek 5:

Tokluoğlu, Ceylan, "Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt XXVIII, Sayı 84, Ankara, 2013, s.103-142.

c- Bildiri: Yazar(lar)ın soyadı, adı, bildirinin başlığı (tırnak içinde), sempozyumun veya kongrenin adı, düzenlendiği yerin adı, düzenlenme tarihi, **Bildiriler,** varsa editör(ler)in adı, Cilt, basımevi/yayınevi, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Örnek 6:

Şimşir, Bilal N., "Atatürk ve Avusturalya", **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi,** Ankara, 12-16 Kasım 2007, **Bildiriler,** Cilt I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s.35-73.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere yayın ilkelerine uygun olarak hazırlanmış yazılar, bir nüshasında yazarın tanıtıcı bilgileri (ad-soyad, kurum, telefon, e-posta vb) olmak üzere 3 (üç) nüsha halinde CD kaydı ile birlikte aşağıdaki adrese gönderilir. Yazarlar Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

YAZIŞMA ADRESİ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı

Ziyabey Cad. No:19 Balgat – Çankaya / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 – 285 55 12 – 284 34 18

Belgegeçer: (0 312) 285 65 73

E-mail: dergi@atam.gov.tr • **Web:** http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi

PUBLICATION PRINCIPLES
OF THE JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

The Journal of Atatürk Research Center which began publishing in November, 1984 is published in three issues per year in March, July and November. At the end of each year, the annual index and once in 15 issues, a general index are published and sent to international index institutions and subscribers in one month dating from the day they are published.

Publication Purpose of the Journal

Within the frame of topics as part of Turkish and world history since the second half of the 19th century, the aim is to share the scientific researches and studies about the information and documents relating to Turkish History, Atatürk and Republic of Turkey with science world by publishing on both national and international levels.

Topics of the Journal

Journal of Atatürk Research Center, within the frame of topics as part of Turkish and world history since the second half of the 19th century, is a contemporary history journal in which a wide range of topics relating to "Turkish History", "Atatürk" and "Republic of Turkey" are handled. The Journal's theme includes the researches, evaluations and studies which inspect the political, socio-economic and cultural dimensional national and global atmosphere which Atatürk and the Republic of Turkey were born into according to scientific criteria in terms of humanities and social sciences.

Studies to Take Place in the Context of the Journal

They should be:

- Original articles, filling the gap in their field, based on research

- Research, review and compilation articles which evaluate and criticize the reviewed subjects according to a rich bibliography and put forward new and noteworthy opinions.

Levent Şahverdi Arşivi

- Developed researches within the scope of projects about Turkish History, Atatürk and Republic of Turkey History since the 19th century.

- Articles promoting the works, personage and scientific events about National Struggle and Republic of Turkey

Articles which will be sent should not be published elsewhere previously or accepted for publication. Papers presented in a scientific congress previously can be issued providing they are added new information, document and review, and stated as original with their new edition.

Evaluation of articles

After looking for the eligibility of the principles of the Editorial Board, incoming articles are sent to two referees expert in their field. In case of one of the reports is positive and another negative, the article can be sent to a third referee. Names of the referees are kept confidential and reports are kept for five years. The author(s) takes into account the corrections and suggestions of the referees and the Editorial Board. If they disagree, they have right for justification report. They give information to the author of articles / writings shall be accepted or not for publication, but the article / writing texts will not be refunded.

The copyright of the published articles in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over Presidency of Atatürk Research Center. The copyright also includes to be published in the written, visual and virtual environment.

Responsibility of the published articles/writings belongs to their authors. Text and photos can be cited by stating the source.

Copyright and investigation fees are paid within two months from the date of publication to author(s) and referees of the articles/writings agreed for publication. The amount of the fees is fixed according to the Copyright, Publishing and Sales Regulations of "Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History" and related institution.

Official Language

The official language of Journal's Atatürk Research Center is English and Turkish. However, articles written in other languages can be allowed by the

Levent Şahverdi Arşivi

decision of the Editorial Board providing that they do not exceed one-third of each issue of the journal.

English and Turkish summary of the published articles can be given with the keywords determined by their authors.

Spelling Rules

Structure of the article

In general, the article must be taken into the order specified below:

1. The title should be written in bold capital letters.

2. Author name(s) and address(es) should be written by the Latin/Turkish Alphabet ; author's name(s) and surname(s) should be written in normal character and set in the midst; authors' institution and e-mail address should be given in the footnote.

3. Abstract (with keywords)

4. English title and abstract in English (with keywords)

5. An introduction should indicate article, purpose, scope and methods of work and sections of the main texts should be arranged to include Conclusion and Bibliography.

Abstract

The abstract should have no more than 200 words or less than 75 words and it should be written separately in Turkish and English. The abstract should reflect the contribution and the main idea of the article. Minimum 4 and maximum 8 keywords should be given by leaving one blank line below the summary.

Main text

The article should be written in MS Word Program with an A4 size sheets with 1.5 line spacing and 12pt Times New Roman font. Article length should be 3000-7000 words.

Levent Şahverdi Arşivi

Section Headings

The main heading, headings and sub-headings can be used to determine the structure and to ensure an orderly transfer of information in the main text.

The main heading should be written in capital letters; the first letters of headings and sub-headings should be in capital letters and bold.

Figures, Tables and Pictures

Figures, tables and pictures should be numerated beginning with one and the footnotes should be given beneath them. Figures, tables and pictures should not exceed 10 pages.

Citations

Citations should be in quotes. The citations passing five-line should be formatted left and right 1.5 cm and written in 11 pt.

References

References should be written in the form of a footnote, and should be 10 pt. with one line space.

a-Book: *Author's name and surname should be written in capital letters;* title in bold, (if any) Volume, publisher, date and place of publication and page numbers of the book should be given.

Abdurahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National ındependence and Modernization)**, Atatürk Research Center Publication's, Ankara 2002, p. 130.

b-Article: *Author's name and surname should be written in capital letters; title of article should be in quotes; name in bold , Volume, Number, publisher, date(if any), place, year and page numbers of the publication should be given.*

Mehmet Ali Beyhan, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", **Literature Journal of Research on Turkey**, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p. 57.

Levent Şahverdi Arşivi

In the repeated references : surname should be written; if work is a book you should write **ibid** but if work is an article you should write **ibid**; page number should be added.

Çaycı, **ibid,** p. 11.

Beyhan, **ibid,** p. 60.

Bibliography

Bibliography should be put in alphabetical order by last names of authors.

a- Book: Author's (s') surname, name, the book's title, publisher, place and date of publication.

Abdurahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National Independence and Modernization)**, Atatürk Research Center Publication's, Ankara 2002.

b- Periodical: Author's (s') surname, name, title of article (in quotes), periodical's full name, Volume, Number, place and date of publication, page range.

Mehmet Ali Beyhan, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", **Literature Journal of Research on Turkey**, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p. 57-99.

c- Report: Author's (s') surname, name, title of declaration (in quotes), symposium's or congress' name, name of organization place, date of issue, **Declarations**, (if any) editors' name, Volume, printing house/publishing house, place and date of publication, page range.

Beyhan, Mehmet Ali, "Ziya Gökalp's Understanding of History and His Work Entitled History of Turkish Civilization", Istanbul University Faculty of Letters Department of Sociology, Commemoration Meeting of Ziya Gökalp on His 130th Birthday March 23, 2006, **Istanbul University Faculty of Letters Journal of Sociology,** Istanbul 2007, p. 47-61.

Levent Şahverdi Arşivi

Submission of Writings

The writings prepared in accordance with the principles of publishing articles to be published in Journal of Atatürk Research Center are sent 3 (three) copies, one of them includes author's identifying information (name, institution, phone, e-mail, etc.), along with CD recording to address below. According to Authors Editorial Board, they are deemed to have accepted that minor corrections can be made.

CONTACT INFORMATION

Presidency of Atatürk Research Center

Ziyabey Caddesi No:19 Balgat - Çankaya / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 - 284 34 18

Fax: (0 312) 285 65 73

e-mail: dergi@atam.gov.tr. • **web:** http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi